

O‘QISH KITOBI

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
4- sinfi uchun darslik

Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 6-nashri

*O‘zbekiston Respublikasi
Xalq ta’limi vazirligi tomonidan
tavsiya etilgan*

TOSHKENT
«YANGIYUL POLIGRAPH SERVICE»
2020

UO'K: 373.3.016:821-82
KBK: 81.20'zb-93(ya71)

Mualliflar:

S. Matchonov, A. Shojalilov, X. G'ulomova, Sh. Sariyev, Z. Dolimov

O'-97 O'qish kitobi: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik /
S. Matchonov, A. Shojalilov, X. G'ulomova [va boshq.]. - Qayta ishlangan va
to'ldirilgan 6-nashri. - Yangiyo'l: Yangiyul Poligraph Service, 2020. - 160 b.

ISBN 978-9943-5949-7-5

UO'K: 373.3.016:821-82
KBK: 81.20'zb-93(ya71)

Taqrizchilar — **Zarifa Jumanova**, RTM boshlang'ich ta'lim bo'limi boshlig'i;
Qimmatxon Mamatqulova, RTM boshlang'ich ta'lim metodisti;
Feruza Ikromova, Toshkent viloyat Chinoz tumanidagi
33-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi;
Fotima Karimova, Toshkent shahar Chilonzor tumanidagi
281-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

SHARTLI BELGILAR:

— She'r

— Dostondan parcha

— Hikoya

— Qissadan parcha

— Ertak

— Mavzu yuzasidan
savol va topshiriqlar

— Rivoyat

— Darsning tugashi

— Izohli lug'atga qarang

— Maqol va topishmoq

Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari hisobidan chop etildi

ISBN 978-9943-5949-7-5

© «Yangiyul Poligraph Service», 2020.
© S. Matchonov, 2020.

ULUG' VA AZIZ VATANIM, MANGU BO'L OMON

MANGULIKKA TATIGULIK KUN

Safar Barnoyev

1991- yil 31- avgust O'zbekistonimiz uchun asrga tatigulik kun bo'ldi. Shu kundan boshlab O'zbekiston zaminida mardona «Mustaqillik» so'zi tilimizga ko'chdi, ongimiz, tilimizdagi qulf sharaqlab ochilib ketdi.

O'tgan davr mobaynida yoshi ulug'lar ham, yoshi kichiklar ham qayta tug'ildi. Bobomiz sohibqiron Amir Temurni tanidik. Shoh va shoir, sarkarda Bobur Mirzoning ruhini shod etdik. Imom al-Buxoriy va Imom Termiziy, Bahovuddin Naqshband, Abdulxoliq G'ijduvoni, Xoja Ali Romitaniy, Burhoniddin Marg'inoniy kabi yuzlab ajdodlarimizni bilib oldik.

Istiqlolga erishgach, qisqa muddat ichida O'zbekiston dunyodagi rivojlangan mamlakatlar qatoriga chiqib oldi. Bunda mashinasozlik kabi sanoat tarmoqlari, yer osti qazilma boyliklari, qishloq xo'jaligi katta ahamiyat kasb etadi.

O'tgan yillar ichida O'zbekiston o'z bug'doy zaxirasiga ega bo'ldi. «O'zbekiston bug'doyi» degan so'zlar til boyligimizdan mustahkam o'rin egalladi. Toshkent, Buxoro, Xiva hamda Samarqanddagi tarixiy obidalarga e'tibor kuchaydi.

Bugun qishloqlarimizga sanoat kirib bormoqda. Dunyoning eng so'nggi texnikasi O'zbekistonga ko'chib kelmoqda. Uning haqiqiy egalari, boshqaruvchilari sizlar bo'lasizlar, aziz o'quvchilar! Bugungi ishlar, qurilishlar siz — bolalarga abadiy mulk bo'lib qoladi.

O'zbekiston atalmish gullagan diyorning yer, mulk egalari har jihatdan o'qimishli, haq-huquqlarini biladigan, kelajagi haqida o'ylaydigan, hunarmand bo'lib yetishishlari zarur. Zero, mustaqil respublikamiz bolalarining ilm olish va hunar egallashlari uchun dunyo darvozalari keng ochib berildi.

1. Nima uchun 1991- yilning 31- avgustini asrga tatigulik kun deymiz?
2. Mustaqillik tufayli Vatanimizning gullab-yashnayotganini o'zingiz yashayotgan joydagi o'zgarishlar misolida gapiring.
3. Vatan mustaqilligi deganda nimani tushunasiz?

Har qush o'z uyasida erkin.

IQBOLI BUYUKSAN

Abdulla Oripov

Avvalo rahmatdir Onaga,
So'ng esa albatta Otaga.

Bizlarga eslatmish hayotni,
Unutmang hech qachon **ustodni**.

Sen o'zbek elining farzandi,
Istiqlol yurtining dilbandi...

Vataning g'oyatda keng erur,
Barchaga barobar, teng erur.

Mehnatda qotsa ham suyaging,
Hech yerga tegmasin kuraging.

Chiniqtir, mayliga, sen tanni,
Unutma va lekin Vatanni.

Bolajon, sen doim suyuksan,
Bilib qo'y, iqboli buyuksan!

1. Vatanni nima uchun unutmaslik kerak, deb o'ylaysiz?
2. «Iqboli buyuksan» iborasini qanday tushunasiz?
3. Vatanga munosib farzand bo'lish uchun kelajakda nima ish qilmoqchisiz?

QODIR BOBONING ORZUSI

To'lqin Hayit

«Kasbini kim egallarkin?» Keyingi kunlarda shu o'y Qodir boboni xiyla o'ylantirib qo'ydi. Bu yil saksonga to'ladi, umr oqar daryo, ko'z ochib yumguncha shu yoshga yetib qoldi. Ozod Vatanda, mustaqil yurtda shukronalik bilan qariyalik gashtini suryapti-yu, ammo birgina shu o'y unga tinchlik bermaydi.

Asaka shahrida yengil mashinalar ishlab chiqarish zavodi qurila boshlaganida, hali ancha tetik, baquvvat, bardam edi.

Zavq-shavqqa to'lgan holda yeng shimarib, birinchilar qatori ishga keldi. Endi bizning ham o'z avtomobillarimiz bo'ladi, degan shirin o'y unga qanot bag'ishlab, bir quvonchiga o'n quvonch qo'shdi. Birinchi o'zbek avtomobillari — «Tiko», «Damas», «Neksiya»larning

zavoddan turnaqator chiqayotganini ko'rganda esa o'zini dunyodagi eng baxtli odamdek his etgani esida. Mustaqillik shunday imkoniyat va quvonch berganidan juda-juda mamnun edi.

U rasm chizayotgan nevarasiga qaradi. Ishini kim davom ettiradi endi? Katta o'g'li iqtisod yo'lidan ketdi, ikki qizi — o'qituvchi. Yana bitta o'g'li bo'lganda, balki ota kasbini egallarmidi?! Odam degani qariganida ham xotirjam yasholmas ekan-da...

U beixtiyor nevarasi tomon egildi.

— Nimalarning rasmini chizyapsan, Po'latjon?

— O'zimizning mashinalarni! Mana bunisi — «Neksiya», bunisi — «Malibu»!

Qodir boboning tomog'idan bir narsa sirg'alib o'tdi. «Kasbimni shu nevaram egallarmikan?» — deya o'ylarkan, qog'ozdagi rasmlarga qarab yuragi yana entikdi.

— O‘xshabdi! Chiroyli chizibsan!

— Siz ham shunaqa mashinalar chizganmisiz, bobojon?

Qodir bobo horg‘in nafas oldi:

— Yo‘q, bolam, men bunaqa rasmlar chizmaganman. Yoshlik paytim urush yillariga to‘g‘ri kelgan. Bir burda non topish ilinjida erta-yu kech mehnat qilganman!

U gapni boshqa yoqqa burdi:

— Bu rasmlarni nima uchun chizding, bolam?

— Katta bo‘lsam, bobojon, zo‘r mashinalar yasayman!

Qodir bobo, yuragi go‘yoki o‘z qolipiga tushgandek, birdan xotirjam tortdi. Kutgani shu emasmidi?! U beixiyor nevarasini bag‘riga bosib, yuz-ko‘zlaridan o‘pdi.

1. Qodir boboning yoshligi bilan hozirgi hayotini solishtiring.
2. Qodir bobo nevarasi bilan suhbatlashayotganda nima uchun horg‘in nafas oladi?
3. Vatanimizning gullab-yashnashida Qodir boboning qanday hissassi bor?

NA‘MATAK HAQIDA QO‘SHIQ

To‘lqin Ilhomov

Tog‘larda quyoshning uyg‘onish manzarasini chizmoqchiman. Men buni anchadan buyon o‘ylab yurgandim. Shuning uchun bo‘yoqlarim, mo‘yqalamlarim solingan sumkamni yelkamga ildum-u, «hayyo-huv» deb Chimyonga otlandim. Avtobusda odam siyrak. Yonimdagi ayol kulimsirab so‘rab qoldi:

— Shaharda rosa zerikibsiz-a? Qayerliksiz o‘zi, uka?

— Shahardanman... zerikkanim yo'g'-u, endi tog'lar boshqacha-da. Tog'larning rasmini chizmoqchiman. Shunday manzaralar chizib kelayki, Vatanim qandayligini hamma ko'rsin.

Avtobusdan tushiboq o'zimni tabiat qo'ynida ko'rdim.

— Yuring, sizga bir joyni ko'rsataman, — taklif qildi o'sha ayol.

— Anavini qarang, — ayol menga qoya tomonni ko'rsatdi, — chiroyli-ya?

Qoyaning shundoqqina labida allaqanday buta op-poq gulga burkanib turardi.

— Na'matak, — shivirladi ayol.

Men ham yolg'iz na'matakka hayrat bilan tikilib qoldim.

— Bu yerga sizni o'zimdano'zim boshlab kelganim yo'q, — ayol qoyadan ko'z uzmay gap boshladi. — Bu joylar menga nihoyatda qadrli. Bu tog'-u toshlarda bolaligim izlari bor.

Bir kuni echkilarimni o'tlatgani shu tomonlarga haydab keldim. Xuddi mana shu toshda ko'zlari katta-katta, sochi jingalak, oq yaktak kiygan bir kishi qoyaga tikilgancha qotib o'tirardi. Bolalar qiziquvchan bo'lishadi, bilasiz, shu amaki bilan juda-juda gaplashgim keldi.

— Amaki, nima yozyapsiz? — tizzalaridagi daf-tar-qalamni ko'rsatdim. — Dars qilyapsizmi?

Amaki jilmayib qo'ydilar, sochlaringa barmoqlarini tekkizib turib:

— She'r yozyapman, qizalog'im, — dedilar. — Qani, ayt-chi, qo'shiq bilasanmi?

— Bilaman. Oymoma chiqqanda unga qarab:

Oymoma pilla,

Qanotlari tilla, — deb ashula aytaman.

Amaki xursand bo'lib ketdilar:

— Barakalla, ona qizim, barakalla. She'r ham ana shunaqa, qo'shiqqa o'xshagan bo'ladi. Men anavi na'matak haqida qo'shiq — she'r to'qiyapman. Chiroyligini qara!..

Nafis chayqaladi bir tup na'matak

Yuksakda, shamolning belanchagida...

— Keyin nima qilasiz, amaki?

— Nimani? — birdaniga savolimni anglamay ajablalib qoldilar ular.

— O'sha yozgan she'ringizni-da?

— Ha, unimi?.. O'ziga o'xshagan boshqa ko'p she'rlaringa qo'shib kitob qilaman. Odamlar o'qishadi, keyin sening tog'laringda shunaqa chiroyli na'matak o'sishini bilib olishadi, havaslari keladi...

— Men o'zim ham o'qiymanmi?

— Bo'lmasam-chi, hali o'qishni o'rganib olgin, albatta o'qiysan. She'rlarni o'qib-o'qib ularning orasidan na'matak haqidagi bu qo'shiqni birdan tanib qolasan...

Shunda mening tezroq katta bo'lgim, amakining na'matak haqidagi she'rini tezroq o'qigim kelib ketdi.

Yillar o'tdi. Bu voqea esimdan ham chiqib ketgandi. Yuqori sinfda adabiyot o'qituvchimiz:

— Adabiy kecha o'tkazamiz. Mana bu kitoblar ichidan istagan she'ringizni yod olinglar, — dedilar.

Men olgan kitobimga ko'z yugurtirdim. «Na'matak». «Qiziq, na'matak haqida ham kitob bo'larkanmi?» — xayolimdan dastlab shu o'tdi. Muqovasini avaylab

ochdim. Ochdim-u, judayam tanish, mehribon chehraga ko'zim tushdi. Na'matakni she'r qilaman deb aytgan oq yaktakli kishini aniq ko'rganday bo'ldim. Oybek!

— Men shoir Oybekni ko'rganman, — dedim sinfdoshlarimga. Ko'rib turibman, hech kim ishonmadi.

— Qishlog'imiz qayoqda-yu, Toshkent qayoqda! — dedi partadoshim. — Oybek poytaxtda yashaydilar.

Men bolalik xotiralarimni o'rtoqlarimga aytib berishga shoshildim. Shunday katta shoirning mendek yalangoyoq qizcha bilan gaplashganlariga baribir ishongilari kelmasdi.

— Ha, — dedilar muallimimiz, — buyuk odamlar shunaqa sodda, samimiy, mehribon bo'ladilar. Sen, qizim, tarixiy voqeaga shohid bo'lgan ekansan-u! Buni hecham esingdan chiqarma!..

Men kitobni ochib, o'sha she'rni ovozimni chiqarib o'qidim. Satrlar orasidan Oybek domla: «Yana uchrashdik-a!» — deb menga jilmayib qarab turgandek edilar.

*Vatan — ulug' onadir, aziz,
Biz emganmiz uning quyoshin.
Mehri bilan to'lib ko'ksimiz
Erkalaymiz, quchamiz boshin.*

1. Rassom yigit tog'ga nima uchun boradi?
2. U suhbatdoshidan Oybek haqida nimalarni bilib oldi? Siz-chi?
3. Vatanga muhabbat insonning tug'ilgan joyidan boshlanishini «Na'matak» she'rining yaratilishi bilan bog'lab tushuntiring.
4. Shoir she'rda Vatanni nimalarga o'xshatadi?

XARITA

Normurod Norqobil

I

Matematikani demasa, Rasul boshqa fanlardan xiyla nochor o'qirdi. Ayniqsa, rasm darsini jini suymasdi. Qizlar kashta tikkanday, allaqanday gullar-u jismlarning shaklini erinmay chizib o'tirishga sira toqati yo'q edi. Shuning uchun ham sinf rahbari uni eng a'lochi o'quvchilardan Samadga biriktirib qo'ygandi.

Ammo u akasi uyda kezlardagina Samadning izmiga bo'ysunar, ya'ni tinchgina darsini qilar, qolgan payt Samadni kurashga tortib, torgina darsxonaning changini chiqarardi. Shu bois, Samad har gal istar-istamas ostona hatlardi. Ammo bu safar u hovliqib kirib keldi. Qo'lidagi papkasini bir chetga uloqtirib, qo'ynidan to'rt buklangan qog'oz chiqardi.

— Qara, nimani chizdim, — dedi hayajonlanib. — Qishlog'imiz xaritasini... Manavi yerga chegarachilarni qo'ydim. Qalay, zo'rmi?

— Shuning nimasiga hovliqasan buncha? — dedi Rasul hayron bo'lib. — Oddiy rasm-da.

— Hali bizda hech kim qishlog'imiz xaritasini chizmagan, — dedi Samad qizishib. — Buni birinchi bo'lib men chizdim. Sen yaxshilab qaragin, juda qiziq bu. Manavinisi o'zimiz yozda cho'miladigan ko'l, bunisi po-dayotoq... Katta ko'cha sal qiyshiq chiqibdi. Bunisi maktab, shifoxona... Lekin o'zimizning hovlini juda o'xshatib chizdim.

Rasulga egri-bugri chiziqlar bo'ylab borayotgan chegarachilar, ulardan ham ko'ra iti ko'proq ma'qul bo'ldi.

Rasul ostonaga yaqin joyda xumday boshini oyoqlari ustiga qo'yib yotgan itiga g'amgin tikildi. Itining holi yo'qligiga juda achindi. Lekin sir boy bermaslikka urinib, chegarachilarga imo qildi:

— Unda manavilar kim?

— Oldindagisi men, keyindagisi sen. Qishlog'imizni qo'riqlayapmiz. Qiziq bo'lsin deb chizdim-da.

— Qishloqni nimadan qo'riqlaymiz? — Rasul hayron bo'ldi.

— Nimadan bo'lardi... — Samad javob topolmay, bir muddat chaynalib qoldi. — Nimadan bo'lardi, bo'rilardan-da. O'tgan qish qo'ylarimizni qiyratib ketishgani esingdan chiqdimi?

— Unda buni chegarachi emas, qorovul deydilar.

— Nima farqi bor, — Samad tumshayib, rasimga qo'l cho'zarkan, birdan yuzi yorishib ketdi. — Aytgancha, muallimimizning gapi esingdami? U kishi qishlog'imizning o'zi bir Vatan, kichik Vatan, degandilar. Vatanni qorovul emas, chegarachi qo'riqlaydi.

Bu gap dastlab o'zining xayoliga kelmaganidan Rasul ichida o'zidan qattiq ranjidi. Shunda u birdan ikkinchi chegarachiga nisbatan birinchisi xiyla durust chizilganini payqab qoldi.

— Ikkinchisi emas, birinchisi men, — dedi u.

— Yo'q, birinchisi men.

— Meni bukriga o'xshatib qo'yibsanku!

— Hecham-da, — Samad qog'ozni buklab qo'yniga soldi. — O'zing chizolmaysan, chizganni ko'rolmaysan.

Bu gap Rasulga ayilday botdi.

— Chizolmaymanmi?

— Chizolmaysan! — dedi Samad tap tortmay. — Bu senga shunchaki rasm emas, xarita. Xarita chizish

uchun kalla kerak. Hammaning ham qo'ldan kelavermaydi bu.

— Chizolmaymanmi?

— Yo'q chizolmaysan!

Ularning tortishuvi Samadning arazlab ketishi bilan yakunlandi.

1. Samadning qishlog'i xaritasini chizishining sababi nimada deb o'ylaysiz?
2. Bolalarning tortishib qolishi sababini izohlang.
3. Vatan nima uchun onaga qiyos qilinib «ona-Vatan» deyiladi?

II

Samadning gapi turib-turib Rasulga juda alam qildi. «Sen chizgan narsani men chizolmaymanmi? — dedi ichida, — hali shunday bir zo'r xarita chizayki, hayratdan og'zing ochilib qolsin». U qishlog'i va uning atrofidagi dala-dashtlarni xayolan ko'z o'ngida gavdalantirib, stolga o'tirdi. Ammo chizgani o'ziga yoqmadi, ikkinchi, uchinchi ham ma'qul kelmadi. Samadning rasmida chegara nuqtali chiziqlar bilan chizilgan bo'lib, ayni shu nuqtalar suratni juda bezab turardi. Boz ustiga, shuncha harakat qilsa-da, nuqtalar bir xil chiqmas — biri katta, biri kichik, Samadniki esa xuddi qolipdan chiqqan g'ishtdek bir tekis edi...

Bu sirning tagiga yetolmay, Rasulning juda boshi qotdi. Bir xayoli, chizmani yig'ishtirib otmoqchi ham bo'ldi-yu, Samadning gapini eslab, tag'in fikridan qaytdi. U yerga mukka tushib, qog'oz yuziga dastlabki chiziqni tortdi. Tortdi-yu, quvonchidan qichqirib yubordi. Chiziq qog'oz yuziga nuqta-nuqta bo'lib tushgandi.

— Buni qarang, buni qarang! — dedi u o'rnidan sakrab turarkan, qog'ozni akasiga ko'rsatib.

Akasi kitobdan boshini ko'tarib, qog'oz yuziga loqayd tikildi.

— Nima edi? — dedi so'ng ukasining quvonchi sababini tushunmay.

— Qarang, nuqta-nuqta...

— Nima bo'пти, gilamga qo'yib chizganingdan keyin nuqta-nuqta bo'ladi-da.

O'zi uchun zo'r kashfiyot bo'lib tuyulgan ishning akasi tomonidan tez va osongina ilg'anishi Rasulni ham hayratga soldi, ham uyaltirdi.

Dastlab ish juda yengil ko'chdi. Rasul cho'l va daryolar tasvirini osongina tushirdi-yu, lekin shaharlarga kelganda biroz o'ylanib qoldi. Negadir xaritada tasvirni aynan ko'chirgisi kelmadi. Ko'hna yodgorliklarning jimitdek tasviri uni qanoatlantirmadi. Akasining kitobini titkilab, undan Shohi Zindani topdi-da, iloji boricha o'xshatishga harakat qildi. Keyin yoniga «Samarqand» so'zini bitdi. Buxoroda ikkita osmono'par minora bilan qanoatlandi. «Xiva» degan joyga Shohi Zindaga o'xshash yodgorliklarning rasmini ishladi. Keyin umrida ko'rmagan Toshkentni o'zicha tasavvur qilib, ko'p qavatli binoning rasmini chizdi-da, yoniga avtobusni tirkab qo'ydi. So'ng xaritada faqat nomi bitilgan boshqa shaharlarga ham shunga o'xshash suratlar ishlab chiqdi. Qog'oz yuzi to'lgan sayin, battar zavqi oshib, cho'l degan joyga qo'yning suratini ishladi. Jonivor qo'ydan ko'ra ko'proq itga o'xshab qolganiga ham e'tibor bermadi. Lekin paxta suratini juda chiroyli tushirdi. «Tog'li zona» degan bo'limga tog'ning suratini chizib, oppoq bulutlar ustiga nur sochib turgan oftobni qo'ndirdi...

Qilayotgan ishi uni o'ziga qattiq mahliyo qilib qo'ygan edi. Xaritani ko'rgan akasi hayratlandi.

— Nomini nima deb qo'yamiz, nomini? — dedi Rasul maqtovga zig'ircha e'tibor bermay.

Akasi o'ylab o'yiga yetguncha nomni o'zi topdi va qo'lidagi qalami bilan xarita tagiga «O'zbekiston» so'zini bitdi.

Papkasini unutib qoldirgan Samad qaytib kirganida Rasul xaritaga mahliyo bo'lib termulib turardi.

1. Rasulning xaritada Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarini ko'hna yodgorliklar misolida tasvirlashining sababini ayting.
2. Daftaringizga O'zbekistonga chegaradosh davlatlarning nomlarini va ularning poytaxtlarini yozing.
3. Hikoyaning bo'limlariga sarlavha o'ylab toping.

KICHIK VATAN

Ashurali Jo'rayev

O'shanda uchinchi sinfda o'qirdim. Biz oilamiz bilan boshqa qishloqqa ko'chadigan bo'ldik. Ko'chishimizdan bir kun oldin akam bilan otam mollarni haydab, yangi uyimizga ketishdi. Ularga itimiz ham ergashdi.

Ko'chamiz, degan kundan buyon bobomda qandaydir bezovtalik boshlandi. U kishining ranglari o'zgarib, biroz g'amgin bo'lib qoldilar.

Ertaga ko'chamiz, degan kuni bobomda umuman halovat bo'lmadi. Buvimning aytishlaricha, tuni bilan bezovta bo'lib, uxlamay chiqibdilar.

Uydagi qolgan-qutgan narsalarni yig'ishtirib, tugunlarga bog'lab, kichik qutilarga joylagach, bobom fotihaga qo'shib tilovat qildilar. Bobomdagi xomushlik fotihadan so'ng bir lahza hammamizni chulg'agandek bo'ldi. Birozdan so'ng bobom aytgan Shoyim tog'a mashinasida yetib keldi. Bobom mendan boshqa hammani mashinaga

chiqishga taklif qildi. Yuklarni ortib bo'lganimizdan so'ng buvim bilan eng kichik ukam kabinaga joylashdi. Qolganlar mashinaning kuzoviga chiqishdi.

— Yaratgan egam hamrohlarining bo'lsin. Sog'-omon yetib olinglar! — bobom fотиha berdilar.

Bobom bilan huvullagan hovlida yana birpas qoldik. Bobom bog'imizdagi daraxtlarga, ishqomga, hovli etagidagi shiyponchaga, molxona va bostirma tomonlarga qarab yana bir bor xo'rsindi.

Bu orada uyimizni sotib olgan Erdon tog'a ko'ch-ko'roni bilan kelib qoldi. Bobom bilan salom-alik qilishdi. Bobom qo'lidagi kalitlarni unga topshirib duo qildi:

— Iloyo, bu uyda to'ylar qiling, xonadoningizda yaxshi va baxtli kunlar ko'p bo'lsin.

— Keyingi haftada uy to'yi qilamiz. Xabar beramiz, kelasiz-da, Jo'ra bobo, — dedi Erdon aka.

— Albatta kelaman, Erdonboy, — dedi bobom ko'zlari kulib. Uyning yangi egalari ko'chlarini tushirish va kiritish bilan mashg'ul edi.

Bu manzarani kuzatib turgan bobomning ko'zlari yoshlanganini ko'rib, mening ham ko'nglim buzildi. Buni sezgan Erdon tog'a bobomni bir piyola choyga taklif qildi. Agar xohlasa, qolib mehmon bo'lib ketishini ham alohida ta'kidladi.

Bizning eski chorpoyamizga yangi dasturxon yozildi. Non, choy, qand-qurs qo'yishdi.

— Bu hovli-joy otamdan qolgan edi, — deb hiko-yasini boshladi bobom hazin ovozda. — Bolaligim mana shu hovlida o'tdi. Shu hovlida uylanib, bola-chaqalik bo'ldim. Shu hovlida soch-soqolim oqardi. Hayotimdagi eng yaxshi va yomon kunlarim ham shu hovlida o'tdi.

Rahmatli ota-onam va bir farzandimni ham shu hovlidan chiqardim. Tugʻilib oʻsgan uying kichik Vatan ekan, Er-donboy. Endi bu Vatanni sizga topshiraman.

— Bobojon, kichik Vatan ham boʻladimi? — beix-tiyor soʻradim.

— Boʻladi, bolam, boʻladi. Odamning yashaydigan uyi, hovli-joyi — kichik Vatani. Ana shu kichik Vatanlar yigʻilib-yigʻilib, birlashib Oʻzbekiston degan ulugʻ Vatan-ga aylanadi...

Bobom bilan katta yoʻlga chiqqanimizda, hamon shu kichik Vatan — uyimiz va doʻstlarim bilan bogʻliq shirin xotiralar ogʻushida edim.

1. Yangi hovliga koʻchayotgan bobo nima uchun gʻamgin boʻlib qolishi sababini izohlang.
2. U «kichik Vatan» haqida nimalarni gapirib berdi?
3. «Mening mahallam» mavzusida kichkina matn tuzing.

Tuqqan yerdan oyoq uzilsa ham, koʻngil uzilmas.

***Ekin yerida koʻkarar,
Odam elida.***

Boʻlim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Vatanimizni «Ona-Vatan» deb taʼriflanishini izohlang.
2. «Ulugʻ va aziz Vatanim, mangu boʻl omon» boʻlimida oʻqigan asarlaringizdan olgan taassurotlaringizni ayting.
3. Vatanimizda olib borilayotgan bunyodkorlik ishlarini oʻzingiz-ning qishlogʻingiz (shahringiz)dagi oʻzgarishlar misolida ay-tib bering.
4. Oʻzingiz yashaydigan joyning koʻrinishini rasmda tasvirlang.
5. Vatan haqida bilgan maqollaringizni ayting.
6. Vatanni sevgan oʻquvchi qanday ishlarni bajarishi kerak.
7. «Ulugʻ va aziz Vatan» mavzusida hikoya yozing.

SAXOVATLI FASL

KUZ HAYAJONLARI

Dilfuza Shomalikova

Kuz yozga alla aytdi. Qish esa kuzga allasini xirgoyi qilayotir. Bog'lar to'nini almashtirdi. Dov-daraxtlar bir xil rangga bo'yalgandek, yelkalariga sarg'imgtir choponlarini ilishgan. Tabiat oltinday tovlanadi. Binolar ortidan boshlanadigan bog'lar, tutzorlar, yiroq adirlar, tepaliklar yarim beligacha qirmizi rang quyosh nuriga cho'miladi.

Yoz bo'yi yer-u ko'kni tandirday qizitgan quyoshning tafti so'ngan. Osmon-u falakda kuz havosi. Osmonda **parqu** bulutlar suzib yuribdi. Bulutlar esa kuzning darakchisi. Osmonning tusi o'zgaradi. Katta bayramga yasanayotgandek, yelkasiga guldor libos tashlagan ke-linchakdek ko'zga yaqin bo'lib qoladi.

Gala-gala chumchuqlar, chug'urchuqlar, maynalar daraxt shoxlari, simyog'ochlarga qo'nib olib, issiq o'lkalarga uchish maslahatini boshlaydilar. Janub tomon yo'l olgan turnalarning «qiyov-qiyov» ovozi eshitgan bolalar ko'kka qarab qo'l silkib qoladilar. Qizaloqlar ham olis o'lkalarga yo'l olgan turnalarni xomush kuzatadilar.

Kuz havosi dillarga zavq bag'ishlaydi. Kishilar quyoshning taftidan rohatlanadilar. Onda-sonda osmonga ko'tarilgan qora bulutlar odamlarni qo'rqitmoq istaydi. Qish taraddudini ko'rishga undaydi. Ko'p o'tmay yomg'ir shivalaydi.

Dehqon bobo nabiralarim yesin deb chetanga qovun bosadi. Ekin-tiklarni yig'ishtirishga kirishadi. Uzun anor, behilarni ombor shiplariga osadi. Kartoshka, sabzi, sholg'omlarni o'ralarga joylaydi. Qo'llarini duoga ochib, yurtga tinchlik-totuvlik, elga hurlik, to'kinlik, yoshlarimizga bekam baxt-u saodat, ilm-u ma'rifat so'raydi.

Hosil yig'ilmasdan havo aynisa, yomg'ir momolarning yuragiga yog'gandek bo'ladi. Katta-kichik dalada paxta hosilini tezroq yig'ib olmoq payida. Ularning chehrasi quyosh aksi ko'chgandek tovlanadi.

Hademay o'lkamizda hosil bayrami boshlandi.

1. «Kuz yozga alla aytdi» gapining ma'nosini izohlang.
2. Kuzni nima uchun «sahovatli fasl» deyishadi?
3. Kuzda dalalarda qanday ishlar amalga oshiriladi?

***Tukdan parda yuzida,
Pishar o'lkam kuzida.
Xushbo'y hidi, tillarang,
Ko'ngil uchun bir qarang.***

KUZ KO'RINISHLARI

Habib Rahmat

Saratonning tafti yo'q,
Quyosh botar olisdan.
Ajab bir is taralar
Hov, qirdagi polizdan.

Sumbulaning suvlari
Shishadan ham tiniqroq.
Uchib borar turnalar,
Ko'kda solib arg'imchoq.

Daraxt bargi tillarang,
Mevalardan tomar bol.
Dalalarga bir qarang,
Oq gullardan chamanzor.

Yig'im-terim avjida,
Bir dam qolmas to'xtalib.
Hademay qish yo'rg'alar
Oq ko'rpasin ko'tarib.

Kuzning qozoni quyuq qaynaydi.

1. She'ni o'qing. Matndan kuz manzaralariga oid sifatlashlarni toping.
2. She'rdagi «Hademay qish yo'rg'alar, oq ko'rpasin ko'tarib» misralarida nimaga ishora qilingan?

QOVUN SAYLI

Shukur Sa'dulla

I

Tog'am har safar:

— Qovun poliziga boringlar, handalak so'yib bera-man! — derdi. Gohida kichik, hidli handalakchalar olib kelardi. Biram hidi yaxshi bo'lardiki, kun bo'yi qo'ynimizga solib, hidlab yurardik. Koptokka o'xshash bejirim, serto'r edi.

Bir kuni u mashinada keldi-da:

— Bo'linglar, qovun polizga boramiz! — dedi.

Men, Hasan, Husan, Fotima, Zuhralar mashinaga chiqib oldik. Paxtazorlarni yoqalab o'tib, cho'lga chiqdik. Shunday cho'lga chiqishimiz bilan qovun poliziga kirdik. Biram katta dalaki, u yog'ini ko'rib bo'lmaydi. Uzun-uzun pushtalarda katta-katta olachipor tarvuzlar dumalab yotibdi. Ko'm-ko'k palaklar ichida sarg'ayib qovunlar ko'rinadi. Biram ko'pki!

Poliz oralab bejirim chaylaga kirdik. Ichi salqin ekan. Tog'am dasturxon yozdilar. Hasan choydushga o't yoqqani o'choq boshiga chiqdi.

Chaylada yangi uzilgan umrboqi, ko'kalapish, doniyor qovunlar, qo'zivoy tarvuzlar dumalab yotibdi.

Tog'am qovunlarni chertib ko'rди-da, sarasini tanlab so'ydi. Birpasda katta «kosa» qilib, oldimizga qo'ydi.

Bir karjini olib og'zimga solsam bormi — shundoq-qina eridi-ketdi, biram shirin ekanki, tilni yoray deydi. Bir kosasini paqqos tushirdim-da, bir burda non bilan shirin sharbat suvini qirib ichdim. Kech bo'ldi. Oy chiqdi. Cho'l osmonini tomosha qilib yotdik.

— Quloq solinglar! — dedi tog'am. «Chirt-chirt» etgan allaqanday ovoz eshitildi. Bo'y cho'zib qaradim, birov qovunlarni uzayotganga o'xshadi...

— Qovunlar dum beryapti, — dedi tog'am turib. Keyin dum bergan qovunlarni ko'tarib chiqdi. Bora-bora tun salqini tushdi. Chirillagan ovoz polizni tutdi.

— Ertaga qovun uzamiz, yordamlashasizlar! — dedi tog'am. Qachon tong otar ekan, deb osmonga tikilib yotdik...

— Qani, tura qolinglar, choy sovib qoldi, — dedi tog'am.

Ko'zimizni ochsak, tong otib qolibdi. Tog'am choy-non qo'yibdi. Tez yuvindig-u choy ichdik, non yedik.

— Qani, azamatlar, qovunlarni yig'inglar! — dedi tog'am.

1. Qovunlar dum berayotganda nima uchun tovush chiqaradi?
2. Matnda tilga olingan qovun navlarini daftaringizga yozing.

II

Bir vaqt yo'lni changitib, qatoriga uch mashina keldi. Ularda ancha amakilar bor ekan.

— Hosilga baraka! — deb qichqirishdi ular bizlarni ko'rib. Keyin yaqin kelib, hayron qolishdi. Yengimni shimarib — men, paykalda Hasan, Husan, uchalamiz zaptiga olib, atayin katta-katta qovunlarni inqillab polizdan ko'tarib chiqdik.

— E-ha, qaysi ilg'orlar desam, azamat bolalarimiz ekan-ku, hormanglar! — dedi kelganlarning eng kattasi.

— Bor bo'linglar! — dedik.

Qarasak, rais bobo. O'zini katta olmay, kelib qo'limizni siqib ko'rishdi.

— Qovun sayliga keldik. Qani, mehmon qilinglar! — dedi u.

— O'zingiz tanlang, rais bobo! Qovun saylida har kim o'zi tanlab yeydi, — dedim tog'amdan eshitgan gapni takrorlab. Rais va sheriklari ma'noli kuldi:

— Xo'p-xo'p. Ma'qul gap. Qani, yigitlar, qovun tanlang!

Rais va sheriklari bittadan serto'r, og'ir qovun tanlab, chaylaga kirishdi. Yonlaridan pichoq olib, qovunlarni birma-bir so'yib yeya boshlashdi.

— Mening qovunim shirin, — dedi rais.

— Garov o'ynaymiz, — dedi Ali polvon bir tilim qovunni bir tishlashda simirib yeb.

Rais unga bir tilim qovun tutdi.

— Xo'sh, qalay ekan, — dedi rais uning qovunini tatigan Ali polvonga.

— Meniki shirin, — dedi Ali polvon.

— Tushingizni suvga ayting, — dedi rais o'zining qovunini maqtab.

— Qovun emas, asal-ku bu!

Boshqalar qo'shilib, bahs qizib ketdi.

— Qani, bolam, beri kel, — dedi rais, — tatib ko'r-chi, kimniki shirin ekan. Sen nima desang — shu!

Hasan tatib ko'rdi, Husan tatib ko'rdi, men tatib ko'rdim:

— Ikkovingizniki ham bir-biridan qolishmaydi.

— Ah, — dedi rais tizzasiga urib va qah-qah urib kulib yubordi. — Obbo sizlar-ey...

Raisga qo'shilib boshqalar ham kulishdi, maqtashdi.

— Hoy, toshkentlik bola, bizda qolaqol, shu polizga seni katta qilib qo'yaman! — dedi rais hazillashib.

— Katta bo'lay, sizning o'rningizni olaman! — deb men ham hazillashdim.

Hamma qotib-qotib kuldi.

— Obbo azamatlar-ey... Xo'p, xo'p. Biz qarib qol-yapmiz. Tezroq ulg'ay, jiyan, — dedi rais. Keyin ilova qildi: — Qani, qovunlarni ortinglar!

Qovun-tarvuzlarni mashinalarga ortdik.

1. Hikoya nima uchun «Qovun sayli» deb nomlangan?

2. Qovun sayli qachon bo'ladi?

3. Qovunlarning qanday turlarini bilasiz?

***Daraxt yaprog'i bilan ko'rkam,
Odam mehnati bilan.***

***Bozordan bir narsa ol:
ham o'zing ye, ham tovug'ing
yesin, ham moling yesin.***

MO'JIZA

Rahim Bekniyoz

O'lib tirilgan, ya'ni avvalo o'lib, so'ngra tirilgan quyonni ko'rganmisiz? Albatta, ko'rgan emassiz bunday «mo'jiza»ni.

Men-chi? Ko'rdim ham gapmi? Xo'p dog'da qoldirib ketgan kaminalarini shalpangquloq, desangiz. Shuning uchun hech vaqt esimdan chiqmaydi bu voqea.

Quydonlar serob kuz yemishlaridan semirib, rosa jir boylagan paytda ovga chiqdim. Velosipedimni tanish cho'pon qo'rasida qoldirdim-da, miltiqni kiftimga ilib, ro'parada ko'rinib turgan qamishzor tomon ketdim. Mo'ljallab chiqqan «ovxonam» o'sha. Men o'tib borayotgan dala bu yil to'qaydan yangi ochilib ekilgan uchun paxta bitmagan, boriyam barvaqt yig'ib-terib olingan, endilikda unda g'o'zadan ko'ra yaxshiroq yetilgan yovvoyi o't-xashaklar oyoq ostida qovjirab yotar-di. Bunday sero't maydonda quyon o'tlashini bilardim, lekin yotoq qiladi, deb o'ylamagan edim. Qarasam, mendan atigi uch qadam narida shalpangquloqlarini kiftiga bosgan holda, ko'rpaday ajriqqa burkanib, bema-lol uxlab yotibdi u. Qo'llarim beixtiyor miltiqqa yugurdi. «Yotgan joyida otaveraymi yoki qochirib otsammikin?» Miyamda yilt etgan bu savolga javob pishib yetilmay, miltiqning tepkisini bosganimni bilmay qoldim. O'q qu-yondan bir qarich nariga tegib, yerni o'pirib yubordi. Quyon seskanib boshini ko'tardi-yu, badani dir-dir tit-rab, joyidan qo'zg'almadi.

Miltiqning uchini tekkizganimda, birdan sapchib o'rnidan turdi. Biroq gandraklab kelib, o'zini oyoqlarim osti-

ga urdi. Oyog'im bilan bosib olgach, yana hayron qoldim.

Biron yerida o'q izi ham, tiriklik alomati ham ko'rinmasdi. Qo'limga olganimda, u shalpayib qolgandi. G'alati o'ljani xaltamga joylab, qamishzor sari ravona bo'ldim. U yerda chiy qamish o'rib yurgan cholga ro'para keldim.

— Charchagandirsiz, ukam. Keling endi, birpas o'tirib, nafas rostlang, — deb taklif qildi u. Xaltani yelkamdan olib, yerga qo'ydim-da, o'rilgan qamish ustiga o'tirdim.

Chol xurjunni ochib oldimga dasturxon yoydi, qovun so'ydi. Dasturxon atrofida guring quyuqlashdi. Chol ham yoshligida ovchilik qilgan ekan.

— U zamonlar ovchilik alomat edi, ukam. Shu desangiz, bir safar...

Chol birdan hikoyasini kesib, ko'zlari olazarak bo'ldiyu, apil-tapil yonimda yotgan miltiqqa intildi:

— Quyoni! Quyoni qochdi!

O'rnimdan sakrab turib miltiqni qo'limga oldim. Biroq kechikkan edim. Quyoni yilt etib o'zini qamishzorga urib ketganini ko'rib qoldim, xolos.

— Xaltangizdan chiqib qochdi, chamamda.

Ha, xaltam bo'm-bo'sh, og'zi ochiq yotardi. Quyoning bu qilmishi meni battar tang qoldirdi.

— Bir gal menam shunday bo'lganman, — deb miyig'ida jilmayib hikoya qila ketdi chol. — Quyoni otgach, so'ygin, deb yo'ldoshimga uzatdim.

U bir qo'li bilan pichog'ini qinidan sug'urishga tutindi. Shu topda birdan quyonga jon kirs bo'ladimi? Ha, xoh ishonang, xoh ishonmang, o'lik quyonga jon kirdi! Jon-jahdi bilan tipirchilab, bir harakat qildi — quyoni qo'lidan qo'yvordi boyagi sherigim.

Quyoning ikkala orqa oyog'ida bir arslonning kuchi bor, deyishadi. O'shanday oyoqlar sharofati bilan arslondan ham qochib qutuladi, jonivor. Bizam o'shanda sizga o'xshab orqasidan serrayib qolaverganmiz.

Keksa ovchining hikoyasi taskin berdi dilimga. Quyoni otgan o'qimdan faqat behush bo'lib, xaltada hushiga kelganini payqadim.

1. Kuzda quyoni nima uchun semiradi?

2. Ovchi quyoni qanday qilib tutib oldi?

3. Keksa ovchi yoshligida bo'lgan voqea haqida nimalarni gapirib berdi?

OLTIN KUZ

Abdurahmon Akbar

Shamol yelib, kechki payt
Bo'ri bo'lib uvladi.
Bulutlarni oldiga
Solib rosa quvladi.

O'rinlariga yotgan
Kichkintoylar uxlolmay,
Pichirlashib so'zlashdi
Derazadan ko'z olmay:

– Qo'rqib ketyapman juda, –
Dedi qaltirab Omon.

– Vahimasini qarang,
Shamol namuncha yomon.

– Qo'rqib ketyapman, aka, –
Dedi baqaloq To'lab.

– Qayerda non yopamiz
...Shu tandir tushsa qulab?

Shoira ham boshini
Ko'rpaga burkab, cho'chib,
Astagina shivirlar:
– Chiroq qolibdi o'chib...

Bir-biriga jajjilar
Shunday yurak yorishar.
Allamahalga borib
Pish-pish uxlab qolishar.

Tursalar sahar payti
Havo ochiq, charog'on.
Yomg'ir, yeldan darak yo'q,
Tom omon, tandir omon.

Shamolvoy uzr aytib,
Deganday bo'lmang qo'rqqoq,
Qoqib ketibdi bog'da
Bolajonlarga yong'oq...

1. Shoir she'rda shamolni nimalarga o'xshatadi?
2. Shamolvoy nima uchun uzr aytadi?
3. «Shamol» so'zining ma'nodoshlarini toping.

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Kuzni nima uchun «Saxovatli fasl», «Oltin kuz» deb ataymiz?
2. Kuzda tabiatda bo'ladigan o'zgarishlarni ayting. Bog'larning zar libos kiyishini qanday tushunasiz?
3. Kuzda nima uchun dalalar shudgor qilinadi?
4. Kuzda turnalarning janub tomonga yo'l olishini nimaga o'xshatish mumkin?
5. Qaysi mevalar yozda, qaysilari kuzda pishadi? Sab-zavot va poliz ekinlari-chi?

ILM DARGOHI MAKTAB, UNING KALITI KITOB

MARDLIK VA AQL YORUG'LIGI

Miraziz A'zam

Bir gapim bor, ukajon,
Diqqat bilan quloq sol.
Aytsam, o'gitga o'xshar,
Aytmam, lekin uvol.

Bu gapiku yomonmas,
Hamma mard bo'lsa qani!
Bilimga oid gapi
O'ylatib qo'ydi mani.

Bir o'g'lonning shu gapi
Ko'nglimga og'ir tegdi:
«O'g'il bolaga ilm
Juda zarurmi? — deydi.

Aqlni faqat ilm
Yorug' qilar, ukajon.
Yorug' aql Vatanni
Olg'a boshlar begumon.

— O'g'il bola pahlavon,
Kuchga to'la, zo'r bo'lsin.
Marddek tursin maydonda,
Yuragida qo'r bo'lsin».

O'g'ilga mardlik kerak,
Ilm ham kerak tayin.
Imsiz mardning esa
Holiga yig'lar maymun.

She'rni ifodali o'qing va yod oling. «Ilm», «mardlik», «aql» so'zlarini izohlang.

ALISHERNING YOSHLIGI

Oybek

G'iyosiddin Kichkina bog'da bir bek bilan oyoq ustida turib suhbat qurar edi. Alisher sevinib, otasi oldiga yugurdi, bo'ynidan quchib o'pdi-da, chetda turgan onasi oldiga yugurdi, birga ko'chaga chiqib ketdilar.

— O'g'il chakki emas, tiyrak, begona ko'zdan asrasin! — dedi zimdan bolani ta'qib qilib turgan bek.

G'iyosiddin Kichkina kamtarona ohangda:

— Ilohim, mulla bo'lsin, zehni yaxshi, — dedi. So'ng o'zi ham ichida: «Ha, **Tangrim** yomon ko'zdan asrasin», — deb qo'ydi.

Alisher o'zi tengi ikki qo'shni bola bilan hovlida soqqa o'ynardi. Bolalarning ustida malla yoqa bo'z ko'ylak, boshlarida kir oq **takya**, oyoqlari yalang. Alisher ham xiyla uringan, eskirgan etiklarini yechib, devor tagiga tashlagan edi. Soqqalarni uzoqqa uloqtirib, keyin halloslab yugurdilar. Alisher harakatchan, yugurik, soqqa ortidan chopganida o'rtoqlaridan qolishmaydi.

O'yindan zerikkach, soqqalarni yig'ishtirib, devor soyasida bir lahza cho'qqayib o'tirdilar. Shu tobda daraxtlar orasidan otilib chiqqan kiyik Alisherni hidladi, erkanib surkaldi. Alisher kiyikning bo'ynidan quchib, boshini silab ulgurmagan ediki, jonivor bir zumda yo'q bo'ldi.

— Seni tanir ekan, qurmagur, xo'b o'rgatibsan o'zingga, — dedi bolalardan biri.

— Rost, qoyilman! — deya ma'qulladi zavq bilan ikkinchi bola.

— Tog'am, ermak bo'lsin, deb dashtdan olib kelgan edilar. U kishi usta merganlar. Hayvonlarning, ayniqsa, kiyiklarning xulq-atvori, qiliqlari haqida maroq bilan hikoya boshlasalar, kulli jahonni unutib yuboray deyman.

To'satdan yana paydo bo'lgan kiyik halloslagancha Alisherning pinjiga bosh suqdi. Sevinib ketgan Alisher:

— Mu-mu, birpasgina jim tur, — dedi kiyikni erkalab.

— Pok, ozoda, ajoyib, suluv jonivor, — dedi zavq bilan tomosha qilgan bola.

— Katta bo'lganimda ovchi bo'lgumdir, tog'larda merganlik qilishning kayfi zo'r, — dedi kiyik ketgan tomonga tikilganicha ikkinchi bola.

— Bizning vatanimiz Hirot o'lkasi jannatmakon desak lof bo'lmas, do'stlarim, — dedi Alisher cho'p bilan yerga nelardir chizgan holda, boshini ko'tarmasdan. — Meningcha, bo'ri, yo'lbars yanglig' vahshiy hayvonlarni ov qilmoq ma'qul. Kiyikday beozor maxluq, fahmimcha, dunyoda kamdur deyman.

— Qiyofasining suluvligini qaranglar! Go'shti ham lazzatlidir-a? — dedi qoracha bola, soqqalarini sanay turib.

— Ov qilmoq, merganlik — ermak narsa, lekin eng zo'r zaruriyat maktabdir. Turmushning ko'p sirlarini maktab o'rgatadi.

Suhbatning bunday keskin o'zgarganidan shoshib, bir on jim qolgan bolalarning kattarog'i:

— Kim o'rgatdi senga bu gaplarni? — deb so'radi Alisherga tik qarab.

— Bilaman-da, otam hamisha: «Olim odam xor bo'lmaydi», — deyдилar. Otamning oldiga olim odamlar ko'p keladi, turli gap-so'z, ajoyib g'azallarni bir chetda o'tirib tinglaymen, o'zim ham xiylagina g'azallarni yod bilurmen...

Alisher yaqinda maktabga borajagini, otasi ko'pdan va'da qilib yurganini aytmoqchi edi, lekin aytmadi.

1. Alisher o'rtoqlari bilan nima haqida suhbatlashdi?
2. U o'rtoqlarining ov qilish to'g'risidagi fikrlarini nima uchun ma'qullamaydi?
3. Alisher «turmushning ko'p sirlarini maktab o'rgatadi», deganida nimalarni nazarda tutadi?

ODAMDAN NIMA QOLADI?

Yusuf Xos Hojib

Qo'ling el aro uzun bo'lsa, sen o'z fe'l-atvoringni ezgu tut. Yigitlik mangu emas, u juda tez kechadi. Tiriklik chirog'i ham ko'z ochib-yumguncha o'chadi. Hayot tushdek bir gap. U yashindek tez kechadi. Tiriklikda jami ezguliklarni yig'moq kerak. Ular keyinchalik yegulik va kiygulik bo'ladi. Kishilarning ezgusi bu haqda shunday deydi:

— Olamda tug'ilgan odamzodning biri ozroq, boshqa biri ko'proq yashaydi, so'ng baribir vafot etadi. Lekin podshoning ham, oddiy odamning ham vafotidan keyin qoladigan narsasi — nomi bor...

Ana endi o'zing aytgin-chi, sening tabiatingga ezgulik mosmi yoxud yomonlik?

Tilaging qanaqa bo'lsa, shundan kelib chiqib, o'zing birini tanlab ol. Keyin o'kinib yurma.

*Shunga o'xshatibdi sinagan odam,
Sinagan odamga ayondir olam.
Yaxshi nom oladi, ko'r, ezgu kishi,
Yomonlar nasibi — el-yurt qarg'ishi.*

Tajribalarda juda ko'p marta tasdiqlangan shunday hikmat bor: yomonlarning omadi hech qachon kelmaydi, ularning ishi har vaqt orqaga ketadi:

*Yomonlik go'yo o't, yondirar, yoqar,
O'tishga kechig yo'q: u soy tez oqar.*

Agar o'tmishdagi ajdodlarga nazar solguday bo'lsang, bir holatni kuzatasan: oddiy odam ham, katta martabadagi kishilar ham bilimli va dono bo'lsa, ular el-yurt taqdirini o'ylashgan. Bugun ham ezgu deb atalgan har qanday odam ezgularga bosh bo'ladi. Boshliq bilimli va dono bo'lsa, atrofiga o'ziga o'xshaganlarni yig'adi. Bu xil boshliq elini boyitadi. Bilimli va dono boshliq saxiy degan nom oladi. Saxiy o'lsa ham, nomi tirik qolaveradi.

Jahonda bilimdan ulug', bilimdan aziz nima bor? Bilimsiz desalar, bu inson uchun haqoratdir.

Ammo donoga quyidan, poygakdan o'rin tegsa, o'sha poygak to'rdan ham baland sanaladi. Donoga ko'rsatiladigan bunday izzat-ikrom, hurmatning sababi, hech shubhasiz, bilimdir.

Bilimsiz kishi yilqi — hayvon bilan teng. Bilimsizni aql-idrok egalari ko'zi ko'r odamga qiyoslashadi. Ey o'g'lon, bilimdan ulush olgin!

*Bilim — boylik axir, zavoldan yiroq,
Uni ola bilmas qaroqchi biroq.
Yana bir hikmat bor: Hazrati odam —
Bilim, aql-u idrok sabab muhtaram.*

1. Matndan ezgulik va yovuzlik ta'riflangan o'rinlarni daftaringizga ko'chiring.
2. Bilimlning ulug'ligi-yu bilimsizning ko'zi ko'r kishiga o'xshatilishini izohlang.
3. Donolik bilan bilimsizlikning bir-biridan farqini ayting.

KITOBGA IXLOS

Mirkarim Osim

I

Muntazam qo'shından ajrab, zaiflashib qolgan Buxoro son-sanoqsiz ko'chmanchilar tomonidan bosib olindi.

Qorabug'roxon shaharni ishg'ol qilib, saroydagi boyliklarni qo'lga kiritdi, o'z askarlariga bozorni talatdi; ko'p imoratlarga o't tushib ketdi, achchiq tutun shaharni o'rab oldi. O'z mol-dunyosini saqlab qolmoqchi bo'lganda qilich yeb yiqilgan kishilarning faryodi, asir qilib olib ketilayotgan ayollarning oh-u nolasi, quturgan dushman askarlarining suroni quloqlarni qomatga keltiradi. Uch oy ahvol shu zaylda davom etdi.

Ibn Sino esa alamini kitobdan olar, yarim tungacha o'tirib mutolaa qilar, yozar edi. Bir kuni kechasi uyqu-si kelib, ko'ziga qum tiqila boshlaganda, uyqu qochiradigan dorisini ichib, hovliga tushdi. Odati bo'yicha osmonga qarab, Hulkar yulduzi qayerga kelganini bilmoqchi bo'ldi. Shu payt Registon tomon qizarib, osmonga uchqunlar sachrab turganini sezdi. O'qtin-o'qtin olovning qip-qizil tillari qorong'i osmonni yalar, uzoqdan qiy-chuv ovozlar eshitilardi. Yosh hakimning yuragi bir falokatni sezgandek dukullab urib ketdi. Darrov kavush-mahsisini, choponini kiyib, onasini uyg'otdi.

— Onajon, Registon maydoni yaqinida bir uyga o't ketganga o'xshaydur, borib bilib kelay, qo'limdan kelgancha o't o'chirishga yordam beray.

— E, qo'ysang-chi, o'g'lim. Sensiz ham o't o'chiruvchilar topilib qolar.

— Yo'q, onajon, bormasam bo'lmaydur.

Yosh yigit ko'ngliga kelgan shubhani onasiga aytishdan ham qo'rqardi. «Bordi-yu, agar... yo'q, yo'q, bu mumkin emas. Necha yuz yillab to'plangan ilm-fan xazinasining kuli ko'kka sovurilishi mumkin emas».

Sitorabonu uning aftiga qarab ijizat bermaslikning iloji yo'qligini angladi.

— Mayli, borsang boraqol, ammo kechikma...

Ibn Sino halloslab Registon maydoniga kelganda, ko'nglini ezayotgan shubha haqiqat bo'lib chiqqanini angladi. Yuzlab kishilar qo'lma-qo'l chelak uzatib, maydon o'rtasidagi hovuzdagi suv bilan kitobxonaga tushgan o'tni o'chirishga urinar edilar. Madrasa talabalarining, tevarak-atrofdagi mahalla ahlining jonbozligiga qaramay, yong'in borgan sari kuchayar, qimmatli kitoblarni ajdarhodek yutayotgan alanga quturib, hujra eshigidan tutun aralash chiqib turar edi.

Chelaklab sepilgan suv unga kor qilmas, aksincha, moydek ta'sir qilayotgandek edi.

Ibn Sino boshida chelaklab suv tashib o't o'chirayotganlarga qarashib turdi. Keyin ko'pchilikning hafsalasi pir bo'lganini ko'rib, g'azabiga chidolmay, olov chiqib turgan bir hujraga o'zini urdi. Bunda tibga doir kitoblar saqlanardi.

Odamlar uni tutib qololmadilar. Bir necha daqiqadan keyin etagining yonayotganiga ham parvo qilmay, bir necha kitobni quchoqlab chiqdi...

— Bu qanday falokat, qanday mudhish falokat! — dedi Abu Ali ibn Sino yig'lamoqdan beri bo'lib.

Chol xo'rsinib qo'ydi:

— Ha, baxtsizlik, ammo bilib qo'yingki, dunyoviy ilm dushmanlari ma'rifat chirog'ini o'chirolmaydilar.

Shuncha urinib yong'inni so'ndira olmagan odamlar birin-ketin uy-uylariga tarqalishdi.

Ibn Sino xuddi yaqin bir kishisini ko'mib, qabristondan qaytgan kishidek boshini quyi solib, yarim-yorti kuygan bir necha kitobni qo'ltiqlagan holda uyiga jo'nadi...

1. Matn mazmunini qisqartirib hikoya qiling.

2. Chol «ma'rifat chirog'i» deganda nimani nazarda tutadi?

II

Oradan ikki oycha vaqt o'tdi. Shu vaqtgacha o'zini qo'yarga joy topolmay yurgan Abu Ali ibn Sino bir kuni uyiga xursand bo'lib keldi.

— Suyunchi bering, onajon. Qorabug'roxon qo'shini Buxoroni tashlab chiqib ketmoqda. Qo'lga yarog' olgan Buxoro xalqi turkmanlar bilan birgalikda ularni haydab chiqarmoqda. Talab olingan mollarni qaytarib olmoqda.

Karmana tomon chekinayotgan istilochilarning orqada qolgan qismi bilan buxoroliklar o'rtasida bo'layotgan jangning suroni uzoqdan sal-pal eshitilib turardi. Sitora-bonuning rangi o'chib:

— Oxiri baxayr bo'lsin, — deb qo'ydi.

Buxoro ko'chmanchilar qo'lga o'tgandan keyin ilm-fan ahllari quvg'in ostiga tushdi. Ibn Sino qora quzg'unlar uyasiga aylangan shaharni tark etib, o'ziga

ma'rifatparvar bir hokim, homiy izlash to'g'risida o'ylay boshladi. Lekin uning otasi vafot etib, onasi beva qolgan, uni tashlab ketishga ko'zi qiymas edi. Sochlari-ga oq oralab, ko'zlari atrofini ajin bosgan Sitorabonu o'g'lining qanday ahvolga tushib qolganini, nima uchun peshanasini tirishtirib yurganini yaxshi bilar edi. Bir kun kechki ovqatdan keyin sharbat ichib, dam olib o'tirgan-larida, rangi biroz siniqqan Husaynga qarab:

— O'g'lim, nima to'g'risida bosh qotirayotganing-ni bilib turibman, — dedi xo'rsinib. — O'z shahring o'zingga torlik qilib qoldi. Xorazmlik qo'shnimiz Abu Bakr bobo xotiniga: «Husayn zudlik bilan Buxorodan chiqib ketsin, chiqib ayt», — debdur. Shu gapni eshit-dim-u, kechasi bilan uxlay olmay chiqdim. Abu Bakr Barakiy o'qimishli odam, bir narsani bilmay gapirmay-dur. Jon bolam, boshim omon bo'lsin desang, shahar-dan chiqib ket, o'zingga tinchgina bir joy top. Men-ga xat yozib tursang, shuning o'zi kifoya, eson-omon yurganingni bilib, tinchgina umr kechiraman.

Onasining gapi qay tomonga og'ishini bilmay turgan tarozining bir pallasiga qo'yilgan toshdek ta'sir ko'rsatdi.

Husayn qat'iy qarorga kelib, qaddini ko'tardi-da:

— Mayli, sizning aytganingiz bo'lsin. Bu yerda qol-sam, bir kun meni chaqirib, oyog'imga bolta uradurlar. Men erkin o'ylab, erkin yashashga o'rganib qolganman. Menga oq fotiha bering, safar otini egarlab, yo'lga chi-qay. Siz ham tinch bo'ling, men ham.

— Qayerga borsang ham, Olloh seni o'z panohida asrasin, ishlaringga rivoj berib, falokatlardan asrasin...

Ibn Sino orqasiga qarashdan qo'rqib darvozadan chiqdi-da, Gurganj tomon yo'l oldi.

1. Ibn Sino nima uchun Buxoroni tashlab ketishga majbur bo'ldi?
2. Sitorabonu xayrlashuv chog'ida o'g'liga nimalarni tayinladi?
3. Ibn Sinoning Buxoroni tashlab ketishidan maqsadi nima edi?

***Hammamizga chin o'rtoq,
Lekin odammas, biroq.
Tarixlardan so'zlaydi,
Yaxshilikni ko'zlaydi.
Donolarning naqlidan,
Ulug'larning aqlidan
So'zlab onging oshirar,
Kuch-g'ayrating toshirar.
U nima top, Mohitob?
Buning nomidir ... .***

JIYRON

Sobit Gafurov

I

— Uyga vazifa. Har kim o'zi yaxshi ko'rgan hayvon rasmini chizib keladi. Yanagi rasm darsida ko'rib, baho qo'yaman, — dedi o'qituvchi.

— Opa, men velosiped rasmini chizib kelsam, maylimi, — deb so'radi Shukur.

Orqada o'tirgan Avaz bilan Nigora piq-piq kulishdi.

— Nega kulasanlar, so'rasam yomonmi? — dedi Shukur hayron bo'lib.

— Nima, velosiped hayvonmi?!

— Senga hayvon rasmini chizinglar, deyaptilar, — dedi Nigora va tilini chiqarib: «A-a-a», — deb qo'ydi.

Bunga yana hamma bolalar kulishdi. Shukur bo'lsa portfelini olib, o'qituvchi ketidan jo'nab qoldi.

Dam olish kuni ham o'tib, yana rasm darsi bo'ldi. Munira opa bolalarning rasm daftarini bir chekkadan ko'rib, baho qo'ya boshladi. Navbat men o'tirgan partaga keldi. Daftarimda chiroyli jiyron toy rasmi chizilgan edi. Munira opa rasm daftarimga qarab: «Yaxshi», — dedi. Keyin qo'lidagi qizil qalam bilan katta qilib «5» yozdi-da, tagiga chizib qo'ydi. Men suyunganimdan terimga sig'may ketdim. Sekin orqaga ham qarab qo'ydim. Nigora «necha» degan bo'lib qoshini uchirdi. Men boshimni qashimoqchi bo'lib Nigoraga besh panjamni ko'rsatdim.

— Rostdanmi? — dedi Nigora. Men yonimda o'qituvchi turganligi uchun javob qaytara olmadim.

O'sha kuni rasm darsida Nigora «4», Avaz «3» oldi. Ikkita quyon rasmini solib kelgani uchun Shukur ham «4» baho oldi. Erkinvoy bo'lsa: «Rasm daftarim uyda qolibdi», degani uchun «2» oldi. Bitta men «5» olibman. Buni keyin Munira opa aytdi. Mendan rasm daftarni olib, hamma bolalarga ko'rsatdi.

— Sobir jiyron toy rasmini juda yaxshi chizibdi. Mana qaranglar, bo'yoqlari ham o'rnida ishlatilgan, — deganlarida jim turolmay: «Men chavandoz bo'laman», — deb qo'ydim.

— Obbo, maqtanchoq-ey, echkini ko'rsang qochasan-u, tag'in chavandoz bo'lasanmi? — dedi Avaz menga qarab.

— Jim, bolalar! — deb qo'ydi Munira opa. Biz jim bo'ldik.

— Hammangiz ham harakat qilsangiz, albatta, maqsadga yetasiz. Faqat xohish va istak kerak. Sobir chavandoz bo'lmoqchi ekan, harakat qilsa bo'ladi. Nigora doktor bo'lmoqchi. Agar u chindan istasa, albatta, bo'ladi, — dedi.

Bu gaplar menga yoqib ketdi. O'zim ham bir qop semirdimov. Yuragim iliq tuyg'ularga to'lib ketdi. Dars tugagach, hamma o'rtoqlarim meni «5» bilan tabriklashdi. Ba'zilari: «Qanday qilib chizding? O'zing chizdingmi? Juda boplabsan-ky, Sobirjon», — deyishdi.

«Jiyrinning peshonasidagi chiroyli qashqasini qaranglar», «Xuddi chopib ketayotganga o'xshaydi!», «Oyoqlari taqalangan!», «Yaxshi!» deyishardi o'rtoqlarim.

— Sobir, qanday qilib xuddi o'ziga o'xshatding, bizga ham aytib ber? — dedi Shukur yalingan bo'lib.

— Xohish va istak kerak. Sizlarda xohish yo'q. Bor bo'lsa ham kam. Bildingizmi? Daftarni bu yoqqa ol, surkatasan, — dedim.

Bolalarning jahli chiqib ketdi. Shukur rasm daftarimni partaga qo'yar ekan, menga yomon ho'mrayib qo'ydi.

— «5» oldim, deb muncha kekkayasan, aytmasang aytma, Sobir maqtanchoq! Sensiz o'zimiz ham bilib olamiz, — dedi Avaz.

Maqtanchoq degani uchun bir musht tushirgim keldi. O'sha-da, hammaga laqab qo'yib yuradigan! Tag'in Sobirjon o'tim «Sobir maqtanchoq» bo'lib ketsa-ya?! O'zingiz o'ylab qarang, «maqtanchoq» so'zini shu bugunning o'zida uch marta eshitdim. Alam qilmaydimi?!

Shularni o'ylab-o'ylab kechqurun yaxshi ovqatlanmay uxlagani yotdim. Keyin o'rnimdan turib, rasm daftarimni olib, yana jiyron toyimni tomosha qildim. Jiyron rasmiga o'qituvchimiz qo'ygan bahoga qarab-qarab uxlab qolibman.

1. Munira opa kelajakda maqsadga erishish to'g'risida o'quvchilarga qanday maslahat berdi?
2. O'rtoqlari Sobirni «maqtanchoq» deyishlariga nima sabab bo'ldi?

O'sha kuni tushimda rasm daftarimdagi jiyronga jon kirib, daftardan tushgan emish. Men juda suyunib ketibman-da, singlimning arqonchasi bilan jiyronni bo'ynidan bog'lab olibman. Jiyron tipirchilab, gijinglab kishnar, burnidan qaynab turgan samovar bug'idek is-siq nafas chiqardi.

Jiyronga minmoqchi bo'ldim. Yoniga kelsam, tish-lamoqchi bo'ladi. Yana bir tirmashgan edim, bo'yim yetmadi. Uni yetaklab hovuz bo'yiga olib bordim-da, yog'och karavotda turib, qashqaga sakrab minib oldim. U shataloq otganday depsindi.

— Qashqa, chu! — degandim osmonga irg'ib meni ustidan qulatmoqchi bo'ldi. Shunday bo'lsa ham arqon-ni qo'yib yubormadim.

— Qashqa, chu! — dedim yana. Ot yurmadi. Nima qilish kerak? Shunda buvamdan eshitganlarim esimga tushdi. «Jonivor tilga tushunadi, faqat unga odamdek mehr qo'yish kerak», — degan edilar.

Men buvam aytganlaridek, silab-siypab qashqaga:

— Qashqajon, nega unday qilasan? — deb bo'yni-dan quchdim. — Qishloqni bir aylanib kelaylik, keyin beda, suv, yem beraman...

Qashqa bir kishnadi-da, tilga kirib:

— Sen bergan ovqatni yemayman, — dedi.

— Nega? — deb so'radim hayron bo'lib.

— Ustimga seni mindirib bir qadam ham yurmay-man, — dedi yana. — Hozir tush, bo'lmasa, itqitib tashlayman!

— Nega endi, seni xafa qilganim yo'q-ku?!

— Men sening jiyrining emasman. Meni adang chizgan, — deb jiyron yana rasm daftarimda bo'lib qoldi. Men muzdek bo'lib ketdim. Jiyron bo'lsa oldingi oyoqlari bilan Munira opa qo'ygan «5» bahoni depsab, daftardan o'chira boshladi. U taqasi bilan «5» bahoni o'chirib bo'lgach:

— «5» bahoni qo'yib olsang yoki yonimga yaqinlashsang, endi ayamay tepaman, — dedi-da, jonsiz bo'lib qoldi. Men ot tepgandek yig'lab yubordim.

Ko'zimni ochganimda:

— Sobirjon, ho Sobirjon, nega yig'layapsan? Yomon tush ko'rdingmi? — dedi oyim. O'rnimdan turib qarasam quyosh chiqib, hamma yoq yorishib ketibdi. O'pkam to'lgan, yuragim tipirchilar, allaqayerim achishayotgandek tuyulardi. Nonushtaga oyim qo'yarda qo'ymay bir piyola oq choy qilib berdilar. Bir burda non bilan o'sha choyni ichib, maktabga jo'nadim.

Kechga qolibman. Sinf eshigini ochib:

— Mumkinmi? — degan edim, hamma o'rtoqlarim menga bir qarashdi-yu, yana kitoblarini o'qiyverishdi. Ular qo'llarini bigiz qilib: «Ana, Sobir maqtanchoq keldi», — deb ko'rsatishayotgandek tuyuldi menga.

O'qituvchimiz:

— Nega kechga qolding? — deb so'ragan edi, men yig'lab yubordim.

— Nega yig'layapsan? — deb hayron bo'lib so'radi Munira opa.

— Opa, men maqtanchoq emasman, meni kechiring. Hm... Kecha men sizni aldadim.

— Nega meni aldaysan, qachon, nima gap o'zi? — dedi Munira opa yana.

— Kechagi jiyron toy rasmini o‘zim emas, dadam chizgan edilar. Menga qo‘ygan «5»ni o‘chirib qo‘ying. Innaykeyin, Avazga ayting, meni «Sobir maqtanchoq» demasin.

Bolalar hayron bo‘lib menga qarab turishardi.

— Ha... endi tushundim. «Besh oldim», deb o‘rtoqlaringga maqtanganmiding? Shuni bilib qoy, Sobirjon: sen kechagi ishing bilan meni emas, o‘rtoqlaringni emas, o‘zingni aldading. Bizni esa, hurmat qilmading. Men «5»ni o‘chirib qo‘yaman. Keyin seni hech kim maqtanchoq demaydi.

Men boshimni liqillatdim. O‘rtoqlarim menga qarab jilmayib qo‘yishdi.

1. Darsga kechikkan Sobirning yig‘lab yuborishiga nima sabab bo‘ldi?
2. O‘qituvchi unga: «Sen kechagi ishing bilan meni emas, o‘rtoqlaringni emas, o‘zingni aldading» deganida nimani nazarda tutadi?
3. Hikoya mazmuni asosida uyda «Maqtanchoqlikning oqibati» mavzusida insho yozing.

***Ko‘p bilgan oz so‘zlar,
Oz bo‘lsa ham, soz so‘zlar.***

Bo‘lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabni nima sababdan «qutlug‘ makon» deb hisoblaymiz?
2. «Kitob — oftob», «Kitob — bilim manbayi» hikmatlarining ma’nosini izohlang.
3. O‘zingiz ham maktab, bilim va kitob haqida hikmat va maqollar, topishmoqlar topib, ularni yod oling.
4. Ushbu bo‘limdagi qaysi hikoya yoki she’r sizga ko‘proq yoqdi? Nima uchun?
5. Bo‘limdagi hikoyalar asosida maqtanchoqlik bilan kamtarlikning bir-biridan farqi to‘g‘risida yozing.
6. Bilimi tufayli jahonda dong taratgan vatandoshlarimizdan kimlarni bilasiz?

HUNAR — HUNARDAN RIZQING UNAR

HUNARSIZ KISHI O'LIMGA YAQIN

I

O'tgan zamonda bir podshoh yashagan ekan. Kunlarning birida u ovga chiqibdi-da, o'sha yerdagi bir o'tinchining go'zal qizini ko'rib, sevib qolibdi.

Podshoh tomonidan kelgan sovchilarga:

— Podshohingizning nima hunari bor, men hunarli kishiga turmushga chiqaman? — debdi qiz.

Sovchilar:

— Dunyoda podshohlikdan ham katta hunar bo'ladimi? Podshoh barcha hunarli fuqaroning otasi bo'ladi, — deyishibdi.

Qiz:

— Menga hunarlilarning otasi kerak emas, hunarlining o'zi kerak. Zamon o'zgarishi bilan bugun podshoh bo'lgan kishi ertaga tilanchi bo'lib qolishi mumkin. Podshohingizga borib ayting, menga hunarini ko'rsatsin, undan so'ng tegaman, — debdi.

Sovchilar qaytib kelib, qizning javobini aytibdilar. Podshohning bu so'zlarga achchig'i kelib, qizni jazolamoqchi bo'libdi-yu, biroq qizga bo'lgan sevgisi bunga yo'l bermabdi.

Nima qilarini bilmay, o'zini o'qitgan muallim bilan kengashibdi.

Muallim «Yetmishta yangi hunar» degan kitobni keltiribdi-da, uni tovush chiqarib o'qibdi. Bir yerdan «hunarsiz kishi o'limga yaqindir» degan so'zlar chiqib qolibdi. Muallim ham shu yerda kitobni yopibdi-da:

— Qizning soʻzi toʻgʻri, «hunarliga tegaman» desa, haqqi bor, — debdi.

Podshohning ilgarigi dardiga yana ming dard qoʻshilibdi. Muallimga ruxsat beribdi-da, oʻzicha bir hunar oʻrganmoqqa ahd qilibdi. Ertasiga podshoh taxtiga oʻtirgan chogʻida, bir kishi bir gilam olib kelibdi. Bu gilamni koʻrishi bilanoq podshohning koʻngliga gilam toʻqishni oʻrganish havasi tushibdi. **Gilamdoʻzdan** kasbini oʻrgatishni oʻtinib soʻrabdi. U podshohga oʻz hunarini yigirma besh kun davomida oʻrgatibdi. Kerakli narsalarni tayyorlab, podshoh oʻz qoʻli bilan gilam toʻqib, oʻtinchining qiziga sovchilardan berib yuboribdi. Sovchilar qizga podshohning oʻz qoʻli bilan toʻqigan gilamini koʻrsatganlarida u:

— Mana endi podshoh men istagan kishi boʻlibdi, borib aytinglar, toʻyni boshlayversin, — debdi.

1. Oʻtinchining qizi podshohga qanday shart qoʻydi?
2. Qiz shartini sovchilar qanday tushunishdi? Podshoh-chi? Oʻzingiz qanday tushunasiz?

II

Podshoh tezda toʻy qilib, oʻtinchining qiziga uylanibdi.

Oʻsha kunlarda el orasida taoming yaxshiligidan bir kabobchining dongʻi chiqqan ekan. Podshohga ham uning kabobi yoqib, koʻngli istagan chogʻlarda u yerdan kabob oldirib yer ekan. Kunlardan bir kuni yarim kechada podshohning kabob yegisi kelib qolibdi, borib kabobchining doʻkonini taqillatibdi.

— Kimsan, nima ishing bor? — debdi kabobchi.

— Men bir musofirman, qornim och, kabob yegani keldim, — debdi podshoh.

Podshoh kabobchining uyiga kirib ko'rpachaga o'tirgan ekan, birdan gumburlab yerto'laga yiqilib ketibdi. Yerto'lada podshohdan boshqa bir necha odamlar ham bor ekan.

Shunda u aniq bilibdiki, kabob yegani kelganlarni zindonga tashlab, so'ngra qul qilib sotishar ekan. «Bu yerga meni o'lim haydab kelgan ekan», — debdi podshoh va chidamoqqa majbur bo'libdi. Oradan bir necha kun o'tgandan so'ng gal podshohga yetibdi. Podshoh:

— Agar sizning istagingiz aqcha topish bo'lsa, mening yaxshi hunarim bor, yigirma kunda bir gilam to'qiyman. U gilamni podshohga tortiq qilsangiz, juda ko'p pul beradi, — debdi kabobchining odamlariga.

Ular maslahatlashib: «Hunaring tufayli o'limdan qutulding, bizlarga gilam to'qib ber», — deyishibdi. Podshoh yigirma kun orasida bir gilam to'qib, chetiga yonidagi muhrini bosib:

— Mana, gilamni podshohga tortiq qilib olib boring! — debdi. Kabobchilar gilamni podshohning oʻrdasiga olib boribdilar. Vazir gilamni sinchiklab koʻzdan kechirgach, bir chetida podshohning muhrini koʻrib qolibdi. U darhol navkar yoʻllab, kabobchining makonini oʻrab olib, podshoh va boshqa asirlarni zindondan qutqaribdi. Podshoh xalqni toʻplab, ular uchun ibrat boʻlsin deb, odamlarni qiynab, soʻngra qul qilib sotadigan kabobchilarni bozorning oʻrtasida jazolashni buyuribdi.

1. «Hunarli kishi xor boʻlmas» maqolining ertak mazmuniga qanday aloqasi bor?
2. Matndan hunarning afzalligi haqidagi oʻrinlarni tanlab oʻqing.

RIVOYAT

Naim Karimov

Bir bor ekan, bir yoʻq ekan, qadim zamonlarda, Fargʻona-yu Qoʻqon degan tomonlarda Usmon Nosir degan mashhur shoir maktabni bitirib: «Endi qaysi hunarning etagidan ushlasam? Qayerga borib oʻqisam-u, qaysi sohani tanlasam?» — deb kecha-yu kunduz oʻylab yurgan ekan.

Kunlarning birida u soy boʻyida xayol surib suvning jimir-jimir toʻlqinlariga qarab oʻtirgan ekan, shu payt osmondan tushibdimi yo suvdan chiqibdimi, uning yonida oppoq soqolli, uzun hassali bir nuroniy kishi paydo boʻlibdi.

— Nimani oʻylayapsan, oʻgʻlim? — soʻrabdi u.

Usmon Nosir bir qarasa, tanish, bir qarasa, notanish odam. Ovozi ham goh tanish ovozga oʻxshasa,

goh notanish kishining ovozi. «Balki meni bo'lmasa — otamni, otamni bo'lmasa — onamni tanuvchi kishi bo'lsa kerak», — deb ochig'ini aytibdi:

— Maktabni tugatyapman, ammo qayerga borib o'qisam, kim bo'lsam ekan, deb o'ylanib turibman.

Shunda boyagi kishi so'rabdi:

— O'zing qaysi hunarni yaxshi ko'rasan? Qaysi muallimning saboqlari senga ko'proq ma'qul bo'lgan?

— Men hamma darslarga qiziqqanman. Hamma hunar menga yoqadi. Ammo hamma narsadan ko'ra ko'proq kitob o'qishni yaxshi ko'raman, — debdi Usmonjon.

— Kitob o'qish — hunar emas. Kitob o'qish bilan tirikchilik o'tmaydi. Lekin shunisi ham borki, kitob o'qishni juda yaxshi ko'rgan odamlar borib-borib, o'zlari ham kitob yozganlar.

— Men ham kitob yozsam deyman, — debdi Usmonjon.

— Niyating chakki emas. Lekin dunyoda kim ko'p — shoir ko'p, yozuvchi ko'p. Ammo ularning hammasidan ham Navoiy chiqmagan. Agar sen yozgan kitoblarni o'qib, odamlarning ko'zi o'tkir, qo'li chaqqon, yo'li ravon bo'lishiga ishonsang, niyating ushalsin.

— Odamlar kitobni ko'zlari o'tkir bo'lishi uchun emas, huzur-halovat topish, dardlariga malham olish uchun o'qimaydilmami, otaxon? — so'rabdi Usmonjon.

— Men shunday kitoblar yozayki, uni o'qib, odamlarning bir-birlariga bo'lgan mehri oshsin, xayollarida faqat bir-birlariga yaxshilik qilish istagi bo'lsin.

— Aytganing kelsin, o'g'lim. Shunday kitoblar kerak. Faqat shuni yodda tutki, sen yashayotgan dunyo —

shafqatsiz dunyo. Bilasanmi, o'g'lim, har bir kishining orqasidan uning soyasi yuradi. Bu soya emas. Bir kun bo'lmasa, bir kun u shu odamning boshini yeydi. Ba'zan bitta soya ikkita, hatto uchta va undan ham ko'p bo'ladi.

Ular seni jar yoqasiga olib borib, tubsiz chuqurlikka otib yubormasin desang, hamisha oftobga qarab yur!

Shunday qilib, marhum otaning ruhi Usmon Nosirning shoirlik hunarini tanlab olishiga rizolik va fotiha bergan ekan.

1. Usmon Nosir otasining ruhi bilan nima haqda suhbatlashadi?

2. Ota ruhi bo'lajak shoirga qanday maslahat berdi?

DONISHMAND USTOZ

Abu Ali ibn Sinoning qo'lida ta'lim olish, unga shogird bo'lish benazir sharaf sanalardi. Kunlardan bir kun ikki ota — biri katta boy, ikkinchisi kambag'al odam o'g'illarini Abu Ali ibn Sinoga shogirdlikka bermoqchi bo'lishdi.

— Ey, ulug' tabib, huzuringizga bolalarimizni olib keldik. Ularni tarbiyangizga olib, shogirdlikka qabul qilsangiz. Zora, sizga o'xshab tabib bo'lib yetishsalar, — deyishibdi.

Ibn Sino rozilik bildirib, ularni sinab ko'rib, shogirdlikka olishini aytibdi. Ibn Sino, odatda, kim shogird tushmoqchi bo'lsa, oldin sinovdan o'tkazar, so'ng tabiblik ilmini o'rgatar edi.

— Bolalarim, — dedi ulug' hakim kelgan yigitchalarga qarab. — Tog'-u toshlarni kezing, cho'l-u biyobonlar oralang. Har biringiz ming donadan o't-giyoh terib kelingiz...

Ibn Sino shunday dedi-da, har birining qo'liga xalta tutqazdi. Oradan bir necha kun o'tdi. Bolalardan biri kelib, yig'gan giyohlarini Abu Ali ibn Sinoning oldiga to'kdi. Hammasi shifobaxsh giyohlar edi. Buni ko'rgan Abu Ali ibn Sino quvonib so'radi:

— Barakalla, o'g'lim, eng sara giyohlarni teribsan. Endi bir savolimga javob bersang. Qani, ayt-chi, oyoq qabarishiga nima davo bo'ladi?

— Mening tabiblikdan xabarim yo'q, — debdi bola.
— Sizga endi shogird tushdim-ku.

Ibn Sino: «Shu o'n kun orasida nabotot ichida yurib, tabiblikdan alifni o'rganmabsanmi, sendan tabib emas, olibsotar chiqadi», debdi ko'nglida. So'ng ovozini chiqarib:

— Senga javob, o'g'lim, ketaver. Borib olibsotarga shogird bo'l, — dedi.

Oradan bir kun o'tgach, kambag'al kishining o'g'li kelib, to'plagan o'tlarini hakimning oyog'i ostiga to'kdi. Ibn Sino juda xursand bo'lib:

— Barakalla, bo'tam, qani, menga ayt-chi, oyoq qabarganiga nima davo bo'ladi? — deb so'radi.

— Yovvoyi rayhon yoxud yalpizni suvda ivitib, ozgina toshtuzdan qo'shib, yuvish kerak, — javob qildi bola.

— Cho'l-u biyobonda qolding-u, suv topolmading deylik, chanqoqlikni nima bilan qondirish mumkin? — yana savolga tutdi Abu Ali ibn Sino bolani.

— Yantoqning suvi chanqoqni qondiradi ham darmon bo'ladi, — dadil javob berdi bola.

— Rahmat, o'g'lim, sen endi menga shogirdgina emas, farzand ham bo'lding!

1. Ibn Sino shogirdlarini qanday sinab ko'radi?

2. U kambag'al kishining o'g'lini nima uchun shogirdlikka oladi?

KO'K ARG'UMOQ

G'ani Jahongirov

Ertalabki choydan keyin arqonlarni tugib, yelkaga tashlab, uch-to'rt bola cho'lga, temiryo'l tomonga ketamiz. Arqon ustida o'tkir o'roq, o'zimizni bug'doy o'rog'iga ketayotgan kattalardek his qilamiz. Yig'adigan o'tinimiz qurigan yantoq. Borgan sari uzoq-uzoqlardan o'rib kelamiz. Yo'lda bir necha marta dam olamiz. Mening ham, o'rtog'im Ko'bayning ham eshagimiz yo'q. Eshagi bor bolalarga havasimiz keladi.

Bir kuni tushki ovqat mahali uxlab qolgan ekanman, qulog'imga otamning so'zlari kiradi:

— Tur, bolam, senga degin bir ko'k arg'umoq olib keldim! Shu tulporning o'zi-da... quloqlari dikkaygan, qoq peshanasida oppoq qashqasi bor, o'zi degin, biram yo'rg'a-ki, qo'yaver...

— Rostdan olib keldingizmi?

Otam:

— Ana, ayvonda bog'lanib turibdi, — deydilar.

Men tura eshikka otilaman. Rostdanam ayvonning ustuniga bog'langan, o'zi ko'k, peshanasida oq belgisi bor eshak menga qarab turibdi. Mening hafsalam pir bo'ladi, arazlagan ohangda otamga jahl qilaman:

— Va... bu eshak-ku!

Otam kuladilar.

— Bu joylar cho'l deyiladi, cho'lda eshak otidan yaxshi bo'lar ekan, — deydilar. Ana shundan keyin biz ham o'tinga Ko'bay bilan eshakda boradigan bo'ldik.

Otam keyingi yili ot olib keldilar. Lekin bu gal juda qiziq bo'ldi. Otam yakshanba bozoriga borsalar, bir biya turgan emish. O'zi yosh bo'lsa ham oriq, qovurg'alari sanalib turganmish, eski juni tushmagan, ustida yag'irlari bor emish. Otamning unga rahmlari kelib, eshakning tizginidan ushlab turgan ekanlar, bir kishi kelib:

— Yaxshi eshak ekan, necha pul bo'ldi, — debdi.

— Oladigan bo'lsang ol, sotganim bo'lsin, — deydilar otam hazillashib. Odamlar otamni o'rab olishibdi. Biri bir narx qo'yibdi, ikkinchisi yana bir narx, oxiri bir kishi otamning qo'lini mahkam ushlab pul tutqazibdi. «Yo'q», desalar ham qo'yishmabdi. Xullas, eshakdan ajralib qolibdilar. Keyin otam «nima bo'lsa bo'ldi» deb, haligi otga xaridor bo'libdilar. Yonlaridan pul qo'shibmi yo haligi ko'k eshagimning puligami uni sotib olibdilar.

Qishloqqa bu gal otam ot yetaklab keldilar. Keldilar-u rosa odamlardan kulgiga qoldilar. Birovlari: «Muallim bechora, shahar odami, molni qayoqdan bilsin, ko'ringanini olib kelavergan-da», — deyishdi. Ikkinchi birlari: «Bechora, eshagini o'g'irlatib qo'ygan bo'lsa, shu yag'ir otni olgan-ku», — dedi.

Kattalar ham, bolalar ham bekorchilikdan bizning uy yonidan ketishmadi. Hamma zo'rg'a turgan otni ko'rsatib kulishadi. Otam chiday olmadi shekilli, ularga qarab dedi:

— Hali qarab turinglar, biram ot bo'lsinki...

Shunday dedi-yu otni quduq oldiga olib borib, so-vunlab rosa yuvdi, diydiratib yaralarini qonatdi, yog' qiz-dirib, ustiga latta bilan surtdi, qandaydir cho'plar bilan ishqaladi. Keyin otni qoziqqa bog'lab, uyga kirib ketdi. Ot shu turishda ancha turdi, rosa och qoldi. Keyin uy-

dan piyoz olib chiqib, qopi bilan otning oldiga qo'ydi. Ot bechora ochlikdan achchiq piyozni rosa yedi. Onam bo'lsa: «Bu bechoraning ichi achishib ketdi-ku», — deydilar. Otam avval indamaydilar, keyin hazillashib qo'yadilar: «Otning ichi achishsa o'zi aytadi», — deydilar.

Oradan ikki soatlar o'tar-o'tmas otam meni chaqirib:

— Mana, ko'rdingmi, ot boyoqishning ichidagi dardi aridi, endi unga et bitadi! — deydilar mamnun ohangda.

Haqiqatan ham otimiz tez vaqt ichida tullab, qovurg'alari to'lishib qoldi. Uni ko'rgan qishloq odamlari yana o'zaro gaplashib turishardi:

— Muallim aka balo ekan, jo'n otni tulpor qilib oldi-ya!

Shunday qilib eshagimiz otga almasldi.

1. Hikoyada «ko'k arg'umoq», «tulpor» deb eshak ta'riflanadimi yoki ot ta'riflanadimi?
2. Odamlar muallimning ustidan nima uchun kulishdi?
3. Muallim jo'n otni qanday qilib tulpor qilib oldi?

***Hunarli er xor bo'lmas,
Do'st-dushmanga zor bo'lmas.***

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bo'limda o'qigan ertak va hikoyalar asosida «Hunar — hunardan rizqing unar» maqolini o'z so'zlaringiz bilan izohlang. «Hunar», «rizq» so'zlarining ma'nosini izohlang.
2. «Hunarsiz kishi o'limga yaqin» ertagidagi podshoh to'quvchilik hunarini bilmaganida zindondan qutula olarmidi?
3. Ibn Sinoning bo'lajak shogirdlarini sinab ko'rishdan maqsadi nima edi? Qanday kishilarni ustoz deyish mumkin?
4. «Ko'k arg'umoq» hikoyasida muallimning otini davolashning qaysi kasbga aloqasi bor? O'z fikringizni izohlang.

KUMUSH QISH

QISH TO'ZG'ITAR MOMIQ PAR

Qudrat Hikmat

Savab bulut to'shagin
Qish to'zg'itar momiq par.
Yerga **serbar** oq namat
Yozilganday yaltirar.

Mahalla-ko'y ko'chada
Chuvurlashib qor kurar.
Esib sovuq izg'irin:
— Tezroq yur! — deb buyurar.

Pirpiratib ko'zini
Avtobuslar o'tadi.
Qahraton qish hovurni
Mo'rkon kabi yutadi.

Qorga deyman: — Namuncha
Zeriktirding uchqunlab?
Yog'masding-ku ilgari
Surunkasi uch kunlab.

Tomlar kiydi oq qalpoq,
Hovlilarda sen tepa.
Osmon elak, nazdimda,
Shahrimizga un separ.

Yetar shuncha yog'ganing,
Uzoq dala, qirga bor!
Ular seni kutmoqda,
Har zarrangga bo'lib zor.

Vodiylarga fayz berib,
Gullat bog'-u rog'ini.
O'ra kumush choyshabga
O'lkamning har yog'ini.

1. She'rd a qor yog'ishi, tomlarning qor bilan qoplanishi nimalarga o'xshatiladi? Misollar keltirib so'zlang.
2. «Mo'rkon», «serbar», «fayz», «surunkasi» so'zlarining ma'nosini izohlang.

RANGIN QORLAR

Olloyor

Qadim-qadim zamonda qish paytlari rang-barang qorlar yog'ar ekan. Ular ba'zan alohida-alohida, ya'ni bir ko'chaga sariq, boshqa mahallaga yashil, yana bir boshqasiga pushti ranglarda yog'sa, ba'zan bir joyning o'ziga yetti-sakkiz xili yog'ib, juda g'aroyib rang bo'lar ekan. Ayoz esa deraza oynalariga rangin naqshlar chizarkan. Shunday qilib, o'sha davrlar ham suvday oqib o'tib ketibdi. Keyin-keyin faqat oq qorlar yog'adigan bo'libdi.

Odamlar ham oq qorlarga o'rganib ketishibdi. Ularga qorning oqligi yillar osha tabiiy tuyula boshlabdi. Endi ular biror narsaning oqligini ta'riflaydigan bo'lishsa, «qorday oppoq» deb gapirishar ekan.

Nega qorlar faqat oq rangda yog'adigan bo'lib qoldi? Buning boisini bilish uchun o'sha qadim zamonlar haqidagi ertakka quloq solish kerak. Bu ertakda bir necha ming yilda bir marta bo'ladigan bo'yoq bozori to'g'risida so'z boradi.

Buyuk bo'yoqchi qirqta qirq quloqli qozonda bo'yoq pishirib, xaridor kutib, yo'l kuzatayotgan mahali olisdan

bir qora ko'rinibdi. Agar qo'lni peshanaga soyabon qilib, yo'l qaralsa, ushbu yo'lovchi Bahor ekanligini bilish mumkin ekan. U tobora shitob bilan yaqinlashib, uning libosi-yu qiyofasi tiniq ko'rina boshlabdi. U juda chiroyli qiz ekan: sochlarida kurtak va g'unchalar bo'rtib turganmish; ko'ylagining etaklariga binafshalar qadalgan; moychechaklar chambari kiydirilgan boshi uzra qaldirg'ochlar charx urib, yelkasiga qo'ngan sa'va-yu qumrilar chax-chaxlab kelayotir.

Bahor bozorga yetib kelgach, Buyuk bo'yoqchiga ta'zim bajo qilibdi. Buyuk bo'yoqchi xaridorlarining birinchisini bug'lanib turgan qirq quloqli qozonlar sari boshlabdi.

— Bahorjon, mana, bu bo'yoqlardan keragicha ol!
— debdi u.

Bahor esa eng avval yashil bo'yoq qaynayotgan qozon yoniga boribdi. Bahor uchun yashil bo'yoq juda zarur ekan.

Bahor bo'yoq bozoridan ko'ngli to'lib chiqib ketibdi.

Yoz har mahalgidek mudrab qolgan ekan. Bahor o'z aravasida xarid qilgan bo'yoqlarini ortib, momaqaldiroqlarni gumburlatib, chaqinlar chaqnatib o'tgan mahali Yoz uyqudan uyg'onib ketibdi-da, erta-indin dalalarda arpa-bug'doylar bo'y berib, bog'larda olma-o'riklar ta'm yig'ib olishini, ular o'zining bo'yoqlar keltirishini kutib, unga muntazir bo'lib turishini o'ylab, bozorga o'tlanibdi. Buyuk bo'yoqchi uni ham rozi qilib jo'natibdi.

Bo'yoq bozoriga Kuz kelgan payt ko'plab qozonlar bo'shab qolgan ekan. Qozonlardan faqat ikkitasi — za'far va zarg'aldoq bo'yoq qaynayotgan qozonlar-

da hali ancha bo'yoq bor ekan. Qolganlarida bo'yoqlarning yuqigina bor ekan, xolos. Kuz o'z tegishi — za'far rangli bo'yoqning hammasini olibdi. Qolgan bo'yoqlarning yuqini ham qozonlardan qirib olgach, oq bo'yoqdan ham oz-moz idishga solib olibdi. Uning ham tashvishi o'ziga yarasha ekan. Bog'-rog'lar, o'rmon va yaylovlardagi bahorning yashil bo'yoqlarini o'chirib chiqib, ularni za'far, pushti, zarg'aldoq ranglarga bo'yab chiqishi kerak ekan.

Buyuk bo'yoqchi bo'shagan qozonlarini yuvib, ularni yig'ishtirayotgan paytda so'nggi xaridor — Qish yetib kelib qarasa, ahvol chatoq. Unga faqat oq bo'yoq qolibdi.

Bo'yoqchi yangi bo'yoqlarni tayyorlaguncha, minglab yil kutish kerak ekan. Qish oq bo'yoqni olib yo'lga tushar ekan, qolgan fasllardan xafa bo'lib ketibdi. O'sha kundan boshlab Kuz va Bahorning, ilojini topsa, Yozning ham bo'yoqlariga zarar keltirish payida bo'larkan. Ayni o'riklar gullab turgan Bahor paytida, paxta chaman-chaman ochilib, bog'larda tilladay uzumlar ayni yetilgan Kuz kunlarida Qish qahrini sochib qolarkan. Ba'zan esa Yozning saratoniga ham o'z qori, sovug'i bilan suqilib kirarkan.

Odamlar Qish o'z qilmishidan ko'p ham o'kinmasligi, kelgusi safar bo'yoq bozoriga o'z vaqtida borishi uchun yangi yil bayramlarida archa shoxlariga turli rangdagi o'yinchoqlar, qo'g'irchoqlar, shokilalar osishni odat qilishibdi.

1. Ertak mazmunini qisqartirib hikoya qiling.
2. Bahor yashil rang tanlashining sababini izohlang.

QOMUSIM

Ravshan Isoqov

Mayoq bo'lding elimga,
Maqom berding tilimga.
Faxr to'ldi dilimga,
Sha'nim, or-u nomusim,
G'ururimsan — Qomusim.

Huquq, burchim aks etgan,
Har satri pishib yetgan.
Maqsad, g'oyamiz yotgan,
Lafzim, or-u nomusim,
Muqaddasim — Qomusim.

Jamlab, tizib bir ipga,
Yo'lim solding qolipga.
Hayot tushdi tartibga,
Ahdim, or-u nomusim,
Bebahoyim — Qomusim.

Tunda chaqnagan chaqin,
Yurakda yongan yolqin,
Qalbda jo'sh urgan to'lqin,
Baxtim, or-u nomusim,
Iftixorim — Qomusim.

1. «Qomus» so'zining lug'aviy ma'nosini izohlang.
2. Shoir Qomusni qanday so'zlar bilan ulug'laydi?
3. Qomusda qanday huquq va burchlaringiz belgilab qo'yilgan?

QOR ODAMNING SOVG'ASI

Oqiljon Husanov

Hamma bolalarning eslarida bor: bundan uch yil avval qish juda qattiq keldi. Ariqlarda suvlar muzladi, yerlar tosh-metinga aylandi. Hadeb qor yog'averганиdan kamqatnov yo'llarda yurish qiyinlashib qoldi.

Bir kuni dadam nonushta paytida akamga:

— O'tkirvoy! — dedilar. — Bugun yakshanba, dam olish kuni. Maktabga bormaysan. Eshakni aravaga qo'shgin-da, bironta o'rtog'ingni yoningga olib, chaylaga borib kelgin. Avval aravaga makka poyasini ortinglar.

Ustiga ketganicha yantoq bosinglar — qo'y bilan sigirga yemish bo'ladi.

Akam «xo'p» dedilar. Dadam birozdan keyin:

— Sherik topolmasang, yakka o'zing borma. Ukang Kamolni yoningga olvolarsan, — dedilar.

Men sevinib ketib, dalaga ketayotganimizni aytish uchun Alisherlarnikiga chiqdim. «Akang «xo'p» desalar, men ham borardim», — dedi u. Akamdan so'ragan edim, aftimga qarab turdi-da:

— Agar injiqlik qilmaydigan bo'lsa, mayli, men boshqa hech kimni chaqirmay qo'ya qolaman, — dedi.

Shunday qilib, Alisher ikkimiz aravaning oldiga o'tirib oldik. Akam eshakka mindi. Uchovimizning ham boshimizda quloqchin, oyog'imizda ichi jun botinka, ustimizda palto...

Akam chayla yoniga yetganimizda aravani to'xtatib, eshak ustidan pastga irg'idi. Biz ham birin-ketin yerga tushdik.

Uchovimiz ichkariga mo'raladik. Chaylaning ichi o'tin-cho'pga, yem-xashakka to'la edi. Akam makkapoyalarni o'roq bilan qo'zg'ayotganida chaylaning ichi changib ketdi.

— Tashqariga chiqib turinglar, — dedi akam bizga qarab. — Eshakdan ham xabardor bo'linglar, aravani olib ketib qolmasin.

Chaylaning orqasiga o'tdik.

— Alisher, qor odam yasaymizmi? — dedim men.

— Bo'pti. Yur! Qayerda yasaymiz? — dedi Alisher.

— Huv, ana u yerda.

Ikkovimiz aravadan tushib, ariqning narigi tomoniga sakrab o'tdik-da, ishga kirishdik. Qor odamni beligacha yasadik. Biroq yuqorisini ko'tarishda ancha qiynaldik.

Qorimiz ilashmay to'kilib ketaverdi.

— Ichiga bironta cho'p tiqmasak bo'lmaydi, — taklif qildi Alisher.

Boya yo'lda kelayotganimizda arava ustida ko'rgan kosovni olib keldim. Kosovni yerga qoqish uchun chaylaning ichidan guvala topib chiqdim. Kosovning kuygan tarafini yuqoriga qilib yerga qoqa boshladik. Yer ajriqzor bo'lsa ham qattiq ekan. Kosovning uchi yerga ozgina kirar-kirmas guvala ikkiga bo'lindi. «Yaxshi bo'ldi», — dedik-da, guvalani kosovning ikki tomoniga tirab qo'ydik. So'ngra qaytadan qor yig'ishga tushdik...

Qor odamimiz binoyidek chiqdi. Og'zini kattaroq qilib yuboribmiz. Iljayganga o'xshab qolibdi.

— Mayli, iljaysa yomonmi? — dedi Alisher. — Ko'rgan odam hazilkash ekan, deydi-da...

Akam bizni chaqirib qoldi. Aylanib chayla oldiga borsak, bir o'zi makkapoyani aravaga ortib bo'libdi.

— Endi uchovimiz ham piyoda yuramiz, — dedi akam.

Biz «xo'p» dedik. Akam eshakni yetakladi. Chaylaning orqasidan o'tayotganimizda arava to'xtadi. Biz hayron bo'ldik.

— Anovi qor odamni sizlar yasadilaringmi? — deb so‘radi akam biz tomonga qarab. Biz «ha» degandek boshimizni qimirlatdik.

— Obbo azamatlar-ey, rosa boplabsizlar-ku.

Biz yo‘l-yo‘lakay qor odamni qanday yasaganimizni akamga aytib berdik.

Akam o‘sha yili bahorda armiyaga ketdi. Biz ham ikki yilgacha chaylaga ko‘chib chiqmadik.

Akam harbiy xizmatdan qaytgach, dadam daladagi brigadaga o‘tdilar. Biz yana chaylamizga ko‘chib chiqdik.

Qovun-tarvuzlarimiz yaxshi bo‘ldi, handalaklar pishib, katta qovunlar to‘rlagan paytda dalalar shunaqayam chiroyli bo‘ladiki... O‘sha kunlari akamning tug‘ilgan kunlarini o‘tkazdik.

Bir mahal akam dadamga qarab:

— Bu tol ilgari yo‘q edi-ku, qachon ekkansiz, dada? — deb so‘radi.

— Men ham hayronman, — dedilar dadam. — Ilgari yo‘q edi.

Akam shu payt o‘rnidan turib tol poyasining yuqori tomoniga tikildi. Menga qarab bir kulib qo‘ydi-da, dadamga gapirdi:

— Buni Kamoljon bilan Alisher ekan, bu tol o‘sha kosovdan unib chiqqan, — dedi akam. — Buni qor odamning bizlarga qoldirgan sovg‘asi, desak ham bo‘ladi...

1. Hikoyaning «Qor odamning sovg‘asi» deb nomlanishini izohlang.
2. «Qor odam» bolalarga qanday sovg‘a qoldirdi?
3. Bolalar chayla oldidagi tolning kosovdan o‘sib chiqqanini qanday aniqlashdi?

XATARLI UCHRASHUV

Pirimqul Qodirov

Urush vaqti edi. Biz Turkiston tizma tog'ining etagida, shahardan yigirma besh **chaqirim** naridagi kichkina qishloqda turar edik. Harbiy xizmatdagi akamning xotini qish kunlarida qattiq betob bo'lib qoldi-yu, shahardan oyimni chaqirib keling, deb iltimos qildi.

U vaqtlarda mashina juda kam, ot-ulov xo'jalik ishi bilan band edi. Men piyoda yo'lga chiqdim.

Ancha yo'l yurdim. Yog'ib turgan qor pardasi ortidan uch-to'rt g'amgin chordevorlar ko'rindi. Ulardan narida qurib qolgan bir hovuz ham bor. Shunga yetsam yo'lning yarmi qoladi.

Atrof biyday dala. Bir vaqt yo'lning chap tomonida qandaydir sharpa sezganday bo'ldim. Durustroq qarasam, mendan yuz qadamcha narida ikkita kulrang jonivor turibdi. Men avval ularni it deb o'yladim. Shu atrofda yoyilib yurgan qo'y qo'rasi bordir deb, yon-verimga alangladim. Lekin ko'z ilg'aydigan joyda bironta qo'y yoki poda ko'rinmas edi. Meni sergaklanib kuzatayotgan haligi kulrang jonivorlar it emas edi. Men ularning bo'ri ekanligini tushundim-u, etim junjikib ketdi. Bir lahza o'zimni yo'qotib qo'ydim. Keyin sal hushimni yig'ishtirib qarasam, oyoqlarim go'yo o'zidan o'zi yurib ketyapti. To'xtashga ham, jadalashga ham, avzoyimni o'zgartirishga ham, hatto bo'rilarga yana bir qarashga ham jur'at yo'q. To'g'riga qarab avvalgiday yurib ketyapman-u, butun vujudim bilan bo'rilar tomonga quloq solaman. Menga qarab kelishsa, shitiri eshitiladi-ku, deyman.

Kishining qo'rqqanini sezsa, jur'atsiz kuchuk ham hujum qiladi, men buni yaxshi bilar edim. Shuning uchun yuragim vahimadan uvushib ketayotgan bo'lsa ham boyagiday shoshilmay, bo'rilarni ko'rmaganday bir maromda yurib borardim. Bir jihatdan hozir menga osonrog'i shu edi.

Chunki avzoyimni o'zgartirsam, masalan, chopsam, bo'rilar ham orqamdan chopadiganday tuyular edi. Men esa hammadan ham shuni istamas edim.

Avvalgiday shoshilmay yurib ketyapman. Yo'l keng, oyog'im tagidagi qor juda mayin. Biroq men o'tkir qilichning ensiz tig'ida yurib borayotgandayman. Yuragimni hovuchlab nuqul ortga quloq solaman.

Shu ahvolda qancha yo'l bosganimni bilmayman. Shunda: «Qochsam, quvadi!» — degan vahimali o'y meni yana qochishdan tutib qoldi...

Narigi qishloqqa yetib, endi qutuldim deganda birdan bo'shashib ketdim. Xuddi o'n kun yo'l yurganday charchab, qorga o'tirib qoldim. Ichim kuyib, og'zim qaqrab, taxir bo'lib ketgan edi...

Kelinoyim tuzalib ketdi. Keyin akam urushdan yarador bo'lib qaytib keldi. Biz sirdosh aka-ukalardan edik. Bir kun men yerga qarab, uyalib, bo'rilar bilan qanday uchrashganimni akamga aytib berdim. Akam mendan kuladi deb o'ylagan edim. Yo'q, sekin boshimni ko'tarib qarasam, menga jim tikilib turibdi. Ko'zlari zavqlanganday yonyapti.

— Qo'rqqoq bo'lganingda, aqlingni yo'qotib qochar eding. Ana unda bo'rilar seni sog' qo'ymas edi. Urushda ham kim aqlini yo'qotib qochsa, o'q avval o'shanga tegadi. Hamma gap aql bilan irodada, — dedi akam.

1. Bola bo'rilardan nima uchun gochmadi?
2. Akasining: «Hamma gap aql bilan irodada», — degan gapini siz qanday tushunasiz?
3. Hikoyaning «Xatarli uchrashuv» deb nomlanishini izohlang.

CHANG'I

Muratboy Nizanov

Erpo'lat onasi bilan shahardan chang'i olib qaytdi. Ko'chalari muyulishida futbol o'ynayotgan bolalar o'yinlarini to'xtatib peshvoz chiqishdi.

- Qayoqdan olding?
- Shahardan.
- Chang'i uchishni bilasanmi?
- Albatta.

Erpo'lat chang'ida uchishni bilmas edi. Ammo o'rtoqlarini qoyil qoldirish uchun «albatta» deb yubordi.

- Quruq yerda chang'i ucholmaysan-ku, qor yo'q, — dedi Quvonchbek uning chang'i olganligiga baxilligi kelib.
- Qor yog'adi.

— Qachon?

— Ertaga. Ertalab televizorda aytdi, — Erpo‘lat bolalarning havasini keltirish uchun bu safar ham yolg‘on gapirdi.

U kechgacha dadasining boshini qotirdi:

— Qachon qor yog‘adi, dada?

— Bilmayman.

Bir ozdan keyin yana so‘radi, kechga tomon yana...

— Tashqariga chiqib havoni hidlab ko‘r-chi, agar qorning hidi kelib tursa, tuni bilan yog‘ib chiqadi.

— Qorning hidi qanaqa bo‘ladi?

— Yoqimli bo‘ladi.

Yoqimli hidning qanaqa bo‘lishini bilmasa-da, ezmalik qilmaslik uchun tashqariga chiqdi. Uni chang‘ida uchishdan ko‘ra o‘rtoqlarining oldida yolg‘onchi bo‘lib qolishi o‘ylantirib qo‘ydi. Mabodo ertaga qor yog‘masa, hammadan oldin Quvonchbek qo‘lini niqtab ko‘rsatadi: «Qaranglar, Erpo‘lat yolg‘onchi kelyapti». Keyin hamma bolalar xaxolab kuladi.

— Qalay, qorning hidi bor ekanmi? — dedi dadasi u tashqaridan kirib kelganida.

— Bor, — dedi Erpo‘lat.

— Qaysi tarafdin kelyapti?

— Osmondan.

U allamahalgacha uxlay olmadi. Onasi bilan dadasiga bildirmasdan tashqariga mo‘ralab-mo‘ralab qo‘ydi. Tashqari qop-qorong‘i. Qor yog‘ganda yer oppoq bo‘lib ko‘rinar edi.

Erpo‘lat tongga yaqin dong qotib uxlab qoldi. U Qoratog‘ning etagida chang‘ida uchib yurgan emish. Bir gal chang‘ining dastaklarini toshdan toshga tirab,

do'nglikka arang ko'tarildi. Birpas nafasini rostlab, o'ziga keldi. Musaffo tog' havosidan buloq suvini ichayotgandek simirdi. Dimog'iga muzday tip-tiniq havo urildi.

U chang'iga oyog'ini qattiqroq bog'ladi. So'ng o'ziga o'zi «bir, ikki, uch» deya start berib, pastlikka tomon yeldek uchib ketdi.

Bir payt chang'ining old tomoni ko'tarilib, yerdan baland havoda ucha boshladi. Erpo'lat havoning qarshiligini yengish uchun chang'ining orqa tarafini yanada cho'zdi. Chang'ining old tomoniga engashib, qush kabi yengilgina balandlikka ko'tarildi.

Chang'i asta-sekin tog'dan olisladi. Yo'l bo'yi kun botishdan kun chiqishga, kun chiqishdan kun botishga bir-biri bilan quvlab borayotgan mashinalar pastda qolib ketdi. U osmon-u falakdan pastni kuzatar ekan, o'zi o'qiyotgan maktabni izladi. Ana, ana u. Bolalar tanaffusda shekilli, chopqillab yurishibdi.

— Bolalar, qaranglar! Osmonda odam uchib yuribdi!

— Iye! Bu Erpo'lat-ku!

— Ur-ra! Erpo'lat chang'ida uchib yuribdi!

— Erpo'lat, men Quvonchbekman!

— Quvonchbek, men senga «qor yog'adi» deb aytdim-ku! Yolg'onchi bo'lmadimmi?

— Yo'q, yolg'onchi bo'lmading!

— O'qishga kelmaysanmi? — qichqirishdi sinfdoshlari.

— Hozir! Uyga borib portfelimni olib qaytaman.

U shunday dedi-da, chang'ining tayanch dastaklarini havoda siltab-siltab uylari tomon burildi.

— Tura qol, o'g'lim, o'qishdan kech qolasan.

Qarasa, onasi yelkasidan ohista tebratib uyg'otayotgan ekan.

— Qor yog'dimi? — ko'zini ochar-ochmas birinchi savoli shu bo'ldi.

— Hovva, sening chang'i olganingni bilganga o'xshaydi. Tizzadan keladigan qor yog'ibdi.

Erpo'lat deraza oldiga chopib bordi-da, pardani ko'tardi. Tashqarida oppoq qor. Hali yo'llarga iz tushmagan edi.

1. Erpo'lat o'rtoqlarini nima uchun aldadadi?
2. Aldoqchilik bilan yolg'onchilikning bir-biridan qanday farqi bor?
3. Erpo'lat o'rtoqlari oldida izza bo'lishidan nima uchun qo'rqdi?

SASSIQPOPISHAK

Sobit G'afurov

Dekabr oyi. Qahraton qishning hujumi boshlangan. Qor yog'gan. Sovuq. Katta-kichik ariqlardan tortib katta anhorgacha muzlagan.

Ana shunday kunlarning birida ikkinchi sinf o'qituvchisi Nasiba opa o'z o'quvchilariga oxirgi darsda topshiriq berdi.

— Bolalar, hammangiz kuzatuv o'tkazing. Mahallamiz atrofida qanday qushlar qishda yashar ekan? Shularni aniqlab, daftaringizga yozib keling. Ko'rib baho qo'yaman. Qushlar bizning qanotli do'stimiz. Qor yog'ganda ularga ancha qiyin bo'ladi. Hammamiz ana shunaqa paytda qushlarga g'amxo'rlik qilib, don-dun berib boqishimiz kerak. Buning evaziga ular bizga sayrab berishadi. Yozda turli mayda zararkunanda qurt-qumursqa, qo'ng'iz, chigirtka, kapalak, pashsha singari hasharotlarni yeb, bizga katta yordam beradi. Qushlar — bog'-rog'larimizning posboni, qo'riqchilari.

Nasiba opa va'dasiga binoan dam olish kuniningertasiga bolalardan topshiriqni so'radi.

«Men aytay», degandek bolalarning ko'pchiligi qo'l ko'tardi. O'qituvchi birinchi bo'lib Muqaddasdan so'radi.

— Qishda chumchuq, musicha, kaptar kabi qushlar yashaydi, — dedi u.

— Yana qanday qushlar? Kim to'ldiradi?

Abdurahmon o'rnidan turib: «Tovuq, xo'roz, bedana» desa bo'ladimi?..

Hamma bolalar gur etib kulib yuborishdi. Ularga qo'shilib Nasiba opa ham kuldi. Abdurahmon o'ylamasdan gapirib yuborganidan izza bo'ldi.

— Tovuq, xo'roz — uy parrandasi. Ular doim uyda — katakda yashashadi. Bedana ham issiq mamlatlarga uchib ketadi. Faqat qafasdagilari qoladi, — tushuntirdi o'qituvchi.

Navbat aka-singil Hasan-Zuhralarga keldi.

— Qirg'ovul, kaklik kabi qushlar shaharda bo'lmaydi. Ular ko'pincha tog', adirlarda, katta cho'l va o'rmonlarda bo'ladi.

Hasan atigi bitta qushning nomini aytib, katta bahsga sabab bo'ldi. Negaki, sassiqpopishakning qishda qishlab qolishiga hech kim ishonmadi-da. Hatto Nasiba opa ham inkor etdi.

— Nega ishonmaysiz? Kecha men o'z ko'zim bilan sassiqpopishakni ko'rdim. Ko'rmasam, aytarmidim? — dedi o'zining haqligini isbotlamoqchi bo'lib Hasan.

— Xo'p, mayli, — dedi o'qituvchi, — darsdan so'ng o'sha joyni ko'rsatasan.

Darsdan so'ng Hasan bir guruh bolalar bilan o'qituvchisini mahalla choyxonasi yoniga boshlab keldi va sassiqpopishakning qayerda yashashini ko'rsatdi. Lekin

hadeganda qush ko'rinmadi. Bolalar xiyлагina kutishdi. Keyin zerika boshlashdi.

— Yozda ko'rgandirsan, — dedi o'rtoqlaridan biri.

— Ketdik. Hasan bizni aldayapti, — dedi boshqasi.

Hasan oyog'i kuygan tovuqday tipirchilab:

— Og'aynilar, biroz sabr qiling. Hozir u inidan chiqib qoladi. O'z ko'zingiz bilan ko'rasiz. Axir men yolg'onchi bo'lib qolmay, — dedi yalinib.

Shu payt zarg'aldoq shaftoliday olachipor, uzun tumshuq sassiqpopishak allaqayerdan uchib kelib, bo'g'otga qo'ndi. Boshidagi chiroyli yig'ma yelpig'ichsimon tojini darrov yig'ib olganini hamma ko'rdi. Sassiqpopishak u yoq-bu yoqqa bir qarab, bo'g'ot kavagiga kirib ketdi.

— Yasha Hasan! Sen ko'rib, kuzatib aytgan ekan-san. Biz senga ishonmay yanglishibmiz. Bizni kechir, — deyishdi o'rtoqlari.

1. Nasiba opa o'quvchilariga qanday topshiriq berdi?
2. Nima uchun bolalar Abdurahmonning gapidan kulishdi?
3. «Qahraton qishning hujumi» iborasining ma'nosini izohlang.

QUSHLAR QAYDA QO'NOQLAR?

Quddus Muhammadiy

Ko'p qushlarning qishda yotar ini yo'q,
 Patdan boshqa ko'ylak-kostum, to'ni yo'q.
 Bir xili ochiq daraxt shoxlarida qo'noqlar,
 Qor-bo'ronda, sel-yomg'irda quvnoqlar.
 Sovuq eltib, muzlab, to'ng'ib qolmasmi?
 Yo ularning joni qattiq olmosmi?
 Qushlarning xillari ko'p ajoyib,
 Issiq yoqqa ketishar qanot yoyib.
 Qolganlari sovuq, muzdan qo'rqmaydi,
 Patlariga qor-u yomg'ir yuqmaydi...
 Ammo shuni, bolajonlar, unutmang,
 Qor yog'ganda qushlar xoli bo'lar tang.
 Bari shoshib, don izlashib qolishar,
 Chirqillashib uchib-qo'nib nolishar.
 O'shanda siz qushlarga yordam bering,
 Uvoq seping, ularga inlar quring.
 Rahmat aytib, chig'illab sayrab berar,
 Qanot qoqib, osmonda o'ynab berar.

1. Shoir qushlarning patini nimaga o'xshatadi?
2. Qaysi qushlar sovuqda issiq o'lkalarga uchib ketishadi?

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Qishda tabiatda qanday o'zgarishlar bo'ladi?
2. Jonivorlarning qishdagi hayoti haqida nimalar bilasiz?
3. Bo'limdagi qaysi she'r va hikoyada qish manzarasi jonlantirib tasvirlangan? Qish tasvirida qanday so'z va iboralaridan foydalanilgan?
4. Erpo'lat («Chang'i») bilan Hasan («Sassiqqopishak») nima uchun aldoqchi bo'lib qolishdan qo'rqishadi?
5. Qish fasli haqida qanday topishmoq va maqollarni bilasiz?
6. «Qish kunlarining birida» mavzusida kichik hikoya yozing. Hikoyangizni qishki tabiat tasviri bilan boshlang.

BORDIR VATAN POSBONLARI — TINCH OSUDA OSMONLARI

TO'MARIS

Sarigul Bahodirova

Fors elchisi ikki sherigi bilan To'maris qarshisiga kelib ta'zim qildi. Taxtda o'tirgan To'maris vazmin bosh tebratdi-da:

— Ulug' darajali Forsiya podshohi Kirning salomiga javobimiz, — deya bosqlik bilan gap boshladi, — uning takliflariga bizning munosabatimiz tayyor bo'lgani uchun sizlarni kutdirmoqchi emasmiz. Biz podshoh Kirning niyatini bilamiz. Uning mamlakatimizga ko'z tikib kelganini yaxshi tushunib turibmiz. Podshohingiz dushmanlik yo'lini tutib, qilich ko'tarib kelgan ekan, biz ham urush qilishga, yovni qilich bilan qarshi olishga tayyormiz. Massaget hech qachon birovga qul bo'lmagan, bo'lmaydi ham!

Elchilar bir-birlariga qarashga ham hayiqib, jim turib eshitmoqda edi.

— Podshohingizning sharti — urush qilmoq, bizni jangda yengib, g'alaba nashidasini surmoq ekan, biz bu shartga ham tayyormiz. Biroq, bir o'tinchimiz bor — Kir haliyam yomon niyatidan qaytib, qon to'kmasdan iziga qaytgani ma'qul.

Bosh elchi ikki tomonidagi yordamchilari bilan yer ostidan ko'z urishtirib, endi so'z aytish uchun og'iz juftlagan edi, To'marisning qahrli ovozi yangradi:

— Mabodo, urushmoqchi ekan, unda o'zidan ko'rsin, jang maydoniga chiqsin. Biroq, o'ramizda hozir Oks daryosi oqib turibdi. Oksning qaysi sohili Kirning jang qilishi uchun qulay? Chap sohil qulay ko'rinsa, biz daryoni kechib u yoqqa o'tamiz. Agar o'ng sohilni qulay deb bilsa, biz tomonga o'tsin. Butun lashkar Oksdan o'tib olguncha, biz uch kunlik yo'lga ketib turishga ham tayyormiz...

Elchilarning yerga ko'z tikib, indamay qolishgani bejiz emasdi. To'marisning har bir so'zi qilichday keskir, o'q misoli o'tkir ediki, gapirayotgan paytida ko'zlariga qarab bo'lmas — ulardan olov sachrab chiqayotgandek edi.

Elchilar To'marisning gapiga biror og'iz ham so'z qo'sholmadilar.

— Ma'qul, ma'qul, yetkazamiz, — deb ming'irlaganlaricha tashqariga shoshildilar.

Kirning ikki yuz ming askari hali To'marisning javobini eshitmayoq bir tunda Oksdan kechib o'tdi.

Kir uchun bir kun bir yilday sezildi. U elchilari kechikayotganidan xavotirda edi. Shu paytgacha bosib olgan yerlarining birontasigayam elchi yubormagan, mag'lub bo'lishi kutilayotgan xalq hukmdorlari bilan muloqot yuritmagan edi. Bosqinchi deganlari o'z nomi bilan bosqinchi, u bo'ysundirish, boyliklaringni talash, yeringni tortib olish, o'g'il-qizlaringni qul qilib haydab ketish uchun keladi. Bosib kelgan dushmanga darrov

bosh egib, qo'ygan shartlariga ko'nsang, dushman qon to'kmayoq, mag'lub bo'lgan xalqni o'ziga tobe bo'lgan el deb sanaydi-da, keragini olib ketadi — urushning taomili shunaqa.

«Bo'ysunmas» deb nom chiqargan qancha ellarni bo'ysundirdi. Qanchasini qirib tashladi. Qanchasini o'zga yerlarga ko'chirdi. Shu tariqa chor-atrofdagi shahar-qishloqlarni, o'lka-yu mamlakatlarni o'z izniga solib, saltanatiga qo'shib oldi. Oks va Yaksart bo'ylariga — ikki daryo oralig'i deb atalgan yurtga mana endi birinchi kelishi. Keldi-yu, hayron qoldi — hali shu paytgacha xotin kishini podsho qilib qo'yib, unga bosh egib yurgan xalqni uchratmagan edi. Kir erkak kishilar

o'rniga ayollari qilich ko'tarib, elni qo'riqlaydigan ayollar saltanati haqida ham ko'p hangomalar eshitgan... Uning hayotdagi bir armoni — o'sha ayollar saltanatini qidirib topish, o'shalar bilan ham jang qilib ko'rish edi.

«Elchilar kelishdi!» degan xabarni yetkazishlari bilan Kirning yuragi bir orziqdi. Nazarida, To'maris uning taklifini jon-jon deb qabul qilgan, o'zi elchilar yetovida Kirning oldiga bosh egib kelayotganday edi. Sabri chidamay, otini oldga niqtadi. Elchi unga ko'zi tushishi bilan o'zini tappa yerga tashladi-da, yugurgilab kelib, podsho otining oyoqlari ostiga tiz cho'kdi.

— Podshohim! To'maris... biz ilgari ko'rgan podshohlardan emas ekan... Urushaman, deyapti... Sizga ortga qaytishni maslahat berdi. Qaytmasangiz...

— Bas!

— Xo'p, xo'p...

— Urushaman, deydimi?!

— Ha, olampanoh, bosh egmayman, deyapti...

Kir daryo naryog'iga g'azab bilan ko'z tikdi. Ko'z o'ngida bo'ysunmas ayol kelbati gavdalandi.

— Hm... Bosh egmayman, dedimi?.. Ko'p yaxshi, jang qilamiz, — dedi shivirlab. Keyin baqirib yubordi.

— Jang qilamiz...

1. To'maris Kirning taklifini nima uchun rad etadi?
2. Elchi To'maris haqida: «...biz ilgari ko'rgan podshohlardan emas ekan», — deganida nimani nazarda tutadi?
3. Bosqinchi Kirning maqsadi amalga oshadimi?

AJDODLAR XITOBI

Zikrilla Ne'mat

Ochsak tarix kitobin,
Yashnatib dil oftobin,
Eshitgandek bo'lurmiz
Ajdodlarning xitobin.

Go'yo To'maris momom:
— Yurtni yovdan asrang, — der.
Temur bobom: — Vatanni
Tinch-u omon saqlang! — der.

Mardlarning yodi har dam
Jodir yuragimizda.
Yurtni asrash bizning ham
Orzu-tilagimizda.

Yurt mehridan yurakda
Yonar otash — alanga.
Himoyachi bo'lurmiz
Aziz ona-Vatanga!

Yurt ishq qalbga payvand
Quvvat bo'lsin, kuch bo'lsin.
Baxtimizga hur Vatan —
O'zbekiston tinch bo'lsin!

1. «Ajdodlar xitobi» deganda nimani tushunasiz?
2. Ajdodlarimiz Vatanimiz tinchligi yo'lida qanday xizmatlar qilishgan?
3. Yurtning tinchligi uchun faqat qo'lga qurol olish shartmi?

SHAHZODANING BOLALIGI

Erkin Samandar

Kuzbor Malik kelib, malika Oychechak huzurida ehtirof bilan bosh egdi.

— Yo‘qlagan ekansiz, malikam!

Oychechak unga yonidan joy ko‘rsatib, o‘tirishga imo qildi.

— Siz yaqinimsiz, Kuzbor og‘a, — dedi malika nigohini unga tikib, — shuning uchun sizga ishonaman.

— Malikam!

Malik uning qarshisida tiz cho‘kdi.

— Buyuring, ne yumush! Nima qilay? Qayga boray?

Oychechak qo‘li bilan o‘tiradigan joyni ko‘rsatdi.

— Og‘a, o‘tiring.

Kuzbor sadoqat to‘la nigohini unga tikib so‘z qotdi:

— Siz, buyuk Xorazmshoh rafiqasi, men qulingizman, xolos.

Oychechak minnatdorchilik bilan unga qarab, dedi:

— Sizga, og‘am, zarur yumushim bor. O‘g‘lim Jaloliddinni qo‘lingizga topshirmoqchiman. Uni tarbiya qiling. Toki u injiq-tantiq shahzoda emas, balki chinakam bahodir yigit bo‘lsin!

Oychechak oltin to‘la hamyonni unga uzatdi.

— Jaloliddinni o‘z otalig‘ingizga olib, yaxshi tarbiya berasiz.

Oychechak e‘tirozga og‘iz juftlamoqchi bo‘lgan Kuzbarga endi amr etdi:

— Uni ayamang. Bilgan narsangizni o‘rgating. Alp yigit bo‘lsin. Xudoga shukur, savodini chiqardi. Zehni

o'tkir. Ammo siz unga harbiy ilmni astoydil o'rgating. Men sizni hozirgi xizmatingizdan ozod qildiraman. Vazifangiz faqat o'g'lim bilan shug'ullanish! Bu faqat mening emas, balki Xorazmshohning ham amridir!

— Bosh ustiga, malikam!

Oychechak ko'ziga to'lgan yoshlarni ko'rsatmaslikka harakat qildi.

— Uni yuzxotir qilmang. Jaloliddin — valiahd, ammo bugundan e'tiboran shogirdingiz, o'quvchingiz.

Kuzbor ta'zim ila chiqib ketgach, Oychechak o'zini yig'idan to'xtata olmadi. Ona uchun o'g'lining o'zidan uzoqlashishi naqadar og'ir edi.

Mamlakatning ko'rkam viloyatlaridan birida Kuzbor Malik shahzoda uchun qarorgoh hozirladi. Bu yerda uning asl zotli mingga yaqin yilqilari boqilar edi. U shahzodaga birinchi navbatda otda yurishni o'rgatdi.

— Yilqilarning orqasidan borsangiz, tepadi, — dedi Kuzbor, — oldindan borsangiz, tishlaydi. Bunday otni yonboshidan borib, chap tomondan bo'lsa, chap qo'l bilan, o'ng tomondan bo'lsa, o'ng qo'l bilan uning yo'lidan tutib, tezlik bilan o'zingizni ustiga oling. Otning yo'lini qo'ldan chiqarmang. Agar yol qo'ldan chiqsa, yerga qattiq yiqilishingiz mumkin. Oyoq ostida qolish xavfi bor. Otning ustida o'rnashib olgandan keyin ikki tizzalab otni siqib turib, yo'lini qo'yib yuboring. Ot minilmagan bo'lsa ham, chopib-chopib o'zi yuvoshlanib qoladi.

Ular har kuni ovga chiqishar edi. Jaloliddin ot chopirib, yoydan otmoqni: o'ngdan, so'ldan, oldindan va orqadan mo'ljalga urmoqni o'rgandi.

Kuzbor Malik unga ikki qo'lda qilich ishlatish va chavandozlik mahoratini namoyish qildi. Kuzbor ten-

gi yo'q chavandoz edi. U uch otni yondoshtirib, birinchisidan uchinchisiga, uchinchisidan birinchisiga, so'ng ikkinchisiga epchillik bilan sapchib o'ta olar, chopib borayotgan otda egarning ustidan uning yonboshiga egilib, ko'zdan g'oyib bo'la olardi. Jaloliddin ham shunday mashqlar qila boshladi.

Kuzbor jang-jadallar ko'rgan bo'lib, Jaloliddin uning hikoyalarini zavq bilan tinglar, ayniqsa, xorazmshohlar tarixiga oid voqealarga juda qiziqar edi. U Kuzbor Malikdan bobosi Takishning jasurligi haqida ham ko'p hikoyalar eshitdi.

1. Malika Kuzbor Malikka nima uchun o'g'li Jaloliddinni aya-

masdan tarbiya qilishni topshirdi?

2. Kuzbor Malikning Jaloliddinga chavandozlik va o'q otish sirlarini o'rgatishining sababini izohlang.

DUNYODA TINCHLIK DEB YASHAR HARBIYLAR

Zikrilla Ne'mat

Tongda ham, tunda ham, yoz-u qishda ham,
Vatan xizmatiga shoshar harbiylar.

Qalbda qasamyodin saqlab mustahkam,
Daryo-yu tog'-u tosh oshar harbiylar.

O'pib hur Vatanning mag'rur bayrog'in,
Ko'zga surtib uning qadim tuprog'in.
Asrab jondek aziz bog'-u gulbog'in,
Dunyoda tinchlik deb yashar harbiylar.

Muqaddas burchini oqlamoq uchun,
Osmonin musaffo saqlamoq uchun,
Zaminga baxsh etib bor g'ayrat-kuchin,
Goh ko'kda lochindek uchar harbiylar.

Bedordirlar go'dak sevinchi uchun,
Vatanning qudrati, el tinchi uchun.
Kerak bo'lsa, jondan kechar harbiylar,
Dunyoda tinchlik deb yashar harbiylar.

1. Harbiylar nima uchun qasamyod qilishadi?
2. Yurt posbonlarining muqaddas burchi nimalardan iborat deb o'ylaysiz?

***Yurt qo'risang, o'zarsan,
Qo'rimasang, to'zarsan.***

ONA-VATAN

Fayzi Shohismoil

Menga aziz onadek
Yagonamsan, Vatanim.
Men seni ko'zlarimning
Gavhari deb atadim.

Ko'zlarimdan joy olgan
Yer-u osmoning, Vatan.
Bo'lay deyman hamisha
Sodiq posboning, Vatan.

Seni jondek asragum
Vatan — ko'zim gavhari.
Toki sen omon bo'lsang,
Omon bo'lgay Yer shari!

1. Shoir Vatanni nima uchun «ko'zlarimning gavhari» deb ataydi?
2. Vatanni «jondek asrash» deganda nimani tushunasiz?

***Ona yurtiing omon bo'lsa,
Rangi-ro'ying somon bo'lmas.***

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Vatan himoyachilari deganda kimlarni tushunasiz?
2. Bo'limdagi asarlardan ajdodlarimizning donoligi, topqirligi ifodalangan o'rinlarni topib, daftaringizga yozing.
3. Vatan uchun jonini fido etgan qahramonlardan kimlarni bilasiz?
4. Biz nima uchun ular bilan faxrlanamiz?

BUYUK ALLOMALARGA MUNOSIB VORISLARMIZ

NAJMIDDIN KUBRO

Yo'q emaskan, bor ekan, och emaskan, to'q ekan. Qadim zamonda, Amudaryo tomonda gul-u bo'ston bir yurt bo'lgan ekan. Tabiati g'oyat so'lim, eli halim ekan.

Tuprog'i shu qadar hosildor ekanki, yolg'ondan cho'p qadasangiz, chindan daraxt bo'lib o'sarkan. Bu o'lkaning donolari ham ko'p ekan. Shayx Najmiddin Kubro donolar donosi sanalarkan. Xalq biror ishga qo'l urmoqchi bo'lsa, avvalo, u kishining maslahatini olarkan. Shuning uchun bu o'lka urush-janjalga begona ekan. Yurtning nomi Xorazm ekan.

Xullas, bir kuni mo'g'ul degan bosqinchi Xorazmga yurish boshlabdi. Yo'lida uchragan bog'u rog'larni vayron qilibdi. Uylarga o't qo'yib, qo'y-qo'zilarni haydab ketib, shaharni o'rab olibdi. Bosqinchilarning niyati bu go'zal yurtga o'zlari hukmron bo'lib, uning xalqini qul qilib sotish ekan.

Ahli Xorazm qayg'uga tushibdi. Botirlari jangga hozirlik ko'ra boshlabdi. Shahar atrofida izg'ib yurgan dushman esa qal'ani yorib kirish yo'llarini izlarkan. Ayg'oqchilardan biri mo'g'ullar sardoriga:

— Onhazrat, bir qoshiq qonimdan kechsangiz, fikrimni ayturman, — deb ta'zim qilibdi.

— So'yla!

— Shohim, bu yurtning donolari ko'pdir. Donolar donosi shayx Najmiddin Kubro erur. Bu qonli jangda

ul hazratning ko'ngillari ozor topsa, zinhor g'alabayi munavvarga yetmasmiz. Farmon bering, shayx biz tarafga o'tsinlar. Ondin so'ng biz yeng shimarib jang boshlaylik.

Shoh ko'p o'ylabdi. Nihoyat, taklifni qabul aylabdi.

— Maktub tayyorlang! Chopar yuboring! Shayx hazratlari biz tomonga o'tsinlar!

Chopar maktubni olib, qal'a darvozalaridan ichkari kiribdi. Najmiddin Kubroga xatni tutqazibdi. Bir qancha muridlari bilan o'tirgan shayx maktubni ovoz chiqarib o'qibdilar:

«Shayx hazratlari, sizga bo'lgan kamoli ehtiromimiz haqqi, oilangiz va yana o'n kishi birla biz tarafga o'ting! Farog'atda osuda umr ko'rursiz!»

— Boring, yetkazing! Mening yaqinlarim o'n kishidan ko'pdur.

Ertasi kuni chopar yana xat keltiribdi: «Hazrat, mayli, yuz kishi birla o'ting!» Shayx debdilar:

— Yetkazingkim, ular yuz kishidan ham ko'pdur.

Uchinchi kuni chopar yana maktub keltiribdi: «Mayli, ming kishi birla o'ting», — deyilibdi xatda. Hazrat shunday debdilar:

— Mening yaqinlarim ming kishidan ham ko'p erur. Butun xalq mening yaqinlarimdur.

To'rtinchi kunning tongi otmabdi. El-u yurtning oromi yo'q, yotmabdi. Quyosh hali boshin ko'tarmay turib, dushman qal'a ichiga ot surib kiribdi. Kimning qo'lida tayoq, kimning qo'lida o'roq, dushmanga hamla qilishibdi. Shayx Najmiddin Kubro ham qonli jangga kiribdilar. Dastlab bayroqqa tashlanibdilar. Zero, bayroqning egilgani — raqibning yengilgani.

Ana shunda shayx Kubro dushman bayrog'ini pastga tortib turganlarida, bir bosqinchi shayxning o'ng qo'liga qilich solibdi. Qora qonga bo'yalgan shayx ot ustidan qulab tushibdilar. Yov bayrog'ida qolib ketgan o'ng qo'llari esa hamon bayroqni changallab, pastga tortar ekan. Harchand urinmasin, yov shayxning qo'llarida g'ijimlanib turgan bayroqni sug'urib ololmabdi. Dushman yengilibdi.

Shayx Najmiddin Kubro esa Vatan uchun bo'lgan jangda shahid bo'libdilar.

1. Bosqinchilar Xorazmga nima maqsadda yurish qildilar?
2. Dushman shayx Najmiddin Kubroga qanday maktub yo'llaydi?
3. Shayx dushman taklifini nima uchun rad etadi?

SULTON MAHMUD VA BERUNIY

Nizomi Aruzi Samarqandiy

Bir kuni Sulton Mahmud G'aznada Ming chinor bog'idagi qasrining boloxonasida vazirlar, olimlar, shoirlar bilan o'tirib, birdan Abu Rayhon Beruniyga nazari tushibdi va uni imtihon qilmoqchi bo'libdi.

— Qani ayt-chi, munajjim, — debdi u Abu Rayhonga murojaat qilib, — men shu boloxona to'rt eshigining qaysi biri orqali tashqariga chiqishim mumkin? Fikringni qog'ozga yoz va shu yerdagilardan biron-tasiga, hatto o'zimga ham ko'rsatmay, men o'tirgan ko'rpachaning qatiga qistirib qo'y!

Abu Rayhon **usturlobni** qo'liga oldi, bo'r va taxtacha keltirishlarini buyurdi. So'ng oftobning balandligini o'lchadi, jadval tuzdi, biroz o'ylanib turib bir

parcha qog'ozga allanimalarni yozdi va uni to'rt buk-lab, sulton aytgan joyga yashirdi.

— Topdingmi? — deb so'radi sulton.

— Topdim, — dedi Abu Rayhon qo'l qovushtirib.

Sulton qog'ozga tegmadi, ustalarni chaqirtirib, boloxonaning kunchiqar tarafidagi devordan eshik ochish-larini buyurdi. So'ng o'sha eshikdan tashqariga chiq-di, hayal o'tmay qaytib kirdi. O'rniga o'tirgandan keyin ko'rpacha qatidagi qog'ozni olib o'qidi. Unda: «To'rt eshikning birontasidan ham tashqariga chiq-maydilar, balki kunchiqar tarafdagi devordan yangi eshik ochtirib, o'shandan chiqadilar», — deb yozilgan ekan. Sulton xunibiyron bo'lib, g'ulomini chaqirtirdi-da: «Abu Rayhonni qasr tomiga olib chiqib, yerga uloq-tiringlar!» — deb amr qildi. Buyruq bajo etildi. Lekin u shu voqeadan sal ilgari sultonning ko'rsatmasi bi-lan tortib qo'yilgan soyabon ustiga tushdi.

Shuning uchun ham biron yeri lat yemadi. Sulton-ning amri bilan uni yana boloxonaga olib chiqdilar. Sulton unga mug'ambirona boqib dedi:

— Ey, Abu Rayhon! Buni ham oldindan bilganmi-ding?

— Ha, bilgan edim, sultonim, — deb javob qildi Abu Rayhon.

— Buni nima bilan isbotlaysan? — sulton unga o'qday tikildi.

Abu Rayhon g'ulomini chaqirtirdi. U xojasining daf-tarini keltirib berdi. Olim uning orasidan bir varaq-ni yirtib olib, sultonga tutdi. Sulton qog'ozni o'qib ko'rib, hayron bo'ldi, boshini quyi solib, sukutga ket-di. O'sha varaqda:

«Meni falon kuni, falon joyda balandlikdan yerga uloqtirib yuboradilar. Lekin biron yerim lat yemay, sogʻ-u salomat qolaman», degan gaplar yozilgan ekan.

1. Sulton Mahmud Abu Rayhonning bilimdonligini qanday qilib sinab koʻrdi?
2. Matndan Beruniyning oʻz taqdirini bashorat qilgan oʻrinlarni qayta oʻqing. U bunday donolikka qanday qilib erishgan, deb oʻylaysiz?

IBN SINO BILAN TABIB

Abu Ali ibn Sino koʻp oʻqigan, bilagʻon tabib ekan. Kishining rangi-roʻyiga qarab, qanday kasali borligini aytib bera olar ekan. Ammo bu podsholarga yoqmas ekan. Shuning uchun umri quvgʻinlikda, sarson-sargardonlikda oʻtibdi. Quvgʻinlikda yurgan paytlaridan birida yoʻli yana Buxoroga tushibdi. Koʻcha, rastalarni aylanib yurgan ekan. Bir tabibning tabiblik qilib oʻtirganiga koʻzi tushib qolibdi. Tabib kasallarni birma-bir koʻrib, yoʻl-yoʻriq koʻrsatib, maslahatlar berayotgan emish.

Abu Ali ibn Sino tabibga tikilib, qilayotgan ishlarni diqqat bilan kuzatibdi. Tabib pardaning orqasidagi kasalning qoʻlini soʻrabdi. Ayol qoʻlini uzatibdi. Oʻsha paytlarda shunday odat bor ekan-da. Ayol erkakka koʻrinmas ekan. Shunday qilib deng, pardaning orqasida oʻtirgan kasal ayol qoʻlini uzatibdi. Tabib ayolning tomirini ushlab koʻrishi bilanoq:

— Qatiq ichibsiz-a? — debdi.

Kasal:

— Ha, qatiq ichdim, — deb javob beribdi.

Abu Ali ibn Sino tabibning kasal ayol tomirini ushlaboq qatiq ichganini aytib berganiga qoyil qolib, yoqasini ushlabdi. Tabib ayolning tomirini biroz ushlab turgach:

— Kecha kechqurun xo'roz go'shti yebsiz-a? — deb so'rabdi.

Kasal xotin:

— To'g'ri, xo'roz go'shti yegan edim, — debdi.

Abu Ali ibn Sino tabibning bu topqirligiga ham qoyil qolib, yanada hayron bo'libdi. Tabib kasal xotinning qo'l tomirini biroz ushlab turgach:

— Eshiginglar kunchiqar tomonga qarab qurilganmi? — debdi.

Kasal xotin:

— Ha, eshigimiz kunchiqar tomonga qarab qurilgan, — debdi.

Shundan keyin tabib xotinning qo'lini qo'yib yuborib, unga dori beribdi. Yana yo'l-yo'riqlar ko'rsatib, maslahatlar berib, jo'natib yuboribdi. Keyin boshqa kasallarni ko'rishga o'tibdi.

Abu Ali ibn Sino o'ylagandan o'ylayveribdi: «Tabib kasal tomirini ushlab qatiq ichganini, xo'roz go'shti yeganini bilishi mumkindir, bu tajribada ko'rilgan. Lekin kasal uyining eshigi kunchiqar tomonga qarab qurilganini tomir urishidan aniqlashiga hech aqlim bovar qilmaydi. Bu hol hech bir tajribadan o'tmagan edi. Bu yerda bir sir bor, buni, albatta, bilishim shart. Men bu sirning tagiga yetmagunimcha bu yerdan ketmayman, tabibni o'z holiga qo'ymayman». Shu payt tabib Abu Ali ibn Sinoga qarab:

— Sizning kasalingiz? Qayeringiz og'rib, tinchlik bermaydi? — deb so'rabdi.

Abu Ali ibn Sino:

— Ha, tabibi jahon, mening kasalim ancha-muncha murakkab, sir-asrorli, avval boshqa bemorlarni ko'rib bo'ling. Men javoningizda «Qonun» kitobiga ko'zim tushdi, shuni o'qib tursam maylimi? Oxirida meni ko'rarsiz, — debdi.

Tabib huzuriga kelgan bemorlarni birin-ketin ko'rib, dori-darmon beribdi-da, kechga yaqin bo'shabdi.

— Qadamingizga hasanot, ustoz, — debdi Abu Ali ibn Sinoga tabib.

— Boshqalarni qo'ying-u, ichkaridan ayolning tomirini ushlab qatiq ichgani bilan xo'roz go'shti yeganini, boz ustiga, uyining eshigi kunchiqar tomonga qarab qurilganini aytganingizda rostdan ham taajjubga tushdim, ulug' hakim!

— Bemor ayolga qatiq ichganmidingiz deganda, uning chodiriga tomgan bir tomchi qatiqqa ko'zim tushgani sabab bo'ldi. Darrov fahm qildim, ayol bu yerga kelishdan oldin chodirini yopingan, keyin ozroq qatiq ichgan. Shunda bir tomchi qatiq chodiriga tomgan. U bemorning mening savolimga: «Ha, qatiq ichgan edim», — deganidan bildimki, yahudiy ayol. Shundan so'ng uning kiyimiga nazar tashladim. Yaxshi kiyingan, shundan bildimki, u boy yahudiyning zaifasi. Menga kelgan kun yakshanba kuni edi. Odatda shanba kunlari badavlat yahudiylar, albatta, xo'roz palov yeydilar. Tomir urishiga diqqat qilib, uyining eshigi kunchiqar tomonga qarab qurilganini aytishimga kelsak, yahudiy mahallasidagi juda ko'pchilik uylar balandlikdagi ko'chani bir tomoniga joylashgan. O'sha tomondagi uylarning eshiklari sharqqa qarab qurilgan bo'ladi.

Shunda Abu Ali ibn Sino:

— Bularni-ku, tushundim, lekin, qani ayting-chi, mening Abu Ali ibn Sino ekanligimni qayoqdan bildingiz?
— deb so‘rabdi.

Tabib:

— Men bu «Qonun» kitobini bundan bir necha yil oldin Bog‘doddan sotib olgan edim. Lekin uning «Qonun» ekanligini bilolmay yurdim. Qanchalik o‘qigan bo‘lsak-da, na men va mening do‘stlarim, shogirdlarim qanday kitob ekanligini bilmadik. Varaqlarining bir chetiga ko‘zi tushgan zahoti kitobning «Qonun» ekanligini bilgan kishi, albatta, Abu Ali ibn Sino bo‘ladi-da, bo‘lmasa kim bo‘lardi? — deb javob beribdi tabib.

Abu Ali ibn Sino tabibning bu topqirligiga qoyil qolib, ofarinlar aytibdi.

1. Tabib notanish kishining Abu Ali ibn Sino ekanligini qanday qilib bildi?

2. Abu Ali ibn Sino tabibga nima uchun ofarin aytadi?

PAHLAVON VA SHOIR

Hamidjon Hamidov

Mahmudning Dehliga safari hind xalqining milliy bayramiga to‘g‘ri kelibdi. Odatda, bunday ayyomlarda xalq sayillari, har xil tomoshalar, musobaqalar uyushtirilar ekan.

Mahmudning shahar chetidagi saroylardan biriga tushganini eshitgan sulton uni ertangi kurashda ishtirok etishi va yosh saroy pahlavoni bilan bellashishini so‘rab, odam yuboribdi.

Mahmud yosh bahodirning izzat-nafsiga shikast yetkazishni o'ziga ep ko'rmay, bu iltifotni rad etibdi. O'z marhamati qabul qilinmaganini eshitgan sulton g'azab otiga minibdi.

Mulozimlar bu xabarni Mahmudga yetkazib, kurashda ishtirok etishini o'tinib so'rabdilar. U rozilik bildiribdi.

Odatda, bunday musobaqalardan oldin Mahmud ulug'larning qadamjolarini ziyorat qilar ekan. O'sha kecha ham shahardagi qabristonni ziyorat qilib yursa, bir ayol erining qabrini quchoqlab: «Ey xudo, ikki bolam va erimni olding, ertangi kun maydonda yolg'iz o'g'limning qo'lini baland qilgin», — deb nola chekayotgan ekan. Mahmud bu xotin sulton saroyidagi pahlavonning onasi ekanligini sezibdi.

Ertasi kuni kurash maydonida Mahmud o'zini juda zaif va lapashang qilib ko'rsatibdi. Yosh bahodir ikki-uch davradan keyinoq Mahmudni chirpirak qilib ko'tarib uribdi. Sulton bu g'alaba sharafiga katta ziyofat beribdi. Tantanalardan so'ng hokim boshchiligida arkonni davlat: barcha xizmatkorlar, mehmonlar fillarga minib o'rmon-ga — ovga jo'nashibdi.

Changalzorlar orasidan ketayotganda bexosdan sulton taxtiravoni o'rnatilgan fil botqoqqa botib qolibdi. Ko'p urinishibdi, filni loydan chiqaza olishmabdi. Shunda Mahmud xizmatkorlarga filning oldingi oyoqlari orasini kovlab bo'shatishni buyuribdi. Shunday qilishibdi.

Bo'shliqqa katta bir kundani tashlabdilar. Mahmud ana shu kunda ustiga tushib, fil oyoqlari orasiga yelkasini qo'yib, bir zo'r bilan ikki oyog'ini botqoqdan bo'shatibdi, fil o'zini o'nglab, halokatdan qutulibdi.

Hamma mehmonning qudratiga ofarinlar aytibdi. Ov-
dan so'ng yana ziyofat boshlanibdi. Gap orasida sulton
Mahmuddan:

— Kecha maydondagi zaifligingiz bilan bugungi ja-
soratingizni qanday tushunsa bo'ladi? — deb so'rabdi.

— Ey, oliyhimmat sulton! Bu yigit — bir bevaning
yagona farzandi, istiqboli porloq pahlavon, lekin hali
tajribasiz. Men u bilan olishib, mayib qilib, umriga zo-
min bo'lishni istamadim. Ammo siz g'azablanganingizdan
so'ng kurash tushishga rozilik bergandim, — debdi u.

— Tilang tilagingizni, nima istasangiz, muhayyo qila-
man, — debdi sulton.

— Menga hech narsa kerak emas. Sizning
zindoningizda 200 dan ortiq yurtdoshim asir ekan,
o'shalarni ozod qilsangiz, Vatanimga birga olib ketsam,
bas, — debdi Mahmud.

Sulton bahodirga ot-ulov, sarpolar beribdi va asirlar-
ni hibsdan bo'shatibdi. Mahmud vatandoshlari bilan Xo-
razmga qarab yo'l olibdi.

1. Pahlavon Mahmud nima uchun yosh bahodir bilan ku-
rash tushishni xohlamaydi?

2. Pahlavon Mahmudning kurashda yosh bahodirdan
yengilishi sababi nimada deb o'ylaysiz?

HIDI, TILIMI VA MAZASIDAN

Falakning gardishi bilan Mirzo Bobur Hindiston de-
gan yurtga borib qolib, u yerning sultoni bo'libdi. Hin-
diston bog'-rog'i ko'p, meva-chevaga boy yurt ekan.
Bobur «mendan yodgorlik qolsin» deb Hindistonning

ko'rkam joyiga bir bog' barpo ettiribdi. Dunyodagi eng katta bu bog'ga turli yurtlardan nihollar keltirib ektiribdi. Xalq dunyoga dong'i ketgan bu bog'ga «Bog'i Boburiy» deb nom qo'yibdi.

Bog'dagi daraxtlar hosilga kirib, biram meva beribdiki, ularni hech yerga sig'dirib bo'lmabdi. «Bog'i Boburiy»ning bir chekkasi rezavor ekan. Unda piyoz, sabzi, bodring, tarvuz bitibdi. Ammo handalak bilan qovun bo'lmabdi.

Shoh bir yil qovun ektiribdi, bitmabdi, ikkinchi yil ektiribdi, bitmabdi, uchinchi yil ham ektiribdi, baribir qovun bitmabdi.

Qovun bitishga bitibdi-yu, birinchi yili gulidayoq hosi-
lini tashlab yuboribdi, ikkinchi yil palagi «o'lib qolibdi»,
uchinchi yil pishib yetmay turib so'lib qolibdi. Bobur-
shoh bo'lsa, qovun topishni talab qilaveribdi.

— Bu yil qovun ekib pishirmasanglar, hammangizni
jazolayman, — deya g'azablanibdi.

Bog'bonlar nima qilishni bilmay rosa boshlari qotib-
di. Oxiri Boburshohga bildirmay, uzoq Farg'onadan qovun
olib kelishga ahd qilishibdi. Boburshoh bir necha oyga
ovga ketib, qaytib kelgach, bog'bondan qovun yo'qlatibdi.

Bog'bonlar Farg'onadan keltirilgan qovunni olib bori-
shibdi. Boburshoh qovunni hidlab ko'rib:

— Qayerda bitgan? — deb so'rabdi.

— «Bog'i Boburiy»da bitgan, — deb javob beribdi
bog'bon.

— Yo'q, hidi boshqacha. Bunday hidli qovun bu
yerlarda bitmaydi, faqat bir o'lkada yetishadi, xolos.
Sen meni aldayapsan, — debdi Boburshoh.

— Aldagan bo'lsam, bilganingizni qiling, shohim.
Bu qovun «Bog'i Boburiy»da bitgan, — debdi bog'bon

soʻzidan qaytmay. Boburshoh qovunni hidlay-hidlay boʻyiga mast boʻlib, uni tilimlamoqchi boʻlibdi. Qovun pichoq tegar-tegmasdan tarsillab yorilib ketibdi.

Boburshoh bogʻbonga qarab:

— Yolgʻon gapiribsan, qovunni qayerdan keltirgani ochiq aytasan. Pichoq tegar-tegmay yorilib ketadigan qovun faqat men bilgan oʻlkadagina bitadi. Sen mening savolimga toʻgʻri javob bermading, qahrim qattiqligidan qoʻrqmaysanmi? — debdi.

Boburshohni aldab boʻlmasligini bilgan bogʻbon rosti ni aytishga majbur boʻlibdi.

— Fargʻona viloyatidan keltirdik, — debdi koʻziga jiqqa yosh olib.

Bogʻbonning gapidan Boburshohning koʻngli buzilib, yigʻlab yuborishiga ozgina qolibdi.

1. Boburshoh oʻzidan yodgorlik qoldirish uchun Hindistonda nima ishlar qildi?
2. Bogʻbonning gaplaridan nima uchun Boburshohning koʻngli buzildi?

***Harchand oʻqibsan — bilimdonsan,
Agar amal qilmading — nodonsan.***

Boʻlim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Boʻlimdagi asarlarni oʻqib buyuk allomalarimizdan kimlarning hayoti bilan tanishdingiz?
2. Vatanimiz va xalqimiz tarixida oʻchmas iz qoldirgan yana kimlarni bilasiz?
3. Donolik bilan nodonlik bir-biridan qanday farqlanadi?
4. «Buyuk allomalar — faxrimiz» mavzusida albom tayyorlang. Unga oʻqigan asarlaringizdan ibratli parchalarni yozing.

XALQ OG'ZAKI IJODI

BOYCHECHAK

Boychechagim boylandi,
Qozon to'la ayronidir.
Ayroningdan bermasang,
Qozon-tovog'ing vayronidir.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Boychechakni tutdilar,
Tut yog'ochga osdilar.
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Boychechagim boylandi,
Ko'chama-ko'cha aylandi.
Boychechagim ko'k somsa,
Cho'ntaklarga joylandi.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

1. She'ni ifodali o'qing va yod oling.
2. Boychechakning «bahor elchisi» deb atalishining sababini izohlang.

DAVLAT

Qadim zamonda bir dehqon o'tgan ekan. Davlat dehqonning hovlisida bir necha yil yashabdi. Uning sharofatidan dehqonning mol-u davlati juda ko'payib

ketibdi. Dehqon mollarining son-sanog'ini, yerlarining tanobini, oltinlarining hisobini bilmas ekan.

Bir kuni Davlat dehqonning qoshiga kelib:

— Bobo, dargohingizda ko'p yillar yurdim, mening sharofatim bilan mol-u davlatingiz haddan ziyoda bo'ldi. Endi menga xursandlik bilan javob bersangiz, boshqa birovnikiga borsam, — debdi.

Dehqonning aqli shoshib, hushi boshidan uchibdi-yu:

— Davlatjon, to'g'ri aytasan, sendan ko'p bahramand bo'ldim, beqiyos boylik orttirdim. Minnatdorman sendan. Lekin mendan nima yomonlik ko'rdingki, ketaman deyapsan? O'tinib so'rayman sendan, ketmagin, huzurimda qolgin. Sensiz ahvolim nima bo'ladi, zinhor ketma! — deb yalinibdi.

Davlat:

— Bobo, sizdan yomonlik ko'rganim yo'q. Siznikida ko'p turib qoldim. Boshqalarnikiga ham boray-da. Ijzat bermasangiz bo'lmaydi! — debdi.

Dovdirab qolgan dehqon:

— Davlatjon, bir kun sabr qil, men uydagilar bilan maslahatlashib olayin, — debdi.

Davlat bir kun kutadigan bo'libdi. Dehqon xotini, ikkala o'g'li, kelinlari-yu qizini chaqirib, yig'lab shunday debdi:

— Endi holimiz xarob bo'ladi. Boshimizga musibat tushdi. Mol-u dunyomizdan birpasda ayrilamiz. Davlat bizdan xafaga o'xshaydi. Ketaman, deb oyoq tirayapti. Yalinib-yolvorganimgayam ko'nmayapti. Endi nima qilamiz?

Hammalari dehqonga qo'shilib yig'lashibdi. Kichkina kelini yig'lamabdi ham, xafa ham bo'lmabdi-da:

— Otajon, yig'lamang, qarigan chog'ingizda o'zingizni qiynamang. Davlat ketaman degan bo'lsa, xushnudlik bilan javob bering, mayli ketsin! Buning uchun g'am yemang, — debdi qaynotasiga.

Kelinning gapini eshitib, hamma hayron bo'libdi.

— Kelinposhsha, nimaga bundoq deyapsiz? Davlat ketsa, nima qilamiz? — debdi dehqon.

— Ota, ilojimiz qancha? Davlat ketsa, ketaversin. Siz oyim bilan duo qilib o'tirasiz. Biz hammamiz mehnat qilamiz. Ekin ekamiz, mol boqamiz, meva teramiz, hayotimiz yomon bo'lmaydi, — debdi kelin.

Kelinning bu gaplari dehqonning ko'ngliga taskin beribdi.

Ertalab turib, hovliga chiqibdi. Davlat hali ham mehmonxonaning eshigi yonida dehqonni kutib turgan ekan.

— Assalomu alaykum, bobo! Endi menga ruxsat berasizmi? — deb so'rabdi u.

Dehqon xo'rsinib qo'yibdi-yu, gap boshlabdi:

— Davlatjon, hammamiz maslahatlashib, senga ruxsat beradigan bo'ldik. O'g'illarim, qizim, xotinim, ke-linlarim: «Davlat ketadigan bo'lsa, mayli, javob bering, o'zimiz bir yoqadan bosh chiqarib, ahil bo'lib mehnat qilamiz, mol-u davlat bo'lsa, kelaveradi», dedilar.

Davlat birpas ma'yuslanib turibdi-da, so'ng kulib:

— Bobo, men so'zimni qaytib oldim, hech qayerga ketmayman, shu yerda qolaman. Men xursand bo'lib, ahil yashaydigan xonadonni yaxshi ko'raman. Inoqlik qayerda bo'lsa, men ham o'sha yerdaman! — debdi.

Shunday qilib, Davlat dehqonning xonadonida umr-bod qolgan ekan.

1. Dehqonning oilasi qanday hayot kechirar edi?
2. Nima uchun Davlat dehqonning uyidan ketishni xohlamadi?

XO'P HAYDA

Xo'p hayda-yo, xo'p hayda,
Qalqon qulog'im hayda,
Temir tuyog'im hayda,
Xirmonni qilgin mayda.

Ostingda bosgan donni,
Tuyog'ing qilsin mayda.
Sen po'stidan judo qil,
Somoni senga foyda.

Chuv, hey jonivorim, hayda,
Xirmonni qilgin mayda.
Ishni tamom qilmasang,
Joningga tinim qayda...

Chuv, hey jonivorim, hayda,
Xirmonni qilgin mayda.
Donni yig'ib olmasak,
Bizlarga tinim qayda.

1. «Xo'p hayda» qo'shig'i qaysi paytda aytilgan?
2. Xirmon egasi otini qanday so'zlar bilan erkalatadi? Uning erkalatishining sababi nimada?

ZIYRAK UCH YIGIT

I

Qadim zamonda fahm-farosatli va zukko Ibrohim, Ismoil va Umar ismli uch aka-uka safarga chiqibdilar. Yo'lda ketisharkan, o'sha yo'ldan o'tib ketgan bir tuyaning izi ularning diqqatini jalb etibdi. Tuya bir necha belgilar qoldirib ketgan edi. Uch yigit tuya qoldirgan belgilarni diqqat bilan tekshirib, yo'llarida davom etdilar. Biroz yurgan edilar, chopib kelayotgan o'rta yoshli bir kishini ko'rdilar. U aka-ukalar yoniga hovliqib kelib:

— Yigitlar, men tuyamni yo'qotdim, mabodo uni ko'rmadingizmi? — deb so'radi. Ibrohim unga:

— Tuyaning bir ko'zi ko'r, uning ustiga birida yog', ikkinchisida asal bo'lgan ikki idish osgansan, to'g'rimi? — dedi. Haligi kishi: «To'g'ri so'zladingiz», — deb uning so'zini tasdiqladi.

Keyin Ismoil aytdi:

— Tuyaning bir tishi tushgan edimi?

— To'g'ri topdingiz, tuyamning bir tishi yo'q edi, — deb javob berdi haligi kishi tuyaning belgilarini to'g'ri aytib berganlaridan hayratda qolib. — Yigitlar, tuyamning hamma belgilarini topdingiz, ayting-chi, tuyam qayerda? — dedi.

Yigitlar uning tuyasini uchratmaganlarini aytdilar. Haligi kishi g'azablanib:

— Bekorchi so'zlarni so'zlamang, tuyamni ko'rgan-siz, ko'rmagan bo'lsangiz uning belgilarini topib so'zlamasdingiz. Sizlar uni tutib olib, bir yerga yashirgansiz yoki birovga sotib yuborgansiz. Agar tuyamni topib bermasangiz, ustingizdan hokimga shikoyat yo'llayman. Hokim, albatta, buning chorasini ko'rib, siz — o'g'rilarga jazo beradi, — deb do'q urdi.

Yigitlar tuyani ko'rmaganlarini qayta-qayta aysalar ham u aslo ko'nmadi. Shundan keyin ular yana yo'lga tushdilar.

Haligi kishi darhol shahar hokimining huzuriga borib, voqeani bayon qildi. Hokim bu uch yigitni tutib keltirish uchun bir necha otliq askarni yubordi. Askarlar ularning qo'llarini bog'lab, hokimning huzuriga keltirdilar. Hokim yigitlarning qo'llarini yechib, o'tirishga buyurdi. So'ngra ularga xitob qilib:

— Yigitlar, tuya egasiga tuyaning hamma belgilarini to'ppa-to'g'ri aytib bergansiz-u, keyin tuyani ko'rganimiz yo'q, deb tongansiz. Kishi ko'rmagan narsasining belgilarini qayerdan biladi? Bunga kim ishonadi? Tuya-ni yashirgan bo'lsangiz, egasiga olib kelib bering, sotib yuborgan bo'lsangiz, bahosini to'lab, egasini rozi qiling, bo'lmasa jazo beraman, — dedi.

Yigitlar haligi kishiga aytgan gaplarini takrorlab, tuyani ko'rmaganlarini aytdilar. Hokim g'azablanib, ularni zindonga tashladi.

1. Aka-ukalar tuyaning qanday belgilarini aytishdi?

2. Hokim ularni nima uchun zindonga tashladi?

II

Oradan bir necha kun o'tgach, haligi kishi boshqa bir qabiladan tuyasini topib oldi. Uch yigitga tuhmat qilganiga ko'p o'kindi. Darhol hokimning huzuriga kelib:

— Bechora yigitlarga tuhmat qilibman, haqiqatan ular o'g'ri emas, pok, sof yigitlar ekan. Tuyam boshqa qabilaga ketgan ekan, o'sha qabiladan topib oldim. Yigitlarni ozod qilishingizni o'tinaman, lekin tuyamning belgilarini qanday qilib topganlariga hayronman. Sizning huzuringizda aytib bersinlar. Bu bilan sizni ham, meni ham hayronlikdan qutqazadilar, — dedi.

Hokim yigitlarni darhol zindondan chiqarib, o'z huzuriga keltirdi, ko'p iltifotlar qilib, ularning ko'ngillarini ko'tardi, so'ngra:

— Yigitlar, sizlar tuyani ko'rmasdan turib, uning belgilarini qanday qilib bildingiz? Shunga hayronmiz, aytib bering, bizni hayratdan qutqaring, — dedi.

Ibrohim o'rnidan turib ta'zim qilib aytdi:

— Yo'lda kelarkanmiz, bir tuyaning izlarini ko'rdik, tuya bir tomondagi o'tlarni yeb borgan-u, ikkinchi tomondagi o'tlar joyida qolgan. Shundan men tuyaning bir ko'zi ko'r ekanini angladim. Yana yo'lning bir tomonida yumronqoziq bir joyni yalab turgandi, ikkinchi tomonida pashshalar g'uvullashardi. Shundan tuyaning ustida biriga yog', ikkinchisiga asal to'ldirilgan ikki idish borligini bildim, idishlar chayqalib biroz yog' va biroz asal yerga to'kilgan.

Ismoil aytdi:

— Tuya tishlari bilan o'tni tortganda, har tishlab tortilgan o'tlardan bittasi qolib ketavergan, bu esa tuyaning bir tishi yo'qligini ko'rsatdi.

Hokim yigitlarning fahm-farosatlari, ziyraklik, sezgirliklariga tahsin aytib, ularga ko'p in'om-ehson qildi. Hech qo'ymasdan o'sha yigitlarni o'z yonida olib qoldi.

Bir kun kechasi hokim ularning uyiga keldi, yigitlar kabob yeb, sharob ichib, gaplashib o'tirgandilar. Hokim eshik orqasida turib, yigitlarning gaplariga quloq soldi.

Ibrohim: «Bu ichib o'tirgan sharobimiz qabristonda o'sib turgan uzumdan tayyorlanganga o'xshaydi, chunki sharobdan qabriston hidi kelib turibdi», — dedi.

Keyin Ismoil: «Bu yeb turgan kabobimiz it sutini ichgan qo'zi go'shtidan tayyorlanganga o'xshaydi», — dedi. Umar ham so'zga kirishib: «Hokim — hokim o'g'li emas, balki oshpaz o'g'li, deb o'ylayman», — dedi.

1. Yigitlar tuyaning bir ko'zi ko'rligini, ustida qanday yuki borligini, bir tishi yo'qligini qanday qilib bilishdi?
2. Ular sharob, kabob va hokim haqida qanday taxmin qildilar?

III

Hokim onasining yoniga borib:

— Rostini ayting, men kimning o'g'liman? Otam kim? — deb so'radi.

Onasi har qancha:

— Marhum otang shahar hokimi edi, sen uning o'g'lisan, — desa ham, hokim unamasdan:

— Onajon, to'g'risini ayta bering, oshpazning o'g'li ekanimni fahm-farosat egasi — o'sha uch yigit suhbatlashib o'tirganlarida eshitdim. Ularning fikrlari xato bo'lmaydi, men bunga ishonaman, — deb onasini qistay boshladi. Nihoyat onasi haqiqatni aytishga majbur bo'ldi:

— Sen aslida bizning o'g'limiz emas, oshpazimizning o'g'lisan. Bizning hech bir farzandimiz bo'lmadi, erim — shahar hokimi ham, men ham shu to'g'rida qayg'urar edik. Kunlardan bir kun oshpazimizning xonadonida sen dunyoga kelding, lekin bir oy o'tar-o'tmas onang bechora vafot etdi. Biz seni o'z tarbiyamizga oldik. Onang vafotidan biroz vaqt o'tgandan keyin otang ham qayg'u-hasrat o'tida kuyib vafot etdi. Sen o'z ota-onangni bilmaysan, biz ham senga haqiqiy ota-onangni bildirmadik. Xalq seni shahar hokimining o'g'li deb tushundi. Sening ma'naviy otang vafot etgandan so'ng uning vorisi sifatida sen shahar hokimi bo'lding.

Hokim onasining yuz-ko'zidan o'pib, unga tasalli berdi, ko'nglini ko'tardi. Hokim uchala yigitning so'zlari to'g'ri chiqqaniga hayratda qolib, ularning fahm-u

farosatlariga ofarin o'qidi. O'sha kuni kechasi yigitlarning yoniga borib, biroz so'zlashib o'tirgandan so'ng:

— O'tgan kecha uyingiz eshigi yonida turib, kishini hayratda qoldiradigan ba'zi so'zlaringizni eshitdim: sharobning qabristonda o'sgan tok uzumidan tayyorlanganini, qo'zichoqning it suti emganini, men oshpaz o'g'li ekanimni so'zladingiz. Qaysi dalillarga asoslanib, shu fikrlarga kelganingizni aytib bering, — dedi.

Ibrohim aytdi:

— Sharob kishiga xursandchilik beradi, kecha yuborgan sharobingizni ichib ko'nglimda g'amginlik paydo bo'ldi, chunki sharobdan qabriston hidi kelardi. Shu asoslarga tayanib, sharobni qabristonda o'sgan tok uzumidan tayyorlanganini sezdim.

Ismoil aytdi:

— Yuborgan kabobingizni yeganimdan keyin tabiatim it tabiat holiga tushdi. O'rnimdan turib, birov bilan yoqalashish fikriga tushdim. Shundan kabobni it suti emgan qo'zi go'shtidan ekanini bildim.

Hokim uning fikrini ham tasdiq qildi. So'ngra:

— Mening oshpaz o'g'li ekanimni siz so'zlagan bo'lsangiz kerak, deb o'ylayman, ayting-chi, mening osh-

paz o'g'li ekanimni qayerdan bildingiz? Bunga birorta dalil ko'rsata olasizmi? — deb Umarga murojaat qildi.

Umar aytdi:

— O'zingizga ma'lum bo'lsa kerak, har kasb ahli qayerda bo'lmasin, o'z kasbini maqtaydi, dehqon — dehqonchilikdan, savdogar — savdogarchilikdan so'z ochadi. Mabodo ularning o'g'illari boshqa kasbni egallagan bo'lsalar, baribir ota kasbi ularning ruhiga ta'sir etgan bo'ladi. Chunki ota tarbiyasida bo'lib, ota kasbidan non yeganlar. Shuning uchun ular qayerda bo'lmasinlar, beixtiyor ota kasbi haqida so'zlaydilar. Agar hokim o'g'li bo'lsangiz edi, ovqatdan emas, mamlakat ishlari-dan so'zlar edingiz. Doimo taomdan so'z ochganingizdan oshpaz o'g'li ekanligingizni sezdim.

Hokim Umarning topib aytganidan hayratda qolib, uning fahm-farosatiga, ziyrakligiga tahsinlar aytdi.

1. Hokim Umarning taxminini qanday aniqladi?
2. Ertak qismlariga mos sarlavhalar toping.
3. Ertak qismlarida tasvirlangan voqealar o'rtasida qanday bog'liqlik bor?

Aql — yoshdan, odob — boshdan.

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. O'tmishda xalq o'z qo'shiqlarida nimalar haqida kuylagan? O'tmishdagi xalq qo'shiqlari bilan hozirgi qo'shiqlar bir-biridan qanday farqlanadi? O'zingiz bilgan xalq qo'shiqlarini ayting.
2. Bo'limdagi qaysi ertaklar sizga ko'proq yoqdi? Siz yana qaysi ertaklarni o'qigansiz? Multfilm qilib yaratilgan qanday ertaklarni bilasiz?
3. O'zbek xalq ertaklari asosida «Men sevgan ertak» mavzusida rasm chizing.
4. «Mehnat kishini ulug'laydi» mavzusida insho yozing.

ZUMRAD BAHOR

BAHOR

Qudrat Hikmat

Uchib yurar mayin shamollar

Yelpib-yelpib anhor yuzini.

Qirg'oqlarda soyabon tollar

Oyna — suvda ko'rar o'zini.

Tong yellari o'ynoqlab sekin,

Jiydazorga kirib yo'qolar.

Maysa o'tlar tebranib sekin,

Orqasidan kuzatib qolar.

Chumchuqlarning og'zida cho'p-xas,

In qo'yishar tutlar ustiga.

Ko'kni quchgan teraklar tinmas,

Oro berar kulrang po'stiga,

Bedapoya yam-yashil o'tloq,

Chinorlarda qushlar chug'urlar.

Ko'klam ko'rkini ko'rdingmi, o'rtoq,

Chamanzordek hammayoq gullar.

1. She'ni ifodali o'qing va yod oling.

2. «Mayin shamollar», «soyabon tollar», «tong yellari», «o'tlar tebranib», «ko'kni quchgan teraklar» iboralari-dan foydalanib, bahor tabiatini qayta hikoya qiling.

BAHOR TA'RIFIDA

Yusuf Xos Hojib

Sharqdan bahor nasimi esib keldi, olamni bezamoq uchun **firdavs** yo'lini ochdi.

Oq rang ketib, bo'z yerni alvon rang qopladi, olam o'ziga oro berib bezanmoq taraddudiga tushdi.

Zerikarli qishni bahor nafasi haydadi, musaffo bahor yana o'z hukmiga kirdi. Uyquga kirgan daraxtlar yana yashil to'n kiydi, oq, sariq, ko'k, qizil rangli harir yopinchilar bilan bezandi.

Bo'z yer yuziga yashil parda tortdi, go'yo Xitoy karvoni ipak matolarini har tomonga yoydi. Dala-tuz, tog', o'nqir, past-baland qirlar ko'k va alvon rangga ko'milib burkandi. Turli-tuman chechaklar qiyg'os ochildi, olam ichi **ifor** va **kofur** isi bilan to'ldi. Dimog'larni chog' qiluvchi **sabo** yeli ko'tarildi, butun olamga mushk-anbar hidi taraldi.

G'oz, o'rdak, oqqush, qilquyruqlar osmonni to'ldirib qag'illashib, yuqori-quyi uchmoqda. Mag'rur turnalar ko'kda ovozi baralla yangratmoqda, tizilgan tuya karvonidek uchmoqda.

Kaklik xushovoz bilan sayrab, qah-qah urib kulmoqda, uning tumshug'i qon kabi qizil, qoshi esa qop-qora.

Qora qarg'a tumshug'ini ko'pirtirib qag'illaydi, uning ovozi tantiq qizning ovozi kabi yoqimsizdir.

Gulzorda bulbul ming ohangda navo qilmoqda, tun-kun tinmasdan yoqimli sayramoqda...

Osmonni bulut qoplagan, yomg'ir yog'moqda, gullar yuz ochib qah-qah urib kulmoqda.

1. Bahorda tabiatda qanday o'zgarishlar bo'ladi?

2. «Bo'z yerni alvon rang qopladi», deganda nimani tushunasiz?

3. Bahorda o'lkamizga qaysi qushlar uchib keladi?

ERKACHOLNING O'RIGI

Xudoyberdi To'xtaboyev

Tug'ilib o'sgan qishlog'imga borib, qarindosh-urug'lar huzurida bir necha kun mehmonda bo'ldim. Tengqurlarim, yoshlar davrasida ishtirok etib, goh qizg'in suhbatlarga qo'shildim, goh aytilayotgan fikrlarning «mazasini» shimayotgandek jimgina o'tirdim. Yoshlar orasida ko'proq bo'ldim desam ham bo'ladi, ularning beg'ubor suhbatini yoqtiraman. Bir galgi suhbatda yigitchalardan biri: «Amaki, o'rikdan yeng, og'zingizda erib ketadi. «Qoraqandak» deyishadi bu navni, Erkacholning o'rigidan», — deb qoldi. Yuragim xapriqib ketdi.

Shirin-shirin entika boshladim. Suhbatdoshlarimga qayta-qayta tikilaman, yuz-u ko'zlarida yeyayotgan o'riklaridan olayotgan huzurdan o'zga ifodani sezmayman. Erkacholning kimligini ham, u kishi menga bobo bo'lishini ham bilishmaydi, deb o'ylayman. Axir u zotning olamdan o'tganiga necha-necha yillar bo'ldi-ku...

Otam olamdan o'tgach, yigirma yoshida beva qolgan onam ikki-uch yildan so'ng turmushga chiqib, mening tarbiyam bobomning ixtiyorida qolgan edi... Sutga to'ymagan qo'zi onasining orqasidan qolmaganidek, erta-yu kech bobomning ortidan ergashib yurardim. Hatto tunda ham bir o'rinda yotardik. Yotishim bilan barmoqlarim bilan soqollarini tarab, ertak aytib berasiz deya, qiyin-qistovga olardim.

Bir kuni ertalab katta ko'k eshagimizni yetaklab chiqib:

- Qani, orqamga mingash-chi, — deb qoldilar.
- Qayoqqa boramiz? — deya so'rayman sevinib.

— Qashqar qishloqdan o'rik ko'chati olib kelamiz.
— O'rik ko'chati o'zimizda bor-ku?
— U boshqasi, o'g'lim.
— Qanaqasi?
— Bas endi, jim ket.
— Yo'q, oldin qanaqaligini ayting, keyin jim ketaman. Bo'lmasa eshakning junidan tortaman.

— Qo'y, bolam, junidan torta ko'rma, yana yiqitsa, ishimiz bitmay qoladi... Qashqarda «Qoraqandak» dagan o'rik bor, faqat o'sha yerda o'sadi u. Quruq, suvsiz yerni xohlaydi, shekilli. Mevasi, hay-hay, biram shirin bo'ladiki, tog'alaringnikiga borganda yegansan-ku.

— Yeganim yo'q, — deyman.

— Yegansan, cho'ntagingni to'ldirib solib berishardi-ku!

— Bobojon, nega «Qoraqandak» deyishadi?

— Quriganda shirasi ko'p bo'lgani sabab rangi qorayib qoladi-da.

Shu yo'sin Qashqarga borib bir quchoq mayda ko'chat olib qaytdik.

Hali-hali esimda, erta bahor, yerdan nam ketib ulgurmagan, tuproq ham xamirdek ko'pchib turibdi. Tepalikning kungay tomonida chuchmomalar yerni yorib chiqa boshlagan, havo ham xiyla ayoz bir palla edi. Bobom bir hafta davomida tepalikni gir aylantirib, orasida besh-olti gaz joy qoldirib, chuqurchalar kovladilar. Men esa goh o'tgan yilgi xas-xashaklardan yig'ib, guldiratib olov yoqib yuboraman, goh katta qumg'onni toshdan yasagan o'chog'imizga qo'yib, varaqlatib choy qaynataman, goho nima maqsaddaligiga o'zim ham

tushunmagan holda yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga halloslab yugurib terga botaman.

— Kel endi, mana bu ko‘chatni ushlab tur, — deydi-lar ba‘zan bobom. — Angrayma, nihol qiyshayib qolyapti.

— Bobojon, bog‘imizda o‘rik ko‘p-ku, endi qolga-nini ekmay qo‘ya qolaylik, qishloqqa qaytgim kelyapti, enamni sog‘indim.

— Yo‘q, bo‘talog‘im, hammasini ekib ketganimiz yaxshi. Katta bo‘lsa, mevasini odamlar yeb, sen bilan meni duo qilishadi.

Shu yo‘sin nihollarni ekib tugatdik. Rahmatli bo-bom o‘sha yili ham, keyingi paytlarda ham xurjunning ikki ko‘ziga ikki ko‘zani solib, tepalikka suv tashigan-lari-tashigan edi. Meni qanchalik suyib erkalasalar, ni-hollarni ham to hosilga kirguncha ana shunday erkala-ganlari hali-hali esimda.

1. Erkacholning o‘rigi haqida gap ketganida nima uchun yozuvchi: «Yuragim xapriqib ketdi. Shirin-shirin entika boshladim», deb yozadi?
2. Kattalardan so‘rab, o‘rik navlari va ularning foydali jihat-lari haqida daftaringizga yozing.
3. «Yaxshidan bog‘ qoladi» maqolining hikoyaga qan-day aloqasi bor? O‘z so‘zlaringiz bilan izohlang.

YAXSHIDAN BOG' QOLADI

Ko'klam kunlarining birida Sulton Husayn saroyda yolg'iz o'tiraverib, zerikib ketibdi. «Ancha vaqtdan beri Mir Alisherdan darak bo'lmadi, borib holidan bir xabar olib kelay», deb, do'sti yashaydigan mahallaga yo'l olibdi.

Borib qarasa, Mir Alisher yeng shimarib bog'ida ishlayotgan ekan. Buni ko'rgan Sulton Husayn otidan tushib, do'sti bilan so'rashgach:

— Hormang, do'stim! Nega shoirlar majlisida ko'rinmay qoldingiz desam, bog'bonlikni pesh qilibsiz-da! — debdi.

Mir Alisher ham belbog'i bilan peshanasidagi terini artar ekan:

— Ko'klam kelsa, ko'chat ek, degan ekan mashoyixlar. Shu bog'dagi qurigan olmalarning o'rniga uchto'rt tup yong'oq ekayapman, — deb javob beribdi.

— Ey do'stim-ey, qarigan chog'ingizda bog' qilishning sizga nima keragi bor, axir? Siz bilan men yoshimizni yashab, oshimizni oshagan bo'lsak, bu yong'oqlaringiz qachon hosilga kiradi-yu, siz qachon mevasidan yeysiz? Oxir umringizda mana shu bog'dagi mevalarning boriga qanoat qilib, soya-salqinda tinchgina g'azal bitib o'tiravermaysizmi?

— Do'stim, yaxshidan bog' qoladi, degan naqlni eshitganmisiz? Men bu ko'chatlarni o'zim uchun emas, mana shu mahallamiz ko'chalarini changitib yurgan bolakaylar, balkim ularning ham bolalari uchun ekyapman. Bir kun kelib, shu ko'chatlarning har biri azim daraxt bo'ladi. Hosil bera boshlaydi. Shunda odamlar uning mevasidan totib: «Bu bog' Mir Alisherdan qol-

gan!» — deyishadi. Shuning o'zi menga har qanday ne'matdan lazzatliroqdur.

Bu gaplarni eshitgan Sulton Husayn Mir Alisherning saxovatiga qoyil qolib, unga hamyon to'la tilla chiqarib beribdi. Mir Alisher tillaga qarab turib:

— Ana ko'rdingizmi, do'stim! Ekayotgan ko'chatlarim hozirdanoq hosil bera boshladi, — deya kulib qo'yibdi.

Sulton Husayn Mir Alisherning hozirjavobligiga yana bir bor qoyil qolgan ekan.

1. Mir Alisher va Sulton Husayn o'rtasidagi suhbatni rollarga bo'lib, rivoyatni ifodali o'qing.
2. Mir Alisher: «Ekayotgan ko'chatlarim hozirdanoq hosil bera boshladi», — deganida nimani nazarda tutadi?
3. «Yaxshidan bog' qoladi» degan hikmatning ma'nosini izohlang.

DANAK ICHIDAGI DARAXT

Aziz Abdurazzoq

Bir bor ekan, bir yo'q ekan,
Bir yo'q ekan, bir bor ekan.
Shahrimizda chaqqon, dono
Ra'no degan qiz bor ekan.
U yashagan hovli bog'day,
Daraxtlari ko'p-ko'p ekan,
Yoz kelganda ko'm-ko'k ekan.
Hovlidagi bir tup o'rik
Sara ekan, zotli ekan,
Asaldan ham totli ekan.

O'sha o'rik pishganida, Ra'no uni maza qilib yeb, ortiqchasini oftobga yoyib quritar ekan. O'rik qurib, turshak

bo'lganida, oyisi uni xaltalarga solib, tikib qo'yar ekan. Bir kuni Ra'no oyisi bilan birgalashib xaltalarga turshak solayotganida, turshak orasidagi bitta danak yerga tushibdi. Ra'no uni olib, osmonga otib o'ynay boshlabdi. U danakni osmonga otar ekan-da, pastga tushayotganida kafti bilan ilib olar ekan. Har safar danak Ra'noning kaftiga tushganida «shiq-shiq» degan tovush eshitar ekan. «Iya, bu nima?» deb o'ylabdi Ra'no. Shunda danakning ichida kimdir ingichka ovoz bilan gapiribdi.

— Bu men — daraxtman, — debdi haligi ovoz.

— Iya, daraxt ham danakning ichida bo'ladimi? — debdi Ra'no hayron bo'lib. — Daraxt bo'lsang, qanaqa qilib danakning ichiga kirib olding?

Ra'no danakni chaqib ko'rmoqchi bo'libdi.

— Qani, ko'ray-chi, qanaqa daraxt ekansan? — debdi u.

U shunday deb, danakni kattakon, sip-silliq toshning ustiga qo'yibdi. Keyin uni bolg'a bilan urgan ekan, danak sirg'alib uchib ketibdi. Ra'no uni qidiribdi-qidiribdi, topolmabdi.

— Hay, mitti daraxt, qayoqqa qochding? — deb chaqiribdi.

Danak javob bermabdi.

Shunday qilib, danak yo'qolibdi. Bora-bora Ra'no uni esidan chiqarib yuboribdi. Chunki uning ishi ko'payib ketibdi. U har kuni dadasining yonida yurib gullarga suv quyibdi, oyisining aytganini qilib, hovli supuribdi, tovuqlariga don beribdi. Xullas, ishdan qo'li bo'shamabdi. Shunday qilib, yoz o'tib, kuz kelibdi, kuz o'tib, qish kelibdi.

Bir kuni oyisi xaltalardan bittasini ochib, undagi turshakdan kompot tayyorlayotganida Ra'no o'sha yo'qolgan danakni eslabdi. O'sha danak turshak tamom bo'lgunicha Ra'noning esidan chiqmabdi. Turshak tamom bo'lganida qish ketib, bahor kelibdi. Ra'no yana hovlida goh o'ynab, goh dadasiga, oyisiga qarashibdi. Ular gul ekishibdi, daraxtlarning tagini chopib yumshatishibdi, eski xazonlarni tozalashibdi. Shunday kunlardan birida Ra'no ekin ekiladigan joyda o'ynab yurib, yerdan kichkinagina nihol o'sib chiqqanini ko'ribdi. Tepasiga borib, tomosha qilibdi. «Bu nima ekan?» deb o'ziga-o'zi gapirgan ekan, nihol yosh bolaga o'xshab ingichka ovoz bilan:

— Men daraxtman, — debdi.

Ra'no uni ovozidan tanibdi. U o'sha — Ra'noning bolg'asidan qochib qutulgan daraxt ekan.

— Men yo'qotgan danak senmisan? — debdi Ra'no.

— Danak emasman, daraxtman, — debdi nihol. — Ko'rmayapsanmi?

— Ko'rib turibman, daraxtsan, — debdi Ra'no. — Danakning ichiga qanaqa qilib sig'ding?

— Danakning ichida mag'iz edim, — debdi nihol. — Yerdan, qor tagida uxlab yotib, uyg'ondim, keyin nihol bo'lib o'sib chiqdim. Agar meni chaqib yeb qo'ysang, hozir bunaqa daraxt bo'lib o'sib chiqmagan bo'lardim. Endi meni yulib tashlamsang, o'sib, katta o'rik daraxti bo'laman.

O'sha kundan boshlab Ra'no niholni qo'riqlaydigan bo'libdi. Hozir ham uni parvarishlab yurganmish. Kimki uni ko'rmoqchi bo'lsa, uch yildan keyin bahorda Ra'no-larnikiga borsin. O'shanda danakdan chiqqan mitti o'rik gullab turgan bo'ladi.

1. Yozuvchi Ra'nolarning hovlisini nima uchun bog'ga o'xshatadi?
2. Ra'no danakning ichidagi daraxt bilan nima haqida gaplashdi?
3. Danak ichidagi daraxt qanday qilib ko'karib chiqibdi?
4. Nima uchun Ra'nolarning hovlisidagi o'rik daraxtini ko'rmoqchi bo'lganlarga uch yildan keyin kelishi aytilgan?

BUZILMAGAN UYA

G'ayratiiy

Yomg'ir kechasi tindi. Beg'ubor zangori osmonda lo-vullagan quyosh nuri ko'm-ko'k barglar, baxmal sab-zalar ustiga to'kilmoqda. Hamma dalada. Bog'larda ko'klam taraddudi.

O'qishdan keyin rasm to'garagida mashg'ulot o'tka-zib, kechroq uyga keldim. Oyim issiq non yopib qo'ygan ekanlar. Ovqatlanib bo'lganimdan so'ng oyim:

— Darsingni keyinroq tayyorlaysan. Bobongning qorni ochib qoldi. Tezroq ovqat olib bor! — deb qo'limga non bilan ovqatni tutqazdilar. Dalaga jo'nadim. O'rtog'im Ab-boslarning bog'iga yaqinlashganimda qarshimdan qafas ko'tarib Mahkam, Xoltoy va Sharifjonlar chiqib qolishdi.

— Yur, qush ovlaymiz, — dedi gerdayib, o'zini ovchilarday ko'rsatib Mahkam. — Qarqunoq bolasini olib beraman, — qo'limdan tortdi Xoltoy.

— Bobomning oldilariga borishim kerak, — dedim qo'limdagi narsalarni ko'rsatib.

— Bo'lmasa, tezroq kel, — dedi Sharif. — Katta terakzorda seni kutamiz.

Men ulardan arang ajralib, yo'lga tushdim. Anchagina kech qoldim. Yuragim po'killay boshladi.

— Assalomu alaykum! — dedim. Bobom daraxtni payvand qilish bilan ovora ekanlar. Salom bergan edim, bobom kulib:

— Vaalaykum assalom, terlab ketibsan, bolam, chopdingmi? — dedilar. — Bobomning qorni ochib qoldi, deb o'ylagansan-da. Bekor shoshibsan. Jamoa xo'jaligi idorasiga borganimda ovqatlanib olgan edim.

Bobomning bu gapidan juda xursand bo'lib ketdim. Qo'limdagi narsalarni bir chekkaga qo'yib bobomga yordamlashdim. Daraxt shoxlarini bir joyga to'plab bog'ladim. Payvand qilingan butoqlarga loy chapladim. Bobom payvand qilar ekanlar:

— Ko'zing pishsin, o'rganganing foyda, bolam! — deb qo'yar edilar...

Uyga ertaroq qaytdik. Men mayda-chuyda narsalarni ko'tarib olgan edim... Qulog'imga yig'i ovozi eshitildi.

— Bobo, — dedim, — siz ham eshityapsizmi, birov yig'layapti.

Bobom hayron bo'lib, atrofga alangladilar.

— Yugur, xabar ol-chi!

Chopib borib qarasam, o'rtog'im Mahkam ingrab yotibdi. Hammayog'i tiralgan. Yuz-ko'zi qon.

— Bobo, — deb qichqirdim, — bu yoqqa keling, tezroq.

Bobom birpasda harsillab yetib keldilar. Mahkamni yerdan ko'tarib oldik. Yerda, xas-xashaklar orasida inidan tushgan chumchuq bolalari chiyillashardi. Tepamizga ularning onasi kelib chirqillar, goh daraxtga qo'nar, goh yerda yotgan bolalariga yaqin kelib, qanoti bilan silab o'tar edi.

Bu ahvolni ko'rib yuragim ezilib, ko'zimdan yosh chiqib ketdi. Bobom ham qattiq xo'rsinib qo'yidilar.

— Bolasi tushmagur-ey, chumchuqning uyasini buzib betinch qilding. Onasini chirqiratding. Shu ham ish bo'ldimi?

— O'zi tuzukmi, bobo? — tashvishlanib so'radim men.

— Uyiga xabar berish kerak. Tez yugur, — dedi bobom.

Orqamga qaramasdan jo'nadim. Bog', maydon oshib, Mahkamlarning uyiga yetib keldim. Darvozadan kirsam, oyisi hovli supurayotgan ekan.

— Ha, bolam, tinchlikmi?

— Meni Mahkam yubordi. Borar emishsiz, — dedim hovliqqanimdan nima deyishimni bilmay.

— Bir gap bo'ldimi? Nega meni Mahkam chaqiradi? Ranging nega o'chib ketdi? Gapirsang-chi! — dovdirab qolgan oyisi yugurib kelib, qo'limdan ushladi.

— Yuring, tezroq.

Bir zumda terakzorga yetib keldik. Mahkamning oyisini ko'riboq bobom:

— Qo'rqmang, hech narsa bo'lgani yo'q. Yuz-ko'zi sal shilingan, xolos, — dedi.

Bu gapdan Mahkamning onasi o'zini sal tutib oldi. Shu payt Mahkam bir to'lg'andi-da, pichirlab allanarsalar dedi.

— Ko'zingni och, bolam, nima qildi? — dedi onasi.

— Ilon! — dedi-yu, Mahkam yana jim bo'lib qoldi. Uning bu gapini eshitib, o'rtog'im bechorani ilon chaqibdi, degan fikrga keldim. Bobom ham go'yo ilonni qidirayotganday atrofga qaradi.

Ma'lum bo'lishicha, ilon daraxt butog'iga o'ralib, chumchuq bolalarini yeyishga payt poylab turgan ekan. Uni Mahkam ko'rmasdan, chumchuq bolalarini kovakdan olayotganida, ko'zi ilonga tushib qolibdi. Qo'rqqanidan terakdan sirg'anib, yarmisiga tushganida o'zini yerga tashlab yuboribdi.

— Shunday denglar, ishqilib ilon Mahkamni chaqmabdi-ku. Endi ilonni yo'q qilish kerak. U chumchuq bolalarini yeb qo'yishi mumkin.

1. Hikoyani o'qib, sarlavhaning ma'nosini izohlang.
2. Chumchuq uyasini buzmoqchi bo'lib, Mahkam to'g'ri ish qildimi?
3. Nima uchun «Qushlar bizning do'stimiz» deymiz?
4. Bobo va nabira Mahkamga qanday yordam ko'rsatdilar?

***Bog'ni boqsang, bog' bo'ladi,
Botmon dahsar yog' bo'ladi.
Boqimsiz bog' tog' bo'ladi,
Yurak bag'ring dog' bo'ladi.***

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bahor boshlanishi bilan tabiatda qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi? Bahor boshqa fasllardan qay jihatdan farq qiladi?
2. Bahorda dehqonlar nima ish bilan mashg'ul bo'ladilar?
3. Bahorga oid she'r, maqol va topishmoqlarni yoddan ayting.
4. Bahor darakchilari deganda nimani tushunasiz? Bahor darakchilari bo'limdagi qaysi asarlarda tilga olingan?
5. Navro'zga tegishli urf-odatlarini ayting. Oilangizda ularning qaysi birlariga amal qilinadi?

JAHON BOLALAR ADABIYOTI

BOLALAR GURUNGI

Xans Kristian Andersen

Bir badavlat savdogar bolalarga ziyofat berdi. Ziyofat kechasiga boy va dongdor xonadonlarning bolalarini taklif qildi. Savdogarning ishlari yurishib turgan, o'zi ham o'qimishli odam edi.

Uning «aslzodalar» va «ulug'vor **boyonlar**»dan tanish-bilishlari ko'p edi. Shuningdek, na u va na bu mo'tabar toifaga aloqasi bo'lmagan kishilar bilan ham muomala qilar, tanish-bilish orttirar edi.

Xullas, uning uyida kattagina yig'in bo'ldi, lekin yig'ilganlar faqat bolalar edi. Ular tinimsiz javrashar, til-lariga kelganini qaytarmay gapirishar edi. Bolalar orasi-da g'oyat chiroyli, lekin o'taketgan dimog'dor bir qizcha ham bor ekan.

Qizchanning jismiga kibr-havo ataylab kiritilmagan, balki maqtov-e'zozlar bilan singdirilgan ekan. Yana kimlar deng, qizchanning ota-onasi emas, unga qaraydigan xizmatkorlar uni shunday «kasal»ga chalintirib qo'yishgan ekan.

Qizchanning otasi **kamer-yunker** bo'lgan ekan. Qizchanning tasavvurida bu «favqulodda muhim» unvon bo'lib tuyulgan.

— Men kamer-yunker qiziman! — derdi u.

Qizcha boshqa bolalarga o'zining «aslzoda»lardan ekanini, oqsuyaklar nasabidanligini uqtirib, kimki oddiy toifadan bo'lsa, undan biror e'tiborli odam chiqmaydi, derdi. Har qancha o'qima, intilma, o'rganma — baribir qoning toza bo'lmasa, aslzoda bo'lmasang, hech nar-saga erisha olmaysan, derdi.

— Familiyasi «sen» bilan tamomlanadigan kishilarni tilga olmasa ham bo'laveradi — ulardan odam chiqmaydi! Biz — aslzodalar har qanday «sen»lardan nariroqda, qo'lni belga qo'yib, ularga qiyo boqmay turishimiz lozim.

Biroq savdogarning qizi undan ranjib qoldi, nega desangiz, uning otasining familiyasi Massen edi. Mana shu zahoti u boshini ko'tardi-da, shunday dedi:

— Mening otamni bilasanmi, otam yuzta bolaning hammasiga novvot sotib olishi yoki uni sochib tashlab yuborishi mumkin. Sening otang shunaqa qila oladimi?

— Mana, mening otam esa, — dedi bir yozuvchining qizchasi, — sening otang haqida, hozirgi dunyodagi hamma otalar haqida ham gazetaga yozishi mumkin. Oyim: «Hamma otangdan qo'rqadi», — deydi. Axir gazeta uning aytganini qilar ekan-da.

Shu so'zlardan so'ng qizcha takabburona kekkaygancha turib oldi, uning kibr-havosiga go'yo olam torlik qilardi.

Devor orqasida kambag'al bir bola turgan ekan, u qiya ochiq turgan eshikdan astagina mo'ralab bolalarga qaradi. Yumushini tugatgach, bolaga qiya ochiq eshikdan yasanib-tusanib olib, o'yin-kulgi qilayotgan bolalarni tomosha qilishga ruxsat berildi. Shuning o'zi ham kambag'al bola uchun katta baxt edi.

— Qani endi men shularning o'rnida bo'lsam! — dedi o'zicha havasi kelib, biroq shu paytda u mahmadonalik qilayotgan qizchalarning gap-so'zlari-ni eshitib qoldi. Bola ularning gapidan o'sal bo'lib, umidsizlikka tushishi mumkin edi. Nega desangiz, bu bolaning ota-onasida ortiqcha qora chaqa ham yo'q edi-da, gazetaga obuna bo'lishga kelganda, hech imkoni yo'q edi. Bunday odamlar gaze-

ta nashr etishni loaqal xayoliga keltira olarmidi?! Lekin eng yomoni shundaki, otasining familiyasi, demak, uning o'z familiyasi ham «sen» bilan tamom bo'lardi. «Xullas, mendan hech qachon biror durust odam chiqmaydi! — deb o'yladi kambag'al bola. — Mana, baxtsizlik. Lekin mening tomirimdan chinakam toza qon aylanyapti! Bu haqda tortishib o'tirishga o'rin ham yo'q!»

O'sha kuni kechqurun bolalar gurungida mana shunday gap-so'zlar bo'lib o'tgan edi. Oradan ko'p yillar o'tib ketdi, o'sha bolalar allaqachon ulg'ayib, katta bo'lishdi. Bu vaqtda o'sha shaharda xazinalar liq to'la bir uy paydo bo'ldi. Hamma shu uyga kirishni, undagi mo'jizalarni tomosha qilishni istardi, hatto bu yerga o'zga shaharlardan ham odamlar kelishardi.

Xo'sh, savdogar uyiga yig'ilishgan o'sha bolalardan qaysinisi endi bu mening uyim der ekan-a? Bunday qaraganda «falonchi aslzodaniki bo'lishi mumkin», deb aytishi turgan gap, lekin bunday emas. Ha, bu uy o'sha kuni kechqurun oshxonada xizmat qilib, eshikdan mahmadonalik qilayotgan bolalarga qarayotgan kambag'al bolaniki!

Ana o'sha bolaning familiyasi «sen» bilan tamom bo'lsa-da, lekin undan katta odam chiqdi.

1. Ertakda chiroyli qizcha nima uchun dimog'dor deb ta'riflangan?
2. Bolalar nima haqda munozara qilishadi?
3. Ulardan qaysi bolaning gapi sizga yoqmadi? Nima uchun?
4. Siz bolalarning o'zaro suhbatidan qanday xulosa chiqardingiz?
5. O'zining nasl-nasabi bilan maqtanishni to'g'ri deb o'ylaysizmi?
6. «Bolalar gurungi» sarlavhasidagi «gurung» so'zini qanday so'zlar bilan almashtirish mumkin?

BALIQCHI VA BALIQ HAQIDA ERTAK

A. S. Pushkin

O'tgan choqda dengiz bo'yida,
Chol va kampir umr surgandi;
Yer to'lada — eski uyida
O'ttiz uch yil birga turgandi.
Chol to'r solib ovlarkan baliq,
Kampir esa yigirar urchiq.
Chol dengizga to'r solsa bir gal,
Baqa yaproq ilindi yolg'iz.
To'r solganda chol ikkinchi gal
Ilindi-ku dengiz o'lani.
To'r solganda chol uchinchi gal,
To'rga tushdi bir kichik baliq,
Jo'n baliqmas, naq oltin baliq,
Oltin baliq xuddi odamday,

*A. Laptev
chizgan rasm.*

Tilga kirib yolvorib qoldi:
«Qo'yib yubor dengizga, bobo,
Katta to'lov to'layman senga,
Ko'ngling ne tilasa bergayman».
Hayron bo'ldi, qo'rqib ketdi chol:
O'ttiz uch yil baliq ovladi,
Ammo baliq so'zlaganini,
Eshitmagan edi umrida.
Chol baliqni qo'yib yubordi,
Shunday dedi unga mehribon:
«Oltin baliq, tangri yor bo'lsin,
Kerak emas menga to'loving,
Mayli, tushgil moviy dengizga,
Erkin-erkin o'ynab yuraver!»

Chol qaytdi-da kampir yoniga,
Aytdi shundoq qiziq mo'jiza:
«Tutib oldim bugun bir baliq,
Jo'n baliqmas — naq oltin baliq.
Baliq tilga kirib so'zladi,
Ko'p yalindi qo'yib yubor, deb,
O'z uyiga — moviy dengizga;
Katta to'lov to'layin, dedi,
Ne istasang berayin, dedi;
Men olgani botinolmadim,
Qo'yvordim moviy dengizga».

Cholni qarg'ay boshladi kampir:
«Ey tentak chol, go'l, devona chol!

Ololmabsan baliqdan to'lov!
Hech bo'lmasa bitta tog'ora —
So'rab olmaysanmi undan sen,
Tog'oramiz teshik-ku axir!»

Chol jo'nadi moviy dengizga,
Mavj urmoqda dengiz qarasa,
Chaqirdi u baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
«Nima kerak senga, chol bobo?»
Ta'zim bilan javob berar chol:
«Poshsho baliq, holimga achin,
Xo'p urishdi kampirim meni:
Tinchlik bermas, qariding demas,
Kerak emish yangi tog'ora,
Tog'oramiz teshilgan axir».
Oltin baliq aytadi javob:
«Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin,
Borgil, berdim yangi tog'ora».
Chol qaytsaki kampir yoniga,
Tog'oralik bo'libdi kampir.
Lekin urishdi kampir battarroq:
«Ey tentak chol, go'l, devona chol!
Kir tog'ora so'rab oldingmi?
Kir tog'ora mol bo'larmidi?..

Keyin kampir uy so'rabdi. Baliq yordamida begoyim
va malika bo'libdi. Ammo bularga ham ko'ngli to'lmab-
di. Nihoyat, cholg'a yana buyuribdi.

Jo'na, tentak, baliqqa borgil,
Dengiz shohi bo'lish istayman,
Xizmatimda tursin baliq ham,
Baliq bo'lsin menga chopovul!»
Botinolmas so'z aytishga chol,
Bo'la olmas kampir so'zini;
Tag'in bordi moviy dengizga,
Qora qyun ko'rar dengizda:
To'lqinlar o'shqirar g'azabkor,
Ham to'lg'anar, ham uvlar tinmay.
Chol chaqirar baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
«Nima kerak senga, chol bobo?»
Ta'zim qilib unga aytar chol:
«Poshsho baliq, holimga achin,
Jonga tegdi la'nati kampir...
Dengiz shohi bo'lish istarmish,
Va dengizda yashash istarmish.
Sen ham borarmishsan xizmatga,
Bo'larmishsan unga chopovul».

Bitta so'z ham demadi baliq,
Suvga urib dumini faqat,
G'oyib bo'ldi dengiz tagiga.
Javob kutib turdi sho'rlik chol,
Uzoq qolib dengiz bo'yida.
Qaytdi kampir yoniga axir,
Ko'rsa: tag'in o'sha yerto'la.
Bo'sag'ada o'tirar kampir,
Qarshisida teshik tog'ora.

1. Ertakni o'qib chol bilan kampirning nutqini solishtiring. Kampir cholni nima uchun jerkib gapiradi?
2. Oltin baliq kampirning keyingi talabini nima uchun bajarmaydi?

BIR XURMACHA SHAVLA

Aka-yka Grimmilar

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir qizcha yashar ekan. Qizcha bir kuni o'rmonga maymunjon olib kelish uchun boribdi. U yerda bir kampirni uchratib qolibdi va unga salom beribdi.

— Vaalaykum assalom, — debdi kampir qizchaga. — Menga maymunjonningdan bersang-chi!

— Marhamat, — debdi qizcha.

Kampir maymunjonni yeb bo'lib:

— Sen menga maymunjon berding, men ham senga biron narsa sovg'a qilaman. Mana senga xurmacha, sen faqat shuni aytishing kerak: «Bir, ikki, uch, xurmachada shavla pish». Shunda u shirin, mazali shavla pishira boshlaydi. Shundan so'ng aytasanki: «Bir, ikki, uch, pishirishdan kech». Shundan so'ng xurmacha shavla pishirishdan to'xtaydi.

— Rahmat, buvi, — debdi qizcha va xurmachani olib, uyiga — onasining oldiga ketibdi.

Onasi bu xurmachani ko'rib juda suyunibdi. Bir kuni qiz uydan qayoqqadir ketibdi. Onasi bo'lsa xurmachani o'z oldiga qo'yib: «Bir, ikki, uch, xurmachada shavla pish», — debdi. Xurmacha shavla pishira boshlabdi. Ko'p shavla pishiribdi. Onasi to'yib-to'yib yebdi. Ammo u xurmachani shavla pishirishdan to'xtatadigan sehrli so'zni unutib qo'yibdi. Xurmacha esa shavlani hadeb pishiraveribdi. Uy ham shavlaga to'libdi, uyni tomi, hovli, hatto ko'chalar ham shavlaga to'lib ketibdi, u hamon to'xtamay shavla pishiraveribdi. Onasi juda ham qo'rqib ketib, qizchasi huzuriga yugurib ketibdi. Lekin yo'lda issiq shavla daryo bo'lib oqqani uchun o'tish juda qiyin ekan. Yaxshiyam qizchasi uydan uzoqda emas ekan. Qizcha ko'chadagi voqeadan xabardor bo'lib, darrov uyga yuguribdi. Juda qiyinchilik bilan kelib, eshikni ochibdi va: «Bir, ikki, uch, pishirishdan kech», — deb qichqiribdi.

Shunda xurmacha shavla pishirishdan to'xtabdi. Ammo xurmacha shunday shavla pishiribdiki, kimning qishloqdan shaharga borishiga to'g'ri kelgan bo'lsa, unga shaharga yetguncha bu shavla kifoya qilar ekan. Hech kim bundan shikoyat qilmabdi. Chunki shavla juda shirin va mazali ekan.

1. Kampir nima uchun qizchaga xurmacha sovg'a qildi?
2. Qizning onasi sehrli so'zlarni unutib qo'yishi qanday oqibatlariga olib keldi?
3. Hamma joyni shavla bosib ketsa-da, nega hech kim shikoyat qilmabdi?

RUSTAM

Faxri Erdinch

I

Bozorga ketayotgan edim, ro'paramdan yetti-sak-kiz yoshlardagi oyoqyalang, chuvrindi bola chiqib qoldi. Yelkasiga o'zidan ham katta savat osib olgan. U: «Meni yollang», — deb yalina boshladi. Ko'p narsa xarid qilmoqchi emasdim, shuning uchun uni rad etdim. To'g'risini aytsam, yoshgina bolaga yukimni ko'tartirib yurishdan nomus qildim. Biroq u yalinaverdi:

— Men ko'p haq so'ramayman, amaki, besh qurush bersangiz bas. Bugun meni hali hech kim yollamadi, pakana bo'lganim uchun yollashmayapti. Lekin baquv-vatman!

Unga achinib ketdim. Cho'ntagimdan besh qurush olib bolakayga uzatdim:

— Olaqol!

U burnini tortib qo'ydi-da, hayron bo'lib menga qaradi.

— Yukungizni olib borib qo'yganimdan keyin berasiz.

— Olaver, men senga shundoq beryapman.

Bolakay xuddi ozor chekkan qush kabi hurpayib menga tikilib qoldi.

— Tilanchi emasman! — dedi u to'satdan. — Yukungizni tashimasam, pulingizning nima keragi bor?

Nima deb javob qilishni ham bilmay qoldim.

— Uyim ancha olisda, — dedim nihoyat. — Ko'p narsa xarid ham qilmayman. O'zim olib ketaveraman.

— Mayli, olis bo'laversin. Qancha xarid qilsangiz ham baribir. Nima sotib olsangiz, shuni ko'tarib keta-veraman.

Endi ko'nmaslikning iloji qolmagandi.

— Mayli, — dedim unga, — qani, ketdik.

U bilan suhbatlashgim keldi. Bozorda ko'p yurmadik. Xarid qilgan narsalarimni uning yarim ham bo'lmagan savatiga solib, uyga qaytdik. U boshini tik tutib (yuki uncha og'ir emasdi), o'ng tomondan yurib, katta, hashamdor uylarni, baland daraxtlarni va uzoqdagi qor bilan qoplangan tog'larni tomosha qilib borardi.

— Isming nima? — deb so'radim undan.

— Rustam. Qiziljahoman yaqinidagi qishloqdan kelganman. Yoshim to'qqizda. Onam o'tgan yili qazo qilganlar. Qishloqda amakim qolgan, lekin u menga yordam bermaydi. Shu sababli ham Anqaraga keldim, — dedi u bidirlab.

— Shoshma, shoshma, — deya gapini bo'ldim, — buni sendan so'rayotganim yo'q.

— Bilaman, — deb javob berdi u. — Lekin baribir, so'ragan bo'lardingiz. Yaxshisi, birdaniga javob berib, qutulganim ma'qul.

U bilan gaplashish qiyin ekan. Har bir so'zida bolalarga xos bo'lmagan tadbirkorlik sezilib turardi. Indamay qolganimni ko'rib so'zida davom etdi:

— Hamma surishtiraveradi, hammasiga gapirib be-raveraman-u, baribir hech kimdan biror naf ko'rmayman. Ha, mayli, bu yerda yana biroz chidasam bas! Besh-olti yil...

— Keyin nima bo'ladi?

U mening yuzimga diqqat bilan tikilib so'radi:

— Siz politsiyada ishlaysizmi?

— Nimalar deyapsan! Qo'rqma, qani menga ayt-chi, besh yildan keyin nima qilmoqchisan?

— Turmaga o't qo'yaman!

— Nega?

— Otamni qamab qo'yishgan, uni ozod qilaman!

Kulgidan o'zimni zo'rg'a tiyib qoldim. Ancha joygacha indamay bordik. Keyin so'radim:

— Otangni nega qamab qo'yishdi?

— Jandarmlar bilan olishgandi. Bittasini qishloqning naq o'rtasida yerga qulatdi. Otam zo'r mergan-da! Jandarmning qoq peshanasiga tekkizibdi. O'n sakkiz yilga hukm qilishdi. Hali ikki yil ham o'tgani yo'q.

— Otang nega jandarmlar bilan olishdi?

— Soliq to'lamagani uchun-da. Otamning puli yo'q edi. Ular kelib ko'rpalarni, qozonni, yopqini olib ketmoqchi bo'lishdi. Shunda otam qo'liga miltig'ini olgandi, jandarmlar tiraqaylab qochib qolishdi. Otam, mana senlarga ko'rpa, deb bitta o'q uzdi! Mana senlarga qozon, deb yana otdi! Mana senlarga yopqi, deb uchinchi marta o'q uzdi!

Jandarlardan biri dodlab yubordi-yu, ko'chaning qoq o'rtasida yerga qulab tushdi...

1. Rustamning o'ziga pul bermoqchi bo'lgan kishiga «xuddi ozor chekkan qush kabi» hurpayishining sababi nimada?

2. U otasi haqida nimalarni gapirib berdi?

II

Uyga yaqinlashib qoldik. Yana nima deyishini kutib, Rustamga diqqat bilan tikildim.

— Menga bunaqa qilib qaramang, amaki. Biz qashshoq odamlarmiz, yuzlarimiz ham kir-chir.

Muyulishdan oʻtdik. Toʻsatdan bu bolani savati bilan qoʻshib bagʻrimga bosgim keldi. Lekin botinolmadim. Faqat iyagidan tutib koʻzlariga tikilib qaradim.

— Rustam, sening yuzing hecham iflos emas, oʻgʻlim, — dedim unga. — Anqarada, butun Turkiyada senga oʻxshagan minglab shunaqa bolalar bor. Ham-malaring aqli raso, sofdil, halol kishilarsiz. Kel, seni bir oʻpay.

Rustam sal jilmayib qoʻydi:

— Qoʻysangiz-chi, afandim! Bezgak kasalim bor. Yana sizga yuqib qolmasin!

— Bezgak yuqumli emas.

— Yoʻq, yuqumli. Menga onamdan yuqqan. Juda yomon kasallik. Bezgagim tutsa bormi, xuddi laylak tumshugʻini taqillatgandek, tishim-tishimga tegmay qoladi...

Rustam goʻyo buning hech qanday qaygʻuli tomoni yoʻqdek kulib qoʻydi.

— Rustam, otangni koʻrgani boryapsanmi? — deb soʻradim undan.

— Har hafta boryapman. Unga sigaret eltib bera-man. Qancha pul ishlasam, hammasiga sotib olyap-man. Oʻtgan haftada ishlarim yurishib ketib, ikki quti sigaret sotib oldim.

Uyga kirganimizdan keyin xotinim dasturxon yozdi. Rustamning yelkasidan savatni tushirib, ichidagi narsa-larni oldik. Unga oʻn qurushli tanga uzatdim.

— Uyingiz yaqin ekan, yukingiz ham oz, — dedi u besh qurush qaytimni uzatib. Yana: «Tilanchi emas-man», deyishidan choʻchib qaytimini oldim. U ketishga hozirlandi.

— Kel, birga tushlik qilaqolaylik, Rustam, — dedim yelkasidan quchib.

— Mumkin emas, — deb javob berdi Rustam, — bugun bozor. Yana ikki-uch marta yuk tashishga ulguri-shim kerak. Oppoq dasturxon yopilgan stol yonida o'ti-rishga odatlanmaganman. Sanchqi bilan ovqat yeyishni ham bilmayman.

— Yaxshi bola ekansan, — dedim u bilan xayrla-shayotib. — Lekin o'ylab qo'ygan ishing menga yoq-mayapti.

— Qanaqa ishim?

— Axir sen turmaga o't qo'ymoqchisan-a?

Rustam yana jilmayib qo'ydi.

— Eh, amakijon-ey, shunga ishonib o'tiribsizmi? Otamga dalda berish uchun buni o'ylab topgandim. Unga shuni aytganimda, otam panjara ortida ham yig'lab, ham kulib yubordi!..

Ko'zim yoshlanib ketdi. Javondan ikki quti olib, unga uzatdim:

— Bu senga emas, otangga. Uni ko'rgani borga-ningda, mendan salom aytib qo'y...

— Amakijon, siz yaxshi odam ekansiz, — dedi u ko'chaga chiqar ekan. U juda och qolsa, biznikiga ke-lishga va'da berdi.

1. Rustamning yaxshi bola ekanini uning qaysi gap-so'zlari-dan bilish mumkin?
2. U ortiqcha pulni olmay to'g'ri qildimi?
3. Rustamning turmaga o't qo'ymoqchi ekanligiga isho-nasizmi?

ESHIKNI YOP

Samuil Marshak

Bayram oldi tun allamahal,
Uy egasi g'imirlar yotmay.
Pishirardi somsa, bo'g'irsoq,
Undan o'zi yeb ko'rmay, totmay.

Tashqarida kech kuz hukmron,
Sovuq shamol izg'iydi g'ir-g'ir.
Chol chorig'in yamarkan shoshmay
Der: — Eshikni yopsang-chi, kampir.

— Shundan boshqa ishim yo'qmi, chol,
Tambalang-da, siz ham bir safar.
Yopilmasdan ordona qolsin,
Menga qolsa yuz yilga qadar.

Sen-u menga borishdi hatto,
Qani tushsa ularning shashti.
Chol shartini aytmagunicha
Kampir vaysab, rosa olishdi.

— Jim bo'l, kampir, so'zimni eshit,
Kim birinchi gapirsa agar,
O'sha odam g'iring demasdan,
Darhol turib eshikni yopar.

Churq etishmas chol bilan kampir,
Qani vaqtga bo'lsa yetishib,
O'chib bo'ldi o'choqda o't ham,
Soat esa chopar betinim.

Shu zaylda xufton ham bo'ldi,
Eshik ochiq turibdi hamon.
Simsiyoh tun, ikki begona
Uyga kirib keldi shu zamon.

— Kim bor uyda? — so'rar mehmonlar.
Xuddi birov atay kutganday.
Sukut saqlar chol bilan kampir,
Bamisoli tolqon yutganday.

Bir chekkadan somsani yedi,
Parvo qilmay ikkovlon «daydi».
Yaxna tovuq go'shtin tushirdi
Uy bekasi g'iring demaydi.

Chekib ko'rib boboy nosidan:
— Juda zo'r, — deb maqtashdi, qarang.
Qolgani yo'q xumda musallas,
Chol va kampir hamon gung, garang.

Neki bo'lsa o'marib ular
Ostonaga qo'yishdi qadam
Va hovlidan chiqmay turib der:
— Somsasi xom ekan muncha ham.

Joni chiqib soʻzlar kampirsho:

— Yoq-yoʻq, somsa xom emas zinhor.

Chol burchakdan soʻzlar mardona:

— Tur, eshikni yopsang-chi, kampir...

1. Chol bilan kampir nima toʻgʻrisida tortishib qolishdi?

2. Eshikni yopish toʻgʻrisida kim taklif kiritdi?

3. Kampir nima uchun eshikni yopishga majbur boʻladi?

JIMJILOQ

Chingiz Aytmatov

Bir bor ekan, bir yoʻq ekan, bir kampir bilan cholning boʻyi jimjiloqday keladigan oʻgʻli boʻlgan ekan. Oti ham Jimjiloq ekan. Jimjiloq otquloq bargining soyasida uxlab yotgan ekan, oʻsha yerda oʻtlab yurgan tuya bolani bargga qoʻshib yamlab yuboribdi. «Tuya yutganini bilmaydi, kavshaganini biladi», degan matal oʻshandan qolgan ekan.

Jimjiloq tuyaning qornida yotib, bor ovozi bilan chin-qirib yordam soʻrabdi. Chol bilan kampir bu ovozni eshitib qolib, tuyani soʻyishibdi-da, qornidan Jimjiloqni chiqarib olishibdi.

Bir kuni och boʻri Jimjiloqni uchratib qolibdi.

— Zigʻirday boʻlib olib, buncha likillaysan, kimsan oʻzi? Ikki yamlab bir yutaymi? — debdi boʻri.

— Yoʻq, menga tegma, — debdi Jimjiloq, — oʻzinga qiyin boʻladi, it qilib qoʻyaman seni.

— Gaping buncha betayin, boʻrining it boʻlganini kim aytdi senga oʻzi? Mana shu gaping uchun seni yeyman, — debdi-da, boʻri bolani yutib yuboribdi. Jimji-

loq bo'ring chap ichagiga ham yuq bo'lmabdi. Keyin nima yegani esidan chiqib ketibdi. Shu-shu bo'ri bo'ri bo'lganiga pushaymon bo'la boshlabdi. Qorni ochib otarga yaqinlashishi bilanoq Jimjiloq bo'ri qornidan turib, bor ovozi bilan: «Ey, cho'pon, uxlama! Men o'g'ri bo'riman, qo'ylaringni qiyratgani kelyapman!» — deb jar solar ekan.

Holdan toygan bo'ri yerga ag'anabdi, o'zining qorinbiqinini jahl bilan uqalay boshlabdi. Jimjiloqqa nima?! Qaytanga undan battar avjiga chiqarmish:

— Ey, qo'ychivonlar, chopinglar bu tomonga, meni savalanglar!

Cho'ponlar bo'ring oldida hozir-u nozir bo'libdi. Bo'ring esa dumini qisib qochib qolishdan boshqa iloji qolmabdi.

Hamma hayronmish. Bu qanday sir bo'ldi o'zi? Chunki qochib ketayotgan bo'ri hadeb: «Meni quvib yetinglar», — deb baqirarmish.

Bo'ri bir amallab qutulishga qutulibdi-yu, lekin qorni hech narsa bilan to'ydira olmabdi.

Shunday qilib, bo'ri qayerga bormasin, Jimjiloq hammani ogoh qilaveribdi. Bo'ringa toqati toq bo'libdi. Ozib ketganidan eti borib **ustixoniga** yopishibdi. «Endi nima qilsam ekan, o'z boshimga falokatni sotib oldim-ku, qayga bormay, endi menga tinchlik yo'q», — deb yig'lamoqdan beri bo'libdi.

Jimjiloq bo'lsa sekingina uning qornidan: «Toshmatga bor, qo'ylari semiz! Boymatga bor, itlari qari! Ermatga bor, qo'ychivonlari uyquchi», — deb ovoz chiqarib qo'yarmish! Bo'ri oxiri hiqillab yig'lab: «Gaplaringga kirib bo'pman, undan ko'ra biron odamga boraman-da, it bo'lganim yaxshi», — debdi.

Shunday qilib, bo'ri it bo'lib qolgan ekan.

1. Jimjiloq tuyaning qornidan qanday qutuldi?
2. U bo'rini qanday jazoladi?

Do'stsiz oshim — tuzsiz oshim.

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bo'limdagi qaysi hikoyalarni o'qib, kamtarlikning fazilat ekanini bilib oldingiz? Inson o'z baxtiga qanday qilib erishishi mumkin?
2. Qaysi hikoyadagi bolalarning fazilati sizga ko'proq yoqdi? Nima uchun?
3. «Kamtarga kamol, manmanga zavol», deganda nimani tushunasiz? Daftaringizga kamtarlikka va manmanlikka tegishli so'zlarni yozing.
4. Jahon bolalari hayoti haqida qanday asarlar o'qidingiz?
5. Hukumatimizning bolalarga ko'rsatayotgan g'amxo'rligi haqida gapiring.
6. Xorijiy yozuvchilardan kimlarning kitoblarini o'qigansiz va ularning qaysi asarlariga ishlangan multfilmlarni ko'rgansiz?

XOTIRA MUQADDAS, TINCHLIK VA DO'STLIK ULUG' NE'MAT

TINCHLIK QUSHI HAQIDA MEN O'QIGAN SHE'R

Shukur Sa'dulla

Erta bilan turaman,
Salqin shabada esar.
Keng yurtimni ko'raman,
Ko'nglimda quvonch kezar.

Kaptarlarimni ko'ray, —
Deb boraman ohista.
Ozroq bo'lsa ham, qo'shay —
Tinchlik ishiga hissa.

Uchiraman,
Oq kaptar —
Intiladi ilgari.
Yarqiraydi qanotlar
Oq samolyot singari.

Ko'z solaman:
Har uydan
Uchib chiqar oq kaptar.
Charx uradi osmonda,
Tinchlik! — deya solib jar:

Bilsin urishqoq, jallod,
Qotil, odamxo'r, **battol.**
Tinchlik istar yosh avlod,
Katta-kichik, er-ayol!

Urush bo'lmay jahonda
Tinchlik bo'lsin barqaror!
Erkin uchtsin osmonda
Tinchlik qushi — oq kaptar!..

1. She'rni ifodali o'qing va yod oling.
2. Shoir she'rda tinchlik ramzi bo'lgan oq kaptarni nimaga o'xshatadi?
3. «Qotil», «battol», «jallod», «odamxo'r» so'zlarining ma'nosini izohlang.

DO'STLIK

Xudoyberdi To'xtaboyev

Abduqodir Vovaga yozayotgan xatini boshidan o'qib chiqqan edi, o'ziga yoqmadi: nuqul keraksiz so'zlarni yozibdi-yu, muhimlari qolib ketibdi. Yangitdan yozmoqchi bo'lib: «Esingdami, Vova», — deb boshladi. Boshladi-yu, yana yoza olmay, derazadan olmazorga tikilganicha, xayolidan o'tgan davr kecha boshladi.

...Bir kuni kosadagi sutni to'kib qo'yib oyisidan qochib chiqqan edi. Ko'chalarda bekor aylanish joniga tegdi. Keyin nima gaplar bo'layotganini bilish uchun maktab hovlisiga kirgan edi, yangi ko'chib kelgan rus tili o'qituvchisining eshigi oldida loy qorib turgan malla sochli bolaga ko'zi tushib qoldi. Abduqodir yaqinroq borib, begona bolaning kurakchasini oldi-da, ura qochdi.

— Kerak bo'lsa, olaver, — dedi to'satdan o'zbekchalab Vova, — menda ko'p.

O'sha kuni Abduqodir Vova bilan durustgina tanishib oldi. Ma'lum bo'lishicha, Vovalar Katta dovon qishlog'idan ko'chib kelayotganlarida ularning yettita quyonlari o'sha yerda qolib ketibdi. Bitta ona quyonni olib qaytishibdi.

Hademay o'qishlar ham boshlanib ketdi. Ikkovlari bir sinfda o'qiy boshladilar. Endi ular birga dars tayyorlashar, birga o'ynashar, bo'sh vaqtlarida esa Vovaning quyonlariga o't keltirish uchun dalalarga chiqishar edi. Bir kun ikkovlari adir tomonda adashib ham qolishgan. Bu voqea 4- sinfda o'qiyotganlarida yuz bergan edi. Ular olma keltirish uchun bog'ga borishdi. Erta bahor, daraxtlar kurtak yoza boshlagan, hamma yoqda o't-o'lanlar ko'karib, zilol suvli ariqlar bo'yida chuchmomalar ochilgan payt... Ishlarini bitirib, endigina orqaga qaytamiz deb turganlarida, Vovaning yonginasida bir quyon bolasi sakrab, o'ynoqlab qoldi:

— Quyon! — deya qichqirdi Vova va ortidan quvlay boshadi. Abduqodir ham yugurdi. Quyon bolasi o'ynoqlab, oyoqlarini osmonga otib yugurar edi. Qorong'i tushib, ko'z ko'rmay qolguncha quyonni quvlashdi.

Shu payt yaqinginada chiyabo'rining chaqaloq ingalashiga o'xshash ovozi eshitilib, ikkovlarini ham cho'chitib yubordi...

— Vova, — dedi Abduqodir o'zidagi qo'rquvni bosh uchun ataylab qattiq tovushda, — sen katta bo'lsang quyonchi bo'lmoqchimisani?

— Albatta, — dedi Vova tovushini undan ham baland qilib.

— Men bobomga o'xshab bog'bon bo'lsam kerak, bobom: «Qarib qoldim, o'rnimga seni qoldirmoqchiman», — deyдилar.

...Bir nafasdan so'ng xat ham tayyor bo'lgan edi. Abduqodir pochta tomon yo'l oldi.

1. Abduqodir Vovaga xat yozayotib, nimalarni xayolidan kechirdi?
2. Abduqodir bilan Vova adashib qolishganida nima uchun baland ovozda gaplashishadi?
3. Daftaringizga do'stlik haqidagi maqollarni yozing.

MANGU OLOV

Ravshan Isoqov

Mangu olov — yoniq xotira,
Yuraklardan o'chmaydi sira.

O'tar lip-lip ko'z oldimizdan,
Goho tiniq, gohida xira.
Qadr nima, xotira nima?
Xotirasiz qadr bor, dema.

Shahidlarga el-yurt hurmati,
Ehtiromi, cheksiz himmati.
Jasorating abadiy, o'g'lon —
Sof oltinning baland qimmat.

Noming bugun zar varaqlarda,
Har bir yurak, qalb charoqlarda.
Mangu olov so'nmagay toki,
Qalbimizda sen, ardoqlarda.

1. She'rni ifodali o'qing va yod oling.
2. Mangu olov nimaning ramzi ekanligini ayting.
3. Shoir uni nima uchun «Yuraklardan o'chmaydi sira» deb ta'riflaydi?

ASKAR QAYTGAN KUN

Safar Barnoyev

Sarvi xolaning o'g'li urushdan keldi-yu, biz u bilan o'ralashib qoldik. Xolaning o'g'li Qurbon aka urushdan ikki oyoqsiz qaytdi. Kelgan kuni xolaning uyida tantana bo'ldi. Mahalladagilar topgan-tutganlarini xolanikiga olib chiqishdi. Biz uch-to'rt kungacha Qurbon akaga yaqin-

lasha olmadik. Uzoqdan ko'rib yurdik. Kelib-ketguvchilarning oyog'i tingach, bizga navbat keldi.

Xola o'g'lini qo'ygani joy topolmasdi. Qurbon aka oyog'i yo'qligini sezdirmaslik uchun kelgan-ketganlar oldida qornigacha ko'rpacha tortib o'tirardi. Uning ikki oyog'i yo'q edi. Bomba ostida qolibdi.

Qurbon aka bilan til topishdik. U bizga o'z o'rtog'iday muomala qilar, bizni birpas ko'rmasa, xola orqali chaqirtirardi.

Qurbon akani ba'zida savolga tutamiz.

— Urushda bizdaqa bolalar ham bo'ldimi?

— Siz nechta dushmanni o'ldirdingiz?

— O'q tegmaydigan kiyim berishmadimi?

— Siz o'qdan qo'rqmadingizmi?

— O'q tegsa odam o'ladimi?

Har kim istagan savolini beradi. Javobini kutadi. Ammo qancha so'ramaylik, savol bermaylik Qurbon aka «so'ramanglar» deydi.

Qurbon aka bizlarning o'qishimiz bilan qiziqadi. Yomon baho olganimizni eshitsa: «Chakki bo'libdi, chakki bo'libdi», — deydi. Biz bahomizni tuzatishga harakat qilamiz.

Imtihonlar bilan bo'lib, Qurbon akadan xabar ololmadik. Birinchi imtihondan muvaffaqiyatli o'tib, uyga qaytarkanman, esimga Qurbon aka keldi.

— Xolaning uyiga boryapsizlarmi? Qurbon aka meni so'ramadilarmi? — so'radim Muhammaddan.

— Borganim yo'q, — dedi Muhammad, — uyda ishlarim ko'payib ketdi.

— Sen-chi? — dedim Sa'dullaga.

— Buvim kasal bo'lib qoldilar, shuning uchun borolmadim. Sizlar...

Uchalamiz bir-birimizga qarab qoldik.

Terga botib xolaning uyiga ketma-ket kirib keldik. Qurbon aka xolaning qo'llari, peshonasini silab ho'ng-ho'ng yig'lardi. Uchovimiz baravariga undan uzr so'radik.

— Kechirasiz aka, biz-la-r, biz...

Qurbon aka ko'zidagi yoshini artidi.

— Kim keldi? — xola yotgan joyida o'g'lidan so'radi.

— Ukalarim, — dedi Qurbon aka. — Bizdan xabar olgani kelishibdi.

Xola yotgan joyida duo qildi:

— Sendan xabar olgani kelishgan bo'lsa, u dunyo, bu dunyo kam bo'lishmasin.

Biz qanday qilib Qurbon akaning ko'nglini olishni bilmasdik. Xatomizni yuvishga tayyor edik. Ammo qanday qilib? Hozir nima qilsak, Qurbon akaning ko'nglini ko'taramiz?

— Ukalar, yolg'izlik yomon, — deydi Qurbon aka. — Odam hovurini odam oladi. Yo'qsa, yashashdan mazmun ham yo'q.

1. Qurbon aka bolalarning urush to'g'risidagi savollariga nima uchun «so'ramanglar» deb qo'yadi?
2. Qurbon akaning Sarvi xola bilan yolg'iz qolishganida yig'lashining sababi nimada deb o'ylaysiz?

ALINING KUNDALIGI

Dilshod Rajab

Alining yosh bo'lsa ham yaxshi odati bor. Har kuni taassurotlarini kundalik daftariga yozib boradi. Bugun u bobosi bilan Xotira maydoniga bordi. O'rtada Motamsaro ona haykali, poyida Mangu olov yonmoqda. Bobosi

maydon ayvonidagi temir kitoblardan birini uzoq varaqladi. Bir sahifasiga barmog'ini qo'ydi. So'ngra ko'zoynagini taqib, bir nimani pichirlab o'qidi. Yonidagi o'rindiqqa Alini ham o'tqazib, duoga qo'l ochdi.

Ali bobosini kuzatib, jim turardi. Bobosi birdan ma'yus tortib, chuqur xo'rsindi. Ko'zlarida yosh g'iltilladi. Keyin unga yuzlanib: «Urushdan mening otam bilan akam qaytib kelmadi», — dedi. Ali bu holdan g'alati bo'lib ketdi. Bobosi uning ahvolini sezib: «Yurt uchun janglarda qurbon bo'lganlarni eslab, yodini e'zozlash biz tiriklarning burchimiz», — deb qo'ydi.

Keyin bobo-nabira orqaga qaytishdi. Endi Mustaqillik maydoni boshlanib, chiroyli manzaralar, favvoralar kishiga xush kayfiyat bag'ishlardi. Ayniqsa, Ezgulik arkasiga, ko'kka intilayotgan oppoq laylaklarga qarab ikkovi-ning ham yuzida quvonch porladi.

— Qanday yaxshi-ya, — dedi bobosi mamnun entikib. — Tinchligimiz, ozodligimiz ramzi bu. Tinchlikning qadriga yetish kerak.

Ular yaxshi kayfiyatda qaytishdi. O'tgan-ketganlar boboga hurmat bilan salom berishdi. Hatto bir notanish yigit ularni katta yo'ldan o'tkazib ham qo'ydi. Avtobusda bir qiz: «Keling, bobojon», — deb joy bo'shatdi. Ali ham bobosi kabi bu munosabatlardan juda xursand bo'ldi.

Uyga kelishgach, bir shodliklariga o'n shodlik qo'shildi. Bugungi Xotira va Qadrlash kuni bayrami bilan boboni qutlash uchun qarindosh-urug'lar kelishgan. Ular bir hovli bo'lib o'tirishgan ekan. Ko'p o'tmay, Ali o'qiydigan maktabning ham bir guruh bolalari ustozlari boshchiligida sovg'alar ko'tarib kelishdi. Alilarning hovlisi to'yxonaga aylandi go'yo.

Insonlar bir-birini hurmat-e'zoz qilib, mehr ko'rsat-sa, qanday soz bo'larkan. Ali kechki payt odatiga ko'ra kundaligiga bugungi xulosalarini yozib qo'ydi: «O'tmishni, o'tganlarni xotirlash, tinchlikni, tiriklarni qadrlash kerak».

1. Alining bobosi Xotira maydonidagi temir kitoblarni varaqlab turib, nima uchun xomush bo'lib qoladi?
2. Alining bobosi oq laylaklarni nimaga o'xshatadi?
3. Ali kundalik daftariga nima deb yozib qo'ydi?

YAXSHI NIYAT

Habib Rahmat

Bir kun o'g'lim so'rab qoldi:
— Bobolarim bo'lganmi?
Bor bo'lsalar qani ular,
Elga xizmat qilganmi?
Ne deyishga qoldim hayron,
Bo'lmasdi shu turishda:
— Katta bobong shahid bo'lgan
Tengsiz jangda, urushda!
«Urush» so'zin eshitdi-yu,
O'g'lim birdan o'zgardi.
Ko'zlarida g'azab chaqnaq
Bir nimalar so'zlardi.
— Urush muncha yomon ekan,
O'ylab topgan kim buni?
Yalmog'izdan battar ekan
Odam, olam dushmani.
Mehr bilan tikildim shod
Shu murg'ak polaponga.
Hayajondan o'g'ilchamni
Dast ko'tardim osmonga.

— Sening jajji yuragingda
Olam orzu ovozi.
Yaxshi niyat o'lmaydi hech
Yuksak bo'lur parvozi.
O'g'lim xursand so'zlar shodon:
— Yaxshi niyat o'lmaydi!
Yashasin-ay,
Yashasin-ay,
Endi urush bo'lmaydi!

1. Shoir «yaxshi niyat» deganida nimani nazarda tutadi?
2. Jahon xalqlarining ezgu niyati nima deb o'ylaysiz?

SHOIRA

Hakim Nazir

Shoiraning darsxonasida... chetlariga alvon hoshiya tortig'liq sariq qog'ozlar osib qo'yilgan. Bular maqto'v yorliqlari.

Nima bo'ldi-yu, keyingi paytda Shoiraning bahosi sal pasaydi. Oyisi Habiba opa bundan tashvishga tushdi. Oldinlari ham u qizining o'qishini ko'p o'ylar, maktabdan tez-tez xabar olar, qizim darsiga qaray qolsin deb, uy yumushlariga ko'pda alahsitmasdi. Shoira ikki fandan uch, to'rt baho olib kelgan kuni Habiba opa unga dedi:

— Endi, qizim, hamma ishdan butkul ozodsan. Maktabdan tashqari vaqtlar u yoq-bu yoqqa borishni ham qo'y. Faqat darsingga qara.

Shoiraning dami ichiga tushdi. Qutbinikiga qandoq qilib borishni o'yladi. «Ha, bo'ldi, oyim yo'g'ida boraman», — dedi ichida. Ertasiga o'qishdan keyin, oyisi ishda ligida Qutbinikiga borib keldi. Indiniga ham shunday qildi. Ammo tezda bu sir ochildi.

Habiba opa bir kuni nima ham bo'lib fabrikadan erta qaytdi. Qarasa, eshik qulf. Yon qo'shnilardan so'rasa, bishmadi. Balki Qutbinikiga ketdimikin? Qutbiniki qayerda?

Habiba opa aniq bilmasdi. Avval maktabga borib, Qutbilar turadigan yangi uy manzilini aniqlab oldi-da, qo'shni binoga qarab ketdi. Qutbilarning uyini topdi. Eshikdan kirarkan, hang-u mang bo'lib qoldi: egni-da fartuk tutgan Shoirira terlab-pishib kir chayib turibdi. Qutbi kirlarni ayvondagi arg'amchiga yoyyapti, bir to'da bolalar esa katta xonada chug'urchiqday g'ujg'on o'ynayapti...

Habiba opa birpas baqraygancha qarab qolgach:

— Voy, uyni yolg'iz tashlab bu yoqda... nima qilyapsan? — dedi Shoiraga.

Shoirira bir zum dong qotib turdi, keyin oyisiga yer tagidan qarab:

— Siz... ishdan qaytguncha... — dedi-yu, u yog'ini aytoimadi.

Shu chog' Habiba opaning ko'zi ro'paradagi xonada cho'zilib yotgan kampirga tushdi, unga yaqinlashib salomlashdi. Afti burishgan-qurishgan kampir arang qaddini ko'tarib o'tirdi-da, inqillagan ovozda:

— Iloyo baraka topsin, qizingiz. Chaqqongina-lochin-gina ekan. O'rtog'iga mehribonlik qilib, og'irimizni yengillatyapti. Umri uzoq bo'lsin. Siz ham maqsadingizga yeting, bolalaringizning rohatini ko'ring, — deb qaltiragan qo'llarini yuziga surtdi.

Habiba opa hech narsa tushunolmasayam hayronligini yashirdi, kampirdan hol-ahvol so'radi. Kampir ko'ngli bo'shashib, hasratga tushdi: u yaqinda kelinidan ajralib, beshta go'dak nevaralar bilan qolibdi, g'amdan o'zini ol-dirib qo'yibdi. O'g'li esa ko'proq safarda yurarkan.

Habiba opa ahvolni tushungandan keyin kampirni yupatgan bo'ldi:

— Ko'p g'am yemang, buvijon. Birovning boshiga tashvish tushganda qarab turib bo'ladimi?!

Kutilmaganda u qizining yelkasini silab, dedi:

— Xafa bo'lma, jon qizim. O'rtog'ingga qarashsang qarashgin-u, faqat darslardan orqada qolasanmi, deb qo'rqaman-da!

— Sira qo'rqmang, oyijon! — dedi chehrasi ochilib Shoira va oyisini quchoqlab o'pdi.

1. Shoira nima uchun o'rtog'inikiga borib, uy ishlariga yordam berishini oyisidan yashirdi?
2. Shoiraning qaysi fazilati sizga yoqdi? Hikoyadan Shoiraning fazilatlari tasvirlangan o'rinlarni topib o'qing.

Birlashgan yovni qaytarar.

Yaxshi do'st — jon ozig'i,

Yomon do'st — bosh qozig'i.

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Tinchlikni saqlash uchun respublikamizda olib borilayotgan ishlar haqida nimalarni bilasiz? Shu haqda gazeta, jurnal materiallaridan foydalanib, so'zlab bering.
2. Bo'limdagi she'r va hikoyalarning umumiy mazmuni bilan «Tinchlik urushni yengadi» degan hikmatning ma'nosi o'rtasida qanday o'xshashlik bor? Fikringizni darslikdagi asarlardan misollar keltirib asoslang.
3. «G'am-tashvish», «do'stlik» so'zlarining «tinchlik» so'zi bilan qanday aloqasi borligini izohlab bering.
4. Tinchlik va do'stlik haqidagi qanday maqollarni bilasiz?
5. «Biz tinchlik istaymiz» mavzusida uyda insho yozing. Unda «tinchlik», «do'stlik», «barkamol avlod» kabi so'zlardan foydalaning. 🔔

YOZ O'TADI SOZ

YOZ

Shukur Sa'dulla

Keldi ko'klam kabi soz,
Bizlar sevgan issiq yoz.
Ekin o'sdi yerlarda,
Bug'doy pishdi qirlarda.

Qip-qizardi olchalar,
Uzar yosh bolachalar.
Poliz to'la bodring,
— Dehqon, tez uzib bering!

— Sabr qiling siz andak,
So'yib beray handalak.
Quyosh ko'kda nur sochar,
Yangi dunyolar ochar.

O'rik yetilib pishar,
Yerlarga to'p-to'p tushar.
Olma, anor, nok, bodom,
To'ymaydi yeb hech odam.

Yoz bo'yi bizda har xil
Meva pishar to'qson xil.

1. She'rni ifodali o'qing va yod oling.
2. Bolalar yoz faslini nima uchun sevishini izohlang.
3. Yozda qanday mevalar pishadi? Kuzda-chi?

OYDIN KECHA

Murod Xidir

I

Haligina olamni charog'on qilib turgan quyoshni tog'ning orti «yutib» yuboradi. Osmon avval qoramtir kul tusiga kirib, so'ng asta-sekin yorisha boshladi.

Ozod bilan Nosirning ko'nglini vahima xuddi oqshom g'ira-shirasi singari bilinar-bilinmas bosib kela boshladi.

Ular tarbiyachilarining qanchadan qancha uqtirishlariga qaramay, tushdan so'ng g'oyib bo'lishgandi. Rosti, tog'ning so'lim tabiati ularni bezovta qilib qo'ydi. Ozod bilan Nosir hamqishloq emasmi, darhol til biriktirib sayrga chiqib ketishdi. Soylikdan o'tib, to'g'ri qirdagi chakalakzorga yo'l oldilar. Hilvirab pishgan yoki endi yetilib kelayotgan olma-yu o'riklarning xushbo'y hidi anqiydi. Yana anglab bo'lmas, hidining o'xshovi yo'q mevalar juda ko'p. Ozod yo'lda o'zining sinchkov va topqirligini namoyish qilardi:

— Manavi ko'ksultonni qara-ya, salkam olxo'ridek keladi.

— Sen oyog'ing ostidagi yertutni ko'rmapsan-a? — Nosir ham Ozod bilan «bellashadi». O'zi tez payqab qolgan narsalarini bir-bir sanab, g'ururlanadi: — Qara-chi, tuproqdagi manavi iz xuddi chaqaloqnika o'xshaydi. Bilasanmi, bu kirpining izi...

O'ngir o'rmoni tugay boshladi. Endi qovjiragan maysa qoplangan qir boshlandi.

— Dam olamizmi? — dedi Ozod. Nosir bo'lsa e'tiroz bildirdi:

— Dam oldingmi, tamom, bo'shashasan.

Har ikkovini cho'qqi chorlayotganga o'xshaydi. E-he, quyidan — oromgoh tarafdin bu cho'qqi shunchalar serviqor ko'rinadiki... U go'yo bulutlarga nish urib turibdi. Do'stlarning yurgan sari cho'qqiga havaslari ortadi, shu havas, istak ularning oyoqlariga mador indiradi.

Yo'lda zerikmaslik uchun Nosir vaj izladi. U Ozodni gapga tutdi:

— Ozod, echkemardan qo'rqasanmi? Yo'qsa, nega uni ko'rganingda qichqirib yubording?

Shu mahal ularning yo'lini ko'ndalang kesib, qariyb ikki gazcha olachipor ilon o'tib qoladi. Ozod sal orqaga tisarilib:

— Nosir, to'xtab tur! — dedi sekin. Ilon xas-xashakka aylanib qolgan maysalarni shitirlatib, zumda g'oyib bo'ldi.

Nosir o'zining eti jimirlashib ketgan bo'lsa ham Ozodga dalda bergisi keladi.

— Ilon bekordan bekorga yomonlik qilavermaydi. Ko'pam qo'rqib o'tirma...

— Ehtiyotlik yaxshi-da, — garchi Nosirning gapiga ich ichidan g'ashi kelayotgan bo'lsa ham, Ozod beparvolik bilan shunday dedi.

Nihoyat, cho'qqiga o'n-o'n besh odim chamasi qolganda do'stlar yugurib qolishdi. Ular marraga yetgach, o'zlarini qushdek yengil sezishdi. Quyida yotgan soylik, bog'lar ancha yaqinga — oyoq ostiga kelib qolibdi. Do'stlar birpasdan so'ng tosh ustiga cho'nqayib o'tirishdi. Xuddi tuya o'rkachiga minib olgan kabi toliqqan oyoqlari orom oldi.

Ular quyoshni shu yuksaklikdan kuzatib qoldilar. Quyosh avval cho'g'lanib, gardishi aniq ko'rindi. Bora-bora tunning qora yopinchig'i uni ham to'sib qo'ydi.

— Endi qorong'ida adashib ketamiz-ku!

Do'stlarning har ikkalasida ham shu tahlika bor edi.

— Kel, qo'l ushlab yuraylik! — iltimos qilib qoldi Nosir. Ozod chap qo'li bilan Nosirning o'ng qo'lini mahkam tutib oldi. Bo'sh qo'llari bilan peshanalarini to'sib, shox-shabbdan himoya qilganlaricha, birmuncha yo'l yurishdi.

Tunda qushlarning qichqirig'i, hasharotlarning chirilashi, yana allanimalarning ahyon-ahyon shitirlatishlari do'stlarni dahshatga soldi.

— Endi yurish befoyda, — dedi Nosir xo'rsinib. — Yaxshisi, tunab qo'ya qolamiz.

— Kunduzi tanasi kovak tutni ko'rgan edik. O'shanga kirib, tunaymiz, — dedi Ozod buni ancha burun o'ylab qo'ygandek.

— Bu gaping to'g'riku-ya, lekin to'ng'izlar odamning hidini bilarmikin?

— To'ng'iz hid bilmaydi. Lekin andak shovurni ham qulog'i eshitadi. Buni allaqaysi kitobdan o'qib bilganman. Tushundingmi? — jerkib javob berdi Ozod. Do'stlar beixtiyor yoriq, kovak tut daraxtini qidirishga tushdilar. Nihoyat, bir tut tanasini qo'llari bilan paypaslab, timirskilab ko'rishdi.

— Iya, kovak ekan! — bo'g'ilib qichqirdi Nosir. Ular tutning «darcha» tarafiga o'tib, kovakka kira boshlashdi.

Suhbat bo'linib qoldi. Ilon bo'lsa kerak, «darcha» yonidan vishillab o'tib ketdi. Ozod bunday daqiqada Nosirning nafas olayotganini ham sezmasdi. Birpasdan

keyin do'stlar «kulba»sining orqa tarafidan bir nimaning juda qattiq, sovuq chinqirgani eshitildi. Nosirning yuragi shunchalar dukullab tepa boshladiki, buni hatto Ozod eshitib turardi.

— U chinqiroq ilon bo'lsa kerak, — deb qo'ydi Ozod.

— Bo'lsa bordir, ism-sharifini aytishing shartmi? — po'ng'illadi Nosir tirsagi bilan Ozodni nuqib.

1. Ozod bilan Nosir tog' yo'lida qanday jonivorlarga duch kelishdi?

2. Do'stlar jonivorlarning qanday xislatlari haqida so'zlashdilar?

II

Ular anchagacha jim qolishdi. Bolalarning ko'z o'ngida o'rmon bilinar-bilinmas yorishib kelardi.

Sekin-asta daraxt shoxlari orasidan shapaloqdek-shapaloqdek yog'dular tusha boshladi. Bir-biri bilan ayqash-uyqash bo'lib o'tgan ko'lankalar jonlangandek tebranib qo'yardi.

— Endi-chi, jo'nab qoramiz, Ozod, — shupshidi Nosir. Shunday dedi-yu, nafasi ichiga tushib ketdi. U ro'parada nimaningdir pishqirganini, to'p-to'p tuyoq tovushini aniq eshitdi. Ular vujudlarini quloqqa aylantirib, ro'paradan ko'z uzmay qolishdi. Haligi pishillash ancha yaqinlashib qoldi, endi uning to'nkadek tanasi ham ko'zga chalindi.

— To'ng'iz... — dedi nafasi ichiga tushib Nosir.

To'ng'iz o'rik danaklarini qars-qurs chaqib, mag'zini yeb kelardi. U bir gilam o'rnichalik joyning danaklarini

terib yedi. Uning xanjardek tishlari oy yog'dusida goho yiltirab ko'rinardi.

To'ng'iz danaklarning hammasini yeb bitirdi, shekilli, tumshug'ini yerga tegizgudek bo'lib, so'l tomonga yo'rtib ketdi.

Ana shundan keyingina Nosirning dami chiqdi.

— Ozod, Ozod, ketmaymiz. Bu to'ng'izlardan ko'pga o'xshaydi. Odamni naq yorib tashlaydi, deb eshitganman, — yolvora ketdi Nosir yig'lamsirab.

Ozod Nosirni tinchlantirdi. Ozod o'zi seskanayotganini hech bildirmasdi.

Allamahalgacha o'y-xayollar bilan qachon uyqu elitganini sezmadi... Bir mahal tizzalaridan bosh ko'tarsaki, hammayoq yop-yorug' — tong otibdi. Uvushgan qo'llari bilan ko'zlarini uqaladi, sekin Nosirni turtkilashga o'tdi.

— Nosir, uyg'onsang-chi, ketdik.

1. Ozod va Nosir nima uchun tut kovagida tunab qolishdi?

2. «Ikki do'st sayohati» mavzusida insho yozing.

Yoz ishla, qish tishla.

Yozgi mehnat — qishki rohat.

Bo'lim yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Yoz fasli boshqa fasllardan nimasi bilan farq qiladi?
2. Dov-daraxtlarning yoz, bahor, kuz va qishdagi holatini taqqoslab gapiring.
3. Bo'limdagi asarlardan tabiat manzaralari tasvirlangan o'rinlarni topib, misollar yozing.
4. Ta'til paytida o'qiydigan kitoblaringizni, qiladigan ishlaringizni rejalashtiring.

Qo'shimcha o'qish uchun

NIHOLLARNING NOLASI

Xudoyberdi To'xtaboyev

Shaharda ko'kalamzorlashtirish oyligi bo'lib o'tgandi. Shu oylik davomida ko'chalar chekkasiga, ariqlarning bo'yiga, xiyobonlarga naq uch yuz mingga yaqin mevali va manzarali ko'chatlar o'tqazishdi. Qiyqirishib ko'chat ekan o'quvchilar biri ketmonini asfalt yo'lda daranglatib sudrab, biri belkurakni yelkasiga teskari qo'yib, yana bittasi bo'sh chelakni childirma qilib chalib jo'nab ketishgach, chinorlar bir-birlariga ma'noli qarab qolishdi.

Ertalab quyosh chiqishi bilan ikki yuz niholcha birdan uyg'onib yengil-yengil chayqalishib, bir-birlariga salom bergandek bo'lishdi, so'ngra tunlari qanday o'tganligini ayta boshlashdi.

— Mening tomirchalarim tuni bilan suv axtarib chiqishdi, — dedi bitta nozikkina niholcha.

— Men bo'lsam tanam-u shoxchalarim bilan shabnam so'rdim, — dedi boshqasi.

— Men yo'lda karaxt bo'lib qolgan ekanman, haliyam o'zimga kelolmayapman, — deb qo'ydi uchinchisi...

Nihollar:

— Bolalar suv to'la chelaklarini ko'tarib, bir-birlarini quvlashib, qiyqirishib kelib qolishar, — deb kutishdi.

Nihollar sabr-u bardoshlari zo'r, ancha-muncha qiyinchilikka parvo qilmaydigan, quyosh taftiga, suvsizlikka o'rgatilgan edi.

Bir kuni quyosh haddan tashqari qizdirib yubordi, o'zi to'kayotgan mo'l-ko'l harorat evaziga niholchalarining barg-u shoxchalaridagi eng so'nggi namlikni ham so'rib ola boshladi.

Niholchalar birdaniga:

— Suv!!! — deb baqirishga tushishdi.

Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha to'satdan qo'rqib ketdi: yo'q, o'zi uchun emas! Mayda niholchalarga — ukalariga achinib ketdi. Bobokalonlari aytgan suv uchun, ozuqa uchun bo'ladigan janglarning eng og'ir pallasini boshlanganga o'xshaydi. Bunday paytlarda odamlar yordamga kelishmasa, nozik niholchalarning ko'pchiligi nobud bo'lib ketishi mumkin-ku, axir! Nahotki, nahotki, shunday bo'lsa! Axir ular tog' bag'ridagi sersuv, bahavo adirlarda maza qilib o'sishayotgan edi, o'z hollariga qo'yib berishganda, bu yerlarga majburan ko'chirib kelishmaganda, qanday soz bo'lardi-ya!

— Suv!!! — degan faryod hammayoqni qoplab ketgandek bo'ldi yana. Novcha niholcha shoshib qoldi,

nima qilishini, bir tomchi suvga zor bo'lib jon bera-yotgan nozik niholchalarga qanday yordam berishni bilmasdi u.

Ertasiga ertalab niholchalarning ko'plari uyg'onmadi, tungi shabnamga yetolmay namozgar pallasidagi dimlikda birin-ketin nobud bo'lishgan ekan...

Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha bu judolikdan dahshatga tushdi-yu, lekin o'zini yo'qotmadi. «Yo'q, — deya chayqalib ketdi novcha niholcha, — men o'lmasligim kerak, men yashayman, yashayman!»

— Suv! — deb chinqirib yubordi...

Ko'chadan shoshilib mashinalar o'tib borardi. Chol-lar, kampirlar o'tyapti. Yigitlar, qizlar o'tyapti. Bolalar, qizchalar o'tyapti...

Novcha niholcha hamon ajal bilan olishib yotibdi. U kimdandir yordam kutgandek jovdirab atrofiga qaray boshladi. «Meni bu yerga ekib, ketmonini asfaltda daranglatib sudrab ketgan bolalar kelib qolmasmikan», — deb yana bir bor ko'cha boshiga ko'z tashladi, yomg'ir tomchilaridan umidvor bo'lib, bulut bo'lmasa ham ko'kka tikilib, uzoq qotib turdi... Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha asta-sekin o'zidan ketib, allaqan-day sehrli xayolot nash'asi bilan mast bo'la boshladi, keyin o'sha kun — haddan tashqari qizdirib yuborgan 19-iyun kuni kunduz soat oltalarda jon berdi.

1. Nihollar nima uchun nola chekishdi? Ular nolasining aso-siy sababi nimada edi?
2. «Nola chekdi» iborasini qanday tushunasiz?
3. O'zingiz qanday ko'chatlar ekkansiz? Ularni qanday par-varishlaganingiz haqida so'zlab bering.

IZOHLI LUG'AT

battol – o'taketgan, yovuz
bir tanob – qadimda 39,9 metrga teng o'lchov birligi

botmon dahsar – juda katta, juda ko'p

boyonlar – boylar

boyvuchcha – boy xotin

bo'ysara – saf tortmoq

firdavs – jannat bog'i

gerb – davlat, shahar, tabaqalarning bayroq, pul, muhrlarida tasvirlangan alohida farqli belgisi

gilando'z – gilam to'quvchi

hammol – yollangan ishchi

hison – ehson, foyda

hotamligi – hotamtoyligi (saxiy, saxovatli, olijanob)

ifor – yoqimli hid

kamer-yunker – saroy ahllariga beriladigan quyi unvon

kofur – xushbo'y modda

Oks – Amudaryoning qadimgi nomi

parqu – momiqday

qurush – Turkiyaning pul birligi

sabo – shabada

saxovat – qo'li ochiqlik, oliyhimmatlik

serbar – eni katta, eni keng

takya – do'ppi

Tangri – Oллоh, xudo

urchuq – ip yigirishga mo'ljallangan moslama

usturlob – osmon jismlarini o'rganuvchi asbob

ustixon – so'ngak, suyak

ustod – ustoz

vojib – bajarish shart bo'lgan ish

o'takam yorildi – nihoyatda qo'rqdim

g'ulom – xizmatkor

shovvoz – har qanday ishni eplay oladigan odam; azamat, polvon

chaqirim – 1,06 kilometr-ga teng uzunlik o'lchovi

chopovul – xizmatkor

MUNDARIJA

ULUG' VA AZIZ VATANIM, MANGI BO'L OMON

<i>S. Barnoyev.</i> Mangulikka tatigulik kun3	
<i>A. Oripov.</i> Iqbol buyuksan	4
<i>T. Hayit.</i> Qodir boboning orzusi	5
<i>T. Ilhomov.</i> Na'matak haqida qo'shiq.....	7
<i>N. Norqobil.</i> Xarita	11
<i>A. Jo'rayev.</i> Kichik Vatan.....	16

SAXOVATLI FASL

<i>D. Shomalikova.</i> Kuz hayajonlari	19
<i>H. Rahmat.</i> Kuz ko'rinishlari	21
<i>Sh. Sa'dulla.</i> Qovun sayli	22
<i>R. Bekniyoz.</i> Mo'jiza	26
<i>A. Akbar.</i> Oltin kuz.....	29

ILM DARGOHI MAKTAB, UNING KALITI KITOB

<i>M. A'zam.</i> Mardlik va aql yorug'ligi.....	30
<i>Oybek.</i> Alisherning yoshligi.....	31
<i>Yusuf Xos Hojib.</i> Odamdan nima qoladi?	33
<i>M. Osim.</i> Kitobga ixlos	35
<i>S. Gafurov.</i> Jiyron	39

HUNAR — HUNARDAN RIZQING UNAR

Hunarsiz kishi o'limga yaqin.....	45
<i>N. Karimov.</i> Rivoyat.....	48
Donishmand ustoz	50
<i>G'. Jahongirov.</i> Ko'k arg'umoq.....	52

KUMUSH QISH

<i>Q. Hikmat.</i> Qish to'zg'itar momiq par.....	56
<i>Olloyor.</i> Rangin qorlar.....	57
<i>R. Isoqov.</i> Qomusim	60
<i>O. Husanov.</i> Qor odamning sovg'asi.....	60
<i>P. Qodirov.</i> Xatarli uchrashuv.....	64
<i>M. Nizanov.</i> Chang'i.....	66
<i>S. G'afurov.</i> Sassiqqopishak.....	69
<i>Q. Muhammadiy.</i> Qushlar qayda qo'noqlar?	72

BORDIR VATAN POSBONLARI — TINCH OSUDA OSMONLARI

<i>S. Bahodirova.</i> To'maris.....	73
<i>Z. Ne'mat.</i> Ajdodolar xitobi	77
<i>E. Samandar.</i> Shahzodaning bolaligi	78
<i>Z. Ne'mat.</i> Dunyoda tinchlik deb yashar harbiylar	80
<i>F. Shohismoil.</i> Ona-Vatan	82

BUYUK ALLOMALARGA MUNOSIB VORISLARMIZ

<i>Najmiddin Kubro</i>	83
<i>N. Samarqandiy.</i> Sulton Mahmud va Beruniy.....	85
<i>Ibn Sino</i> bilan tabib	87
<i>H. Hamidov.</i> Pahlavon va shoir	90
<i>Hidi,</i> tilimi va mazasidan	92

XALQ OG'ZAKI IJODI

<i>Boychechak</i>	95
<i>Davlat</i>	95
<i>Xo'p</i> hayda.....	98
<i>Ziyrak</i> uch yigit.....	99

ZUMRAD BAHOR

<i>Q. Hikmat.</i> Bahor	105
<i>Yusuf Xos Hojib.</i> Bahor ta'rifida	106
<i>X. To'xtaboyev.</i> Erkacholning o'rigi	107
<i>Yaxshidan</i> bog' qoladi.....	110
<i>A. Abdurazzoq.</i> Danak ichidagi daraxt.....	111
<i>G'ayratiy.</i> Buzilmagan uya.....	114

JA'HON BOLALAR ADABIYOTI

<i>X. K. Andersen.</i> Bolalar gurungi	118
<i>A. S. Pushkin.</i> Baliqchi va baliq haqida ertak	121
<i>Aka-yka Grimmlar.</i> Bir xurmacha shavla	125
<i>F. Erdinch.</i> Rustam	127
<i>S. Marshak.</i> Eshikni yop	132
<i>Ch. Aytmatov.</i> Jimjiloq	134

XOTIRA MUQADDAS, TINCHLIK VA DO'STLIK ULUG' NE'MAT

<i>Sh. Sa'dulla.</i> Tinchlik qushi haqida men o'qigan she'r.....	137
<i>X. To'xtaboyev.</i> Do'stlik.....	138
<i>R. Isoqov.</i> Mangu olov.....	140
<i>S. Barnoyev.</i> Askar qaytgan kun.....	140
<i>D. Rajab.</i> Alining kundaligi	142
<i>H. Rahmat.</i> Yaxshi niyat.....	144
<i>H. Nazir.</i> Shoir.....	145

YOZ O'TADI SOZ

<i>Sh. Sa'dulla.</i> Yoz.....	148
<i>M. Xidir.</i> Oydin kecha	149

QO'SHIMCHA O'QISH UCHUN

<i>X. To'xtaboyev.</i> Nihollarning nolasini	154
<i>Izohli lug'at</i>	157

SAFO MATCHONOV, **ANVAR SHOJALILOV**, XOLIDA G'ULOMOVA,
SHARAFJON SARIYEV, ZAYNIDDIN DOLIMOV

O'quv nashri

O'QISH KITOB

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik

(O'zbek tilida)

Qayta ishlangan va to'ldirilgan oltinchi nashri

Toshkent — «YANGIYUL POLIGRAPH SERVICE» — 2020

Nashriyot litsenziyasi AI №185, 10.05.2011 y.

Muharrir — J. Azimov
Texnik muharrir — D. Titarenko
Musahhih — T. Mahmudova
Rassom — M. Azimova

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 2020.

Bichimi 70x90^{1/16}. «Arial» garniturası. Ofset bosma usulda bosildi.

Shartli bosma tabog'i 17,55. Bosma tabog'i 15,0.

Nusxasi _____. Buyurtma N_____.

Shartnoma N_____.

«Yangiyul Poligraph Service» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
112001, Toshkent viloyati, Yangiyo'l shahri, Samarqand ko'chasi, 44.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati,
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismdan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.